

श्रीदत्ताबाळ चरित्र

डॉ. सुभाष के. देसाई
एम. ए. पीएच.डी.

सिंहवाणी प्रकाशन
कोल्हापूर

श्रीदत्ताबाळ चरित्र

© सर्व हक्क लेखकाकडे

लेखक, प्रकाशक :

डॉ. सुभाष के. देसाई

एम. ए. पीएच. डी.

११ ब, शिवाजी स्टेडियम

कोल्हापूर ४१६ ०१२.

०२३१-२६४१६३५. मो. ०९४२३०३९९२९

email : drsubhashdesai@gmail.com

मुद्रक :

सिंहवाणी प्रिंटर्स-पब्लिशर्स

११ब, शिवाजी स्टेडियम

कोल्हापूर ४१६ ०१२

संकेतस्थळ : www.subhashkdesai.com

www.dattabal.com

प्रकाशन : ३ सप्टेंबर २०१२ (श्रीदत्ताबाळ पुण्यतिथी)

मूल्य : १०० रु.

अनुक्रमणिका

हृदगत	२
दिव्यतेशी गूढगुंजन	५
व्याधीनिवारण.....	१२
दिव्यसूर्य केंद्र.....	१८
श्री अरविंद आश्रमाच्या मातार्जींची भेट.....	१९
श्री आनंदमयी मां ची भेट	२२
श्रीदत्ताबाळ आणि मेहरबाबा	२५
गुरू.....	२८
जपानच्या जागतिक धर्मपरिषदेत	३६
विश्व हिंदू परिषदेत	४४
गुरू गोविंदसिंगांच्या समाधीजवळ	४९
क्विलॉनच्या जागतिक धर्मपरिषदेत.....	५२
चांद्रवीर कॅ. एडगर मिचेलसमवेत	५७
बुद्धभूमी बँकाकमध्ये	५९
श्रीदत्ताबाळांचा अमेरिका दौरा	६२
इंग्लंडमध्ये काही दिवस.....	६५
पुन्हा न्यूयॉर्कमध्ये	७१

अर्पण

श्रीदत्ताबाळ यांच्या जीवनकार्यासाठी अनेक स्त्री पुरुषांनी आपल्या आयुष्याचा मौल्यवान काळ समर्पित केला. त्या साऱ्यांना हे श्रीदत्ताबाळ चरित्र अर्पण

- डॉ. सुभाष के. देसाई

श्री दत्ताबाळांची जीवनधारणा

जीवनातील दुःखे	७३	नृत्य, ...	८१
संकटे	७४	संगीत	८२
संघर्ष	७४	भारत	८४
जीवनाविषयी.....	७५	मानवी व्यक्तिमत्त्व	८८
वैराग्य	७६	वासनेचे उदात्तीकरण.....	८९
स्त्री	७६	भविष्यदर्शन	९१
कला.....	७८	प्रेमाचे प्रक्षेपण.....	९२
चित्रकला	७८	काळी जादू.....	९८
वाङ्मयातील वास्तववाद	८१	दिव्य प्रेम	१०२

हृदगत

श्रीदत्ताबाळांच्याकडे एक तरुण आला. तो तक्रारीच्या सुरात सांगत होता, मी संसाराला कंटाळून गेलो. सारे सोडून कोठे तरी निघून जावेसे वाटते. ही महागाई, आर्थिक टंचाई, जीवन नको नको झाले आहे, हे ऐकून श्री दत्ताबाळांनी हसत हसत त्याला विचारले, “हे सारे सोडून जाणार कोठे? आणि गेलात तरी तुमचे विचार तुम्हाला कोठे सोडणार आहेत. पळून जाऊन तेथे नवा संसार निर्माण करण्यास तुम्हाला ते प्रवृत्त करतील. जर तुम्हाला जीवनापासून पळून जावेसे वाटत असेल, मुलाबाळांचा त्याग करावासा वाटत असेल, तर निश्चित समजा की, तुम्हाला आलेले ते वैफल्य आहे, ते वैराग्य नव्हे.” हे सांगताना श्री दत्ताबाळांच्या बोलण्यात कोणत्याही प्रकारचा अभिनिवेश नव्हता, तर सरळ सरळ आत्मनिवेदन होते. जणू प्रकाश सागरावरची एक गुलाबी लाट रोरावत येत होती आणि ओठांच्या किनाऱ्यावर आपटून असंख्य शब्दांच्या लाटांत विभागून ऐकणाऱ्यावर एका आत्मीयतेचा वर्षाव करित होती.

श्रीदत्ताबाळ संन्याशी नाहीत वा त्यांच्यामागे कोणता मठ वा पीठही नाही. जागतिक धर्म परिषदा गाजवणारे वक्तृत्व, प्रभावी व्यक्तिमत्त्व आणि इंग्रजी, मराठी भाषेवरचे असामान्य प्रभुत्व एवढ्या भांडवलावर त्यांना अनंतकोटी ब्रह्मांडनायक, भगवान असली उपपदे लावणे काही कठीण नव्हते.

परंतु ह्या साऱ्या गोष्टी त्यांनी जाणीवपूर्वक वगळल्या कारण त्यांची अशी धारणा आहे की, उपपदे लावून माणूस मोठा होत नाही, तर तो मोठा होतो, खऱ्या समाजसेवेने व सेवेतून पुढे उत्क्रांत होणाऱ्या जीवनविषयक समजुतीतूनच होय.

अशी समजूत जोपासण्यासाठी, श्रीदत्ताबाळांची संघटना विविध क्षेत्रांत सामाजिक कार्य करित असते. १९ ऑक्टोबर १९६१ या विजयादशमीच्या शुभ दिवशी ही संघटना स्थापना झाली. त्यापासून या ट्रस्टमधून हजारो गरिबांना, आपद्ग्रस्तांना अपंगांना, महारोग्यांना नियमितपणे मदत केली जाते. गरीब निधी या योजनेतून बिहार फंडाला व कोयना भूकंपग्रस्तांना संघटनेच्या कोल्हापूर, बेळगाव, गोवा, मुंबई, मिरज येथील कार्यकर्त्यांनी मदत केली. अगदी क्रियाशीलरित्या गाजावाजा न करता वा वृत्तपत्रीय प्रसिद्धी न देता याचा लाभ झाला; पण हे करताना संस्थेच्या तरुण कार्यकर्त्यांनी उपकाराची भावना कधी बाळगली नाही, तर आपल्याच गरीब बांधवाला मदत म्हणून त्यांनी हे कार्य केले.

एका व्याख्यानमालेत श्रीदत्ताबाळांनी तरुणांना आवाहन केले की, रजतपटावर कॅबरे पाहण्यापेक्षा अत्याचारित हरिजनाचे अश्रू पुसणे अधिक महत्त्वाचे आहे. धर्माची, जातीची वा वर्णाची उच्च-नीचता समूळ नाहीशी करण्यासाठी तरुणांनी निर्भयपणे पुढे यावे. या आवाहनाला चांगला प्रतिसाद मिळाला आणि मिरज येथे श्रीदत्ताबाळ युवक

संघटना स्थापन झाली. त्यामध्ये अनेक जातीचे, धर्माचे महाविद्यालयीन तरुण सहभागी झाले. मूठभर धान्य योजना त्यांनी फार यशस्विरित्या राबविली. यामध्ये प्रत्येक पिढ्याच्या गिरणीत काही डबे ठेवले. त्यात प्रत्येक गिऱ्हाईक एक मूठ धान्य टाकत असे. असे कित्येक टन धान्य विलिंगडन महाविद्यालयाच्या गरीब विद्यार्थी भोजनालय, मिरजेच्या डॉ. फाटक यांच्या अनाथाश्रम व काही संस्थांना देण्यात आले. परगावच्या विद्यार्थ्यांनी सर्वांसाठी मिळणाऱ्या पॉकेटमनीमधून दुष्काळात अनेक विद्यार्थ्यांची भोजनाची सोय केली होती. त्यांनी काही करमणुकीचे कार्यक्रम घेऊन मुख्यमंत्री दुष्काळ निधीस ५०१ रु. ची मदत केली. याच सुमारास श्री दत्ताबाळांची मुंबईला शिवाजी पार्कवर जाहीर व्याख्याने झाली. लाखो लोक या व्याख्यानाला जमले होते. त्याच वेळी श्रोत्यांना आवाहन करून जमलेले एक हजार रुपये संघटनेतर्फे त्या वेळचे महापौर श्री. गणाबा यांच्याकडे दुष्काळग्रस्तांसाठी सुपुर्द केली.

मुंबईला श्रीदत्ताबाळ मिशनतर्फे अनेक झोपडपट्ट्यांत स्मिता नर्सिंग होम, प्राथमिक शाळा चालविल्या जात होत्या. सांताक्रुझ भागातील झोपडपट्टीत अनेक ठिकाणी पाण्याची सोयही करण्यात आली होती.

कोल्हापूर येथे श्रीदत्ताबाळ मिशनतर्फे अनाथाश्रमात काही महारोग्यांना, दलित वसाहतींना आजही मदत केली जाते. भीमविजय हौसिंग सोसायटी ह्या दलित वसाहतीत शौचकूप बांधून दिला आहे, तर काही दलित वसाहतीत कपडे, ताटे, औषधे यांसारख्या जीवनोपयोगी वस्तूही वाटल्या आहेत. या सर्व कार्याची प्रेरणा श्रीदत्ताबाळ हीच होय.

जपान आणि क्लॉनच्या जागतिक धर्मपरिषदेत आपल्या बुद्धिवैभवाने भारतीय संस्कृतीचा ध्वज जगभर फडकवणारे श्रीदत्ताबाळ हे आध्यात्मिक असूनही समाजाभिमुख आहेत. आत्मविकास आणि समाजविकास दोन्हीही जोपासले जातात. म्हणूनच त्यांनी जपानच्या जागतिक परिषदेत फाशीच्या शिक्षेविरुद्ध आवाज उठविला. त्यांनी मांडलेला ठराव परिषदेत बहुमताने मंजूर झाला. ते म्हणाले, “गुन्हेगार हा स्वभावतः दोषी नसतो. त्याच्या गुन्हेगारीचे खरे कारण समाजातल्या दोषपूर्ण घडणीत आहे. ही दोषपूर्ण घडण मानवानेच निर्माण केली. तो जोपर्यंत बदलत नाही तोपर्यंत गुन्हेगाराला फाशीची शिक्षा देण्याचा तीळमात्रही अधिकार नाही.”

श्रीदत्ताबाळांनी केवळ तत्त्वज्ञानाचा व्यासपीठावरून उद्घोष केला नाही, तर काही सामाजिक चळवळीही यशस्वी केल्या. त्यातील हिंदूंचे आराध्य दैवत भगवान श्रीकृष्ण यांची चेष्टा तमाशातून बंद केली ही व दलित सहाय्य चळवळ ही होय.

श्रीदत्ताबाळांच्या आध्यात्मिक व सामाजिक कार्याचा आढावा घेताना मला भूतपूर्व राष्ट्रपती व्ही. व्ही. गिरी यांचे समर्पक उद्गार आठवतात. नोव्हें. १९७१ मध्ये राष्ट्रपती भवनात श्रीदत्ताबाळ व राष्ट्रपती गिरी यांची भेट झाली. त्या वेळी उपस्थित

राहण्याचे भाग्य मला लाभले होते. श्री दत्ताबाळांचे आध्यात्मिक व सामाजिक कार्य उत्सुकतेने ऐकून ते म्हणाले, “श्रीदत्ताबाळ यांचे कार्य महान आहे व अध्यात्म आणि विज्ञान यांचा संगम घडविण्याचा त्यांचा प्रयत्न योग्य व स्वागतार्ह आहे.”

श्रीदत्ताबाळ म्हणतात की, कोणताही सामाजिक बदल व्यक्ती या केंद्रापासून होतो. जेव्हा व्यक्ती सर्व पातळीवर समर्थ होईल तेव्हा समाजही सामर्थ्यवान बनेल. पिचलेल्या मनगटाच्या आणि खचलेल्या मनाच्या भारतीय तरुण विद्युल्लतेसारखी इच्छाशक्ती निर्माण होणे अत्यावश्यक आहे. श्रीदत्ताबाळांना वाटते ते याचसाठी. यातूनच भारत महाभारत होणार आहे.

- सुभाष के. देसाई

दिव्यतेशी गूढगुंजन

श्रीदत्ताबाळांचे बालपण म्हणजे दिव्यतेशी गूढगुंजन करण्याचा तो जीवनातील तो महत्त्वाचा काळ होता. त्यांचे बालपण त्यांच्या चुलत आजोबांच्या घरीच गेले. रामायण, महाभारत ही भारतीय जीवनाची दोन उत्तुंग आदर्श शिखरे आहेत. त्यांच्या श्रवणातून आणि चिंतनातून अनेक महापुरुषांची जीवने घडली; परंतु श्रीदत्ताबाळांची खरी अध्यात्मसाधना त्यांच्या आजीच्या जीवनदर्शनातून सुरू झाली आणि त्या जीवनदर्शनातून आपोआप शंभूही ज्या मार्गाचा पथिक आहे अशा मार्गाचे धडे त्यांच्याकडून गिरवले गेले. आपल्या ह्या आजीला ते आकुनाई म्हणत. श्रीदत्ताबाळ मोठ्या कृतज्ञतेने म्हणत, “आकुनाईच्या प्रेमळ नजरेने मला जे शिकवले ते शेकडो प्राणायामांनी व जपमाळांनीही मला शिकवले नाही.” आकुनाईचे बाह्यजीवन कुटुंबातील साऱ्यासाठी अहोरात्र वितळत असे, त्याच वेळी तिचे आंतरिक जीवन एका शुद्ध अस्मितेला घडवित होते. तिच्या प्रेमळ कुशीतच एका प्रेषिताचे अध्यात्म बहरले.

तिच्या पदराआड डोके खुपसून हे बालक डोळे उघडे ठेवून त्या पदरातून पाझरणाऱ्या अंधूकतेकडे पाहता पाहता एका भावविश्वात मशगुल होऊन जाई. तिच्या कुशीची ऊब, आजूबाजूचा अंधूक प्रकाश व त्या थोड्याशा पारदर्शक अशा पदरातून दिसणारे बाहेरचे जग, हे सारे त्याला एका वेगळ्या विश्वात घेऊन जात असे आणि त्या अंधूकतेकडे तिला शब्दावाटे वा विचारावाटे अधिक स्पष्ट न करता तासन् न तास पाहत असे.

आकुनाई पीठ चाळीत बसली की, त्याचे डोके चढे व मग तिला ते अद्वातद्वा बोलत असे. कारण त्या वेळी त्याला सारख्या शिंका सुरू होत. मग अशा वेळी ती करुणामयी त्याच्याकडे बघून म्हणे “थांबते हं.” आणि त्या शब्दाबरोबर त्याच्या क्रोधाच्या पर्वतराशी विझून जात. दत्ताबाळना बालपणी अतिशय राग येई. ते म्हणत, “आकुनाईच्या स्निग्ध आणि करुण नजरेने आणि योगसाधनेमुळे माझा क्रोध नाहीसा झाला.”

श्रीदत्ताबाळ त्या वेळी वारंवार आजारी पडत. ते आजारी पडले की, आकुनाई अधिक वृद्ध वाटायची. तिच्या डोळ्यांजवळ एक दोन नवीनच सुरकुत्या दिसू लागत. चिंतेची काळी वर्तुळे तिच्या चेहऱ्यावर उमटत. दत्ताबाळना ताप असेल, तर कोलनवॉटरची पट्टी त्यांच्या डोक्यावर ठेवून ती कोठेतरी अज्ञातात नजर लावून रात्रीचा दिवस करी. तिच्या स्पर्शात कोठेतरी दिव्यता होती. तिची बोटे जेव्हा ह्या बाळाच्या केसातून फिरत तेव्हा एका अननुभूत उबेमध्ये आपले शरीर वितळते आहे,

असा अनुभव ह्या बाळाला येई; पण त्या वितळण्यात व्यक्तित्व हरवणे नव्हते, तर त्यातून खरे व्यक्तित्व बांधले जात होते. तिच्या स्पर्शातून अतिततेची अनुभूती जरी ह्या बाळाला लाभली नाही तरी भावनांच्या अथांग गहराईचे उबदार प्रत्यंतर पदोपदी येई. त्यामुळेच कल्पनातीत असा शारीरिक आणि त्याहून अधिक मानसिक त्रास ते सहन करू शकत. ईश्वरसुद्धा आकुनाईसारखाच करुणामय असला पाहिजे, असे अंधूक भान त्यांच्या मनाला चाटून जात असे. आणि हेच प्रत्यंतर अधिक सुस्पष्ट स्वरूपात भवितव्यात आकारमय झाले.

अगदी लहानपणापासून दत्ताबाळ आकुनाईला वारंवार विचारत, “आई, तुझं सगळ्यात जास्त कुणावर प्रेम आहे?” ह्या प्रश्नाचे उत्तर बाळाला पाठ होते; पण पुनःपुन्हा तोच प्रश्न विचारून त्यातून मिळणाऱ्या उत्तरातून त्रैलोक्याचे साम्राज्य मिळाल्याचा आनंद बाळाला मिळायचा.

दत्ताबाळ आज म्हणतात, “जीवनरहस्य ओळखणे हीच जर मुक्तीची खरी व्याख्या असेल, तर मी निश्चित म्हणून की, हिंसा-अहिंसेच्या प्रयोगांत डोके व हृदय हरवून बसणाऱ्या शुष्क मुनीपेक्षाही आमची आकुनाई ही मुक्तीच्या अधिक जवळची आहे.” आकुनाईच्या उबदार भावनांच्या व करुणेच्या इंद्रधनुष्यात बाळ लहानाचे मोठे होत होते.

आंतरिक अवकाशाची अनुभूती अध्यात्मविद्येत अत्यंत महत्त्वाची मानली आहे. ही अनुभूती श्रीदत्ताबाळना वयाच्या तिसऱ्या चौथ्या वर्षापासूनच येई. एखाद्या वस्तूकडे स्थिर नजरेने पाहत असताना किंवा ते आपले डोळे मिटत तेव्हा एक विलक्षण आंतरिक अवकाश त्यांच्या अंतर्दृष्टीपुढे उलगडू लागे आणि ह्या अवकाशाची सखोलता प्रतितीला येत असताना ते बालक भयभीतही होत असे. वयाच्या तीन ते चार वर्षापासून ते तेराव्या वर्षापर्यंत ही अनुभूती टिकली. ह्या आंतरिक अवकाशाच्या अनुभूतीप्रमाणेच कोणत्याही चित्राकडे पाहत असता आपण त्या चित्रात शिरू शकतो आहे व त्या चित्राच्या वातावरणाची जीवंत अनुभूती घेतो, असे दत्ताबाळांना वाटे. छोटा दत्ताबाळ आकुनाईच्या मांडीवर बसून ज्या वेळी भिंतीवर टांगलेल्या सरस्वतीच्या चित्राकडे पाहत असे त्या वेळी तो जणू त्या चित्रात सरळ प्रवेश करी व एका अननुभूती अशा भावविश्वाची अनुभूती घेण्यात रमून जाई.

अनेक वेळा दत्ताबाळ निर्जीव वस्तूशी बोलत असत. एके दिवशी शाळेतून ते घरी आले. उन्हे तळपत होती. घराच्या मागच्या बाजूस मुरूमाचे दगड पडले होते. त्यातला एक सहजच त्यांनी हातात घेतला. एकदम त्यांना वाटले की, ह्या दगडाच्या गर्भात काय असावे बरे? ही विचारणा त्यांना चैन पडू देईना. ते अस्वस्थ झाले. तो मुरूम त्यांनी फोडला. आंत काही मुरूमाचे पदर दिसले. दगडामागची हवी असणारी

ती 'वस्तू' न दिसल्याने त्यांच्यात निराशेची एक सणक उठली.

मुरूमाच्या दगडाचे आतील पदर पाहून बाळांच्या बाह्यजाणिवेचे समाधान झाले; पण त्यांची अंतर्जाणीव स्पष्टपणे बजावत होती की, तुला जे पाहावयाचे आहे ते हे नाही. ते खूपच अस्वस्थ झाले. कारण त्या वेळीही बाळांची खात्री होती की, जे आपणाला दगडाच्या आत पाहावयाचे आहे, त्याचे स्वरूप बाह्य-स्वरूपापेक्षा कितीतरी पटीने सत्यपूर्ण आहे. वस्तूवस्तूतून भगवंताचा साकळलेला विचार जाणण्याच्या प्रचंड आध्यात्मिक अस्वास्थ्यातून (spiritual unrest) दिव्यतेचा वेध घेणारी एक अभीप्सा उफाळत होती.

घरावर वाढणाऱ्या लांबसडक वेळींच्या मुळाबरोबरही ते बोलत. कोणत्याही प्रकारचे गूढ असे हे बोलणे नसे. एखाद्या जिवलग मित्राचे ते जिव्हाळ्याचे नाते होते; पण ही बातचीत करताना कळत नकळत आपण त्या वेळीशी जोडले जात आहोत व आपल्या बोलण्याचा त्या मुळावर परिणाम होत आहे, हेही बाळना समजत असे. इतकेच नव्हे, तर ती मुळे बाळांच्या सूचनेप्रमाणे कमी-अधिक प्रमाणात त्यांनी इच्छिलेल्या दिशेने वाढत. बाळांच्या चेतनेचा जड सृष्टीशी संपर्क साधण्याचा तो भेदक प्रयत्न होता.

यशाविषयी त्यांना लहानपणापासून अनिवार असे आकर्षण होते. एवढेच नव्हे, तर बाह्यतः यज्ञाविषयी काहीही माहिती नसताना काही काड्या जमवून यज्ञ करण्याचा त्यांनी अनेक वेळा प्रयत्न केला. अर्थात आधुनिक मानवापुढे आपला नवसंदेश मांडताना यज्ञमार्गाचा ते अवलंब करीत नाहीत.

जीवनाचे मूलस्थान जाणून घेण्याच्या त्यांच्या प्रयत्नात ह्या बालपणीच्या अनुभूतीनी फारच मोठी कामगिरी बजावली आहे. आपल्याला जीवनात एक महत्त्वाचे कार्य करावयाचे आहे व ते कार्य इतरांच्या जीवित कार्यापेक्षा अत्यंत भिन्न स्वरूपाचे आहे, याची जाणीव त्यांना तीव्रतेने होत होती. बाह्यमनाच्या स्तरावर मात्र त्यांच्यासमोर अनेक बालसुलभ आदर्श होते. तरी पण त्यांना आपल्या कार्याविषयी नित्य जागृत करणारी एक प्रेरणा हृदयात विद्यमान आहे, याचे अखंड प्रत्यंतर येई.

एके दिवशी प्राथमिक शाळेत शिकत असताना शाळेच्या तपासणीसाठी आलेल्या अधिकाऱ्याने अंगाने बारीक; पण तरतरीत अशा दत्ताबाळना विचारले, "बाळ, तू मोठेपणी कोण होणार?" श्रीदत्ताबाळांनी ठरवले की, आपण लष्कराचा मोठा अधिकारी होणार म्हणून सांगायचे; पण ऐन वेळी अनपेक्षितरित्या दत्ताबाळ बोलून गेले. "मला ध्रुवबाळ बनावेसे वाटते." आणि भवितव्यात खरोखरच ध्रुवाप्रमाणे मानवी इतिहासात आपले एक आगळे आणि वैशिष्ट्यपूर्ण स्थान श्रीदत्ताबाळनी निर्माण केले. अशा अनेक लहान-मोठ्या घटनांमार्गे भगवंताचाच

संकेत लपलेला आहे, याचे त्यांना अधिकाधिक तीव्र प्रत्यंतर येऊ लागले. त्यांना आपल्या भोवतीच्या वातावरणात काही संरक्षकशक्ती नित्य सूक्ष्म रूपाने वावरतात व त्या अनेक वेळा संरक्षण करतात, मार्गदर्शन करतात याचे संवेदन येत असे. हे संवेदन पुढे कित्येक वर्षे येई.

बालपणाच्या अबोधवस्थेपासूनच त्यांना मार्गदर्शन करणाऱ्या, त्यांच्या आधिपत्य गाजवणाऱ्या व त्यांच्यातून प्रगट होण्याचा प्रयत्न करणाऱ्या ईश शक्तीच्या प्रेरणेनुसारच त्यांची वाटचाल चालली होती. त्यातूनच त्यांचा आध्यात्मिक पिंड घडला गेला.

निसर्ग श्रीदत्ताबाळनी नुसता प्रिय नव्हता, तर त्यांचा तो बालपणीचा सखा होता. सूर्यप्रकाश, चांदण्या रात्री, रंगीबेरंगी फुले आणि हिरवळ ह्या गोष्टींनी त्यांचे भान हरपून जात असे. हिरव्या तृणपात्यावर पडलेले दवर्बिंदू सूर्यप्रकाशात चमकताना पाहून त्यांच्या आत्मवीणेच्या तारा छेडल्या जात. श्री दत्ताबाळाचे चुलत आजोबा त्या वेळी सिव्हील जज होते. शिवाय घरात शिकारीची आवड असणारी मंडळीही होती. त्यामुळे शिकारीचीही आवड त्यांना होती; परंतु प्रत्यक्ष शिकारीपेक्षा शिकारीला जाताना प्रत्यंतराला येणाऱ्या अनोळखी निसर्गाचेच ते अधिक भुकेले होते. आजोबांचा कोल्हापूरजवळच्या पन्हाळगडावर एक बंगला होता. त्या बंगल्यामध्ये आजोबांबरोबर श्रीदत्ताबाळ जात. त्या बंगल्याच्या पाठीमागे वाघाच्या तोंडाच्या आकाराचा एक दगड एका टेकडीतून बाहेर आलेला होता. त्याच्यावर त्यांचे वयाच्या १२/१३ वर्षापर्यंत अगदी नितांत प्रेम होते. जणू काही दोघांची अंतरंगे परस्परांत गुंतली गेली होती. अनेक वेळा दत्ताबाळ त्यांच्याशी बोलत असत. दोघांमध्ये एक मित्रत्वाचे नाते प्रस्थापित झाले होते. एकदा घराच्या नोकराने तो दगड काढून टाकला. दत्ताबाळना जणू आपल्याच हृदयाचा तुकडा काढून घेतल्यासारखे वाटले.

दगडाच्या आंत पाहू इच्छिणारे, झाडाच्या मुळाशी बोलणारे हे मूल भविष्यात महापुरुष म्हणून ओळखले जाईल, अशी ग्वाही एका कन्नड साध्वीने आपल्या अतिद्रिय दृष्टीच्या साहाय्याने दिली होती. श्रीदत्ताबाळांच्या मातोश्रींना तिने सांगितले होते, की तुझ्या एका मुलाच्या उजव्या पायावर तीळ आहे आणि उजव्या भागावर खून आहे तो मुलगा महान होईल. ह्या साध्वीने दत्ताबाळना केव्हाही पाहिले नव्हते कारण त्यांचे बालपण आजोळीच गेले होते. आज ती भविष्यवाणी खरी झालेली आपण पाहतो.

तीव्र आनंदाची उत्कट अनुभूती अनेक वेळा ते घेऊ शकत होते. त्याचप्रमाणे आपल्या हृदयात निर्माण होणाऱ्या एका उत्कट शक्तिमान व स्वतःतून प्रक्षेपित होणाऱ्या आंतरिक प्रेमाची प्रतिति त्यांना येई. हे प्रेम संक्रमणशील होते. वृक्ष, जड,

भिंती, मानव या साऱ्यांत ते हे प्रेम संक्रमित करू शकत. प्रेमाच्या ह्या प्रक्षेपणातूनच हळूहळू त्यांच्यामध्ये रोगनिवारण, वस्तुसंचलन (Telekinetic), वस्तुसंवेदन (Psychometry) अशा अनेक शक्तींचा प्रादुर्भाव होऊ लागला.

श्रीदत्ताबाळांच्या प्राथमिक शिक्षणाची पहिली चार वर्षे कागलमध्ये गेली. वयाच्या चार ते सात वर्षांपर्यंत ते कागलला होते. त्या वेळी तेथे प्रासादतुल्य वाड्यांत बराच काळ गेला. रात्रीच्या वेळी आजोबांच्या खांद्यावर बसून ते फिरत. त्या वेळी रात्री आकाशातल्या तारकांगणाकडे पाहून आपल्या आंतरिक अस्तित्वाची उत्कट प्रतिति येई.

कागलला असताना एके दिवशी एका नोकराच्या काखेत बसून ते फिरायला गेले होते. इतक्यात दूरवर दिसणाऱ्या एका लालसर आणि उठावदार वस्तूकडे त्यांची नजर खेचली गेली. एका कमानदार वेलीवर लाल लाल फुले डोलत होती. दत्ताबाळ अनिमेष नेत्रांनी त्यांच्याकडे पाहत होते. इतक्यांत त्यांना जाणवले की, ती फुले नि आपल्यात एक विलक्षण जिऱ्हाळा निर्माण झाला आहे. पाहता पाहता ती फुले जणू त्यांच्या हृदयाच्या सखोल भागी शिरली. त्या फुलांचा लाल रंग त्यांच्यात आनंदाचे एक तुफान उठवीत होता.

श्रीदत्ताबाळ या अनुभवाबाबत म्हणवतात, “ज्या वेळी मी ती लाल फुले वेलीवर उमललेली पाहिली होती त्या वेळीच माझा ह्या फुलांच्यातून प्रगट होणाऱ्या निसर्गाच्या ज्वलंत भावनांशी झालेला पहिला स्पर्श होता. ती बोगनवेल होती.”

श्रीदत्ताबाळांच्या प्राथमिक शाळेतील कागलच्या काही शिक्षकांना मी भेटलो. ते श्रीदत्ताबाळांच्या लहानपणाविषयी म्हणतात, “ते त्या वेळी हुशार विद्यार्थी होते. इतर विद्यार्थ्यांपेक्षा ते काहीतरी वेगळेच भासत. त्यांचे लक्ष अनेक वेळा शाळेच्या वर्गात नसे; पण कोणत्या तरी चिंतनात ते गहून जात होते.”

आपल्यातून प्रवाही होणाऱ्या प्राणशक्तीविषयी ते जागृत होते. आपल्या नखाप्रातून व डोळ्यांतून एखाद्या सूर्यकिरणांप्रमाणे प्रक्षेपित होणारी प्राणशक्ती ते पाहूही शकते. काही दिवसांच्या एखाद्या वस्तूवर केंद्रित करू शकत. आपल्या खोलीच्या दरवाजावर ती प्राणशक्ती केंद्रित करून दरवाजा पुढे-मागे हलविणे त्यांना सहज शक्य झाले. आपल्यातून प्रचंड गतीने प्रक्षेपित होणारी ही जीवन-ऊर्जा कशारितीने अभिव्यक्त करावी याच्यासाठी त्यांनी अनेक प्रकारच्या साधना अत्यंत प्रामाणिकपणे केल्या; पण त्यातून त्यांचे समाधान झाले नाही. या कालावधीत महाराष्ट्रातील काही तथाकथित महाभागांनी श्रीदत्ताबाळना कडू डोस पाजण्यास कमी केले नाही. तशा काही बुवांच्या काकांच्या, बाबांच्या नुसत्या लीला दत्ताबाळनी पाहिल्या नाहीत, तर काही वेळा त्यात ते चांगले होरपळलेदेखील. मग दत्ताबाळना उमगले की कोणताही

मार्ग आपली तृष्णा शांत करू शकत नाही. करू शकते फक्त भगवंताची आंतरिक प्रेरणा या साऱ्यातून जुन्या अनेक मार्गाची आजच्या कालातील विफलता त्यांना कळली. हे मार्ग खोटे नव्हते; परंतु एक नवा मार्ग त्यांच्यापुढे हळूहळू मूर्ताकार धारण करू लागला होता.

श्रीदत्ताबाळ दत्तभक्त नाहीत तरी पण श्रीवल्लभांनी त्यांना एकदा स्वप्नात येऊन आशीर्वाद देऊन कृतार्थ केले. श्रीदत्ताबाळ सांगतात, “माझ्या मस्तकावर त्यांनी हात ठेवला त्याबरोबर असंख्य फुले त्यांच्या हातातून प्रगट होऊन माझ्यावर पडली. श्रीपाद श्रीवल्लभांच्या चेहऱ्यावरचे स्निग्ध हास्य, कारुण्य अजूनही माझ्या डोळ्यांसमोर आहे. अवर्णनीय सौंदर्याने जणू ते न्हावून निघत होते. त्यांची भगवी छाटी उजळून गेली होती. कोणत्याही प्रकारची प्रार्थना न करता पूर्व संकल्प नसताना त्याचे दर्शन मला व्हावे, हे मला अजूनही न उलगडलेले कोडे आहे; पण त्यांनी सुचविलेली भविष्यवाणी मात्र बरहुकूम खरी ठरली.”

आंतरिक अनुभूतींना वस्तुनिष्ठ सत्यता (objective validity) असते का नाही याविषयी अनेक वाद आहेत; परंतु आंतरिक अनुभूतींना वस्तुनिष्ठ सत्यता असते, अशी दत्ताबाळांची प्रतितिमय श्रद्धा आहे. ती त्यांना एका महत्त्वाच्या अनुभूतीने आली. शुक्ल पक्षाच्या चांदण्या रात्री श्रीदत्ताबाळ एकदा सुट्टीमध्ये भावंडांबरोबर कागलला गेले होते. तेथे एक सुंदर तळे आहे. त्या तळ्याच्या काठी ते सर्व आई-वडिलांच्यासमवेत ध्वनिमुद्रिका ऐकत होते. श्रीदत्ताबाळांच्यातून प्रक्षेपित होणाऱ्या प्राणप्रवाहाने सभोवताल भारले गेल्याची त्यांना जाणीव होत होती. रात्र वाढत होती आणि इकडे त्यांच्यात वेगळा बदल होत होता. श्रीकृष्णाबद्दलच्या उत्कट प्रेमाने त्यांच्यात गर्दी केली. एक प्रकारच्या गूढ प्रेरणेने त्यांच्यातील श्रीकृष्णाविषयींच्या संवेदनेची द्वारे खोलली गेली. श्रीदत्ताबाळ म्हणतात की, “त्या माझ्या संवेदनेमध्ये केवळ भावजागृती नव्हती, तर त्याहूनही अधिक सघन व अधिक सखोल असे काही तरी होते. चांदण्या नीरव रात्री भगवंताच्या गुणगानाने माझे हृदय भरून आले. तळ्याच्या काठी असलेल्या व इतर सर्व मंडळी झोपली होती त्या हॉलमध्ये एका खिडकीत कृष्णमूर्ती ठेवलेली होती. त्या मूर्तीवर काही काळ ध्यान करून श्रीदत्ताबाळ झोपले. अगदी मध्यरात्री आपोआप त्यांचे डोळे उघडले गेले. ते आपोआप जागे झाले. त्यांची नजर आपल्या उजव्या पायाच्या अंगठ्याकडे गेली. एक निळसर ज्योतिर्मय गोल तेथे तरंगत होता. त्या गोलाकडे पाहता पाहते सहजच ज्ञात व अज्ञात यांच्यातल्या सीमा अस्पष्ट करणाऱ्या एका प्रांतात ओढले गेले. दत्ताबाळ सांगतात, “मला अगदी आतून प्रत्यंतराला आले की, दुसऱ्या एका ज्योतिर्मय अस्तित्वातून हा गोलक काही काळ दुरावला आहे; पण अंतिमतः तो आपल्या मूलस्थानाकडे जाणार.

या भानाबरोबर त्या अनुषंगानेच मला एक स्वप्नही पडले.”

सकाळी श्रीदत्ताबाळ जागे झाले. त्यांनी आपल्या पितार्जींना याविषयी सांगायचे ठरवले व त्यांच्याकडे गेले. पितार्जींना श्रीदत्ताबाळ साहेब म्हणत. त्यांनी साहेबांना संपूर्ण अनुभव सांगितला. हे सांगताना एक आंतरिक व्यक्तिगत अनुभूती यापलीकडे या अनुभवाला श्री दत्ताबाळांनी महत्त्व दिले नव्हते. इतक्यात श्री दत्ताबाळांची धाकटी बहीण सुषमा तेथे आली व सांगू लागली, “अरे, दत्ताबाळ, काल मध्यरात्री मी एक गंमत पाहिली. ज्या खिडकीत कृष्णमूर्ती आहे तेथे त्या मूर्तीजवळ मी एक निळसर ज्योत तरंगताना पाहिली व तुझ्या उजव्या पायाच्या अंगठ्याजवळ दुसरी ज्योत तरंगताना पाहिली.” इतक्यात साहेबही उद्गारले, “अरे बरोबर. पहाटेच्या वेळी मी जागा झालो त्या वेळी सारेजण झोपले होते आणि खरोखरच तुझे पाय उघडे होते व म्हणून मी त्यावर पांघरूण घातले व मग झोपलो.” अर्थात ही गोष्ट सुषमांना माहीत असणेच शक्य नव्हते. रात्रीच्या त्या गडद अंधःकारातही त्यांना त्या ज्योतीच्या मंद प्रकाशात दत्ताबाळांचे उघडे पाय दिसले होते. सुषमा आजही सांगतात की, मी पूर्ण जागी असतानाच ज्योती पाहिल्या, ते निश्चितच स्वप्न नव्हते. श्रीदत्ताबाळना या अनुभवाने उमजले की, आंतरिक अनुभूतींना वस्तुनिष्ठ सत्यता (Objective Validity) असू शकते.

ह्या अनुभवाला श्रीदत्ताबाळ पूर्ण साक्षात्कार मानीत नाहीत; परंतु आध्यात्मिक अनुभूतींच्या सत्यतेविषयी श्री दत्ताबाळांचे संदेह ह्या अनुभूतीमुळे कमी झाले, हे मान्य करतात.

व्याधी निवारण

रोग्याच्या व्यक्तित्वाच्या आंतरिक पातळीवर निर्माण झालेले असंतुलन बाह्य शारीरिक पातळीवर रोगाचे रूप धारण करते. आपण केलेल्या प्रेमप्रक्षेपणाने रोग्यातील ते असंतुलन जाऊन एक समन्वय साधला जातो. उत्क्रांतीच्या ऊर्जेशी एक ताल साधला जातो व रोगी बरा होतो. ही रोग निवारणाची गुरुकिल्ली श्रीदत्ताबाळना निसर्गतःच प्राप्त झाली होती. बालपणापासून त्यांनी आतापर्यंत हजारो लोकांना विनामूल्य व्याधीमुक्त केले आहे. डोकेदुखी, दाढदुखी, पायदुखीसारख्या शेकडो लहान-मोठ्या व्याधी त्यांनी काही क्षणांतच दूर केल्या आहेत. मी स्वतः शेकडो व्याधी निवारण झालेले लोक पाहिले आहेत. इतकेच नव्हे तर मी स्वतः त्यांच्या रोगनिवारण शक्तीचा अनुभव घेतला आहे. कोल्हापूर व इतर काही शहरांतील नामवंत डॉक्टर्सनी केलेले माझ्यावरील उपचार बहुतांशी अयशस्वी झाले; परंतु श्रीदत्ताबाळांच्या रोगनिवारण शक्तीनेच मी बरा झालो. कोल्हापुरातल्या काही तज्ज्ञ डॉक्टर्सनादेखील श्री दत्ताबाळांनी मला रोगमुक्त केल्याचे पूर्ण माहीत आहे. तसेच ते डॉक्टर्सही उघडरित्या ही गोष्ट कबूल करतात. काही वेळा प्राणशक्तीच्या प्रक्षेपणातून दत्ताबाळ व्याधी निवारण करतात. या वेळी थोडी सूक्ष्म दृष्टीसंपन्न साधक ही प्राणशक्तीची प्रक्षेपणे पाहू शकतो. याहीपेक्षा आध्यात्मिक स्वरूपाचे रोगनिवारण जेव्हा श्रीदत्ताबाळ करतात तेव्हा ते ईश्वरी शक्तीला साधन बनून राहतात आणि सामान्यतः ज्याला मोठे चमत्कार म्हणतो, तशा वैशिष्ट्यपूर्ण गोष्टी घडताना आम्ही पाहतो. अर्थात व्याधीमुक्त झालेला एखादा त्यांच्याजवळ कृतज्ञता प्रगट करेल तर ते म्हणतात, “करणि त्या करुणामयाची आहे. मी त्याचे नम्र साधन आहे.”

पितार्जींनी कसोट्या घेतल्या

श्रीदत्ताबाळांच्यातून जसजसा आंतरिक सूर्याचा रश्मी अलगद आविष्कारू लागला तसतसे त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचे पुष्प उमलू लागले व त्याचा परिमल आध्यात्मिक सामर्थ्यातून आविष्कारू लागला होता. त्याची प्रचिती त्यांच्या आजूबाजूच्या लोकांना येऊ लागली; पण त्या शक्ती म्हणजे त्यांच्या कुटुंबियांना, विशेषतः परदेशगमन करून आलेल्या त्यांच्या नास्तिकवादी आणि महाराष्ट्रातील सत्यशोधक चळवळीचे एक प्रमुख कार्यकर्ते असणाऱ्या पितार्जींनाही कोडेच होते. लहानपणापासून श्रीदत्ताबाळ आजोबांच्या जवळ वाढले. त्यामुळे त्यांना कित्येक दिवस श्री. एम. आर. देसाई हे आपले वडील आहेत, हे माहीत नव्हते. थोड्याशा औत्सुक्यातून पिता-पुत्राचा परिचय झाला. एखाद्या ग्रीक योद्ध्यासारखे लढाऊ व्यक्तिमत्त्व लाभलेले आपले पितार्जी आजोळी येत तेव्हा बालसुलभ आदरयुक्त भीती

श्रीदत्ताबाळना वाटायची. साहेबांच्या क्रियाशक्तीचा ज्वालामुखी धगधगतो आहे, असे वाटे. चिकित्सा, बुद्धिनिष्ठता, निर्भयता व देशप्रेम या गुणांची कवचे लाभलेले बे बुद्धिवादी व्यक्तिमत्त्व त्या वेळी सत्यशोधक चळवळीचे नेतृत्व करित होते. त्याचबरोबर त्यांनी एक शिक्षणसंस्थाही स्थापन केली होती. अल्पावधीत ती साऱ्या महाराष्ट्रात पसरली. त्या संस्थेच्या कोल्हापूरमधील एका हायस्कूलमध्ये श्रीदत्ताबाळ शिकत होते. श्रीदत्ताबाळांच्या आध्यात्मिक शक्तीचा अनुभव शाळेतील शिक्षक, अनेक विद्यार्थी यांना येत होता आणि त्याविषयी हळूहळू संस्थेचा प्रमुख या नात्याने प्राचार्य एम. आर. देसाई यांना वार्ता कळू लागली. समाजातल्या पुरोहितगिरीचा व अंधश्रद्धेविरुद्ध उभ्या ठाकलेल्या श्री. एम. आर. देसाईंना श्रीदत्ताबाळ हे एक आव्हानच होते. अर्थात हे आव्हान स्वीकारण्यामागचा साहेबांचा उद्देश आध्यात्मिक मूल्यांना नाकारणे, हा नव्हता तर ढोंगी बुवा वा अहं सारख्या प्रवृत्तीच्या हाती श्रीदत्ताबाळनी जाऊ नये, यासाठी ते खबरदारी घेत होते. सूक्ष्मरित्या व चिकित्सकरित्या अवलोकन करित होते. श्री दत्ताबाळांचे अनेक प्रयोग पाहून त्याच्या उलटसुलट शक्यतांचा पूर्ण विचार करित होते. प्रसंगी आध्यात्मिक क्षेत्रातील अनेक लोकांकडे श्रीदत्ताबाळना घेऊन जात होते.

वयाच्या १५/१६ व्या वर्षी दत्ताबाळना एक विलक्षण स्वप्न पडले व त्यात त्यांनी पाहिले की, एक वृद्ध महापुरुष सोप्यावर बसलेला असून त्याच्या तप्त सुवर्ण सदृश शरीराभोवती स्वर्णिम आभा पसरलेली आहे. त्याने दत्ताबाळांच्याकडे पाहून हसत आपल्या हाताची तर्जनी अवकाशात उचलली आणि चटकन खाली आणली. त्याबरोबर जेथून त्या महापुरुषाने हात फिरवला होता तेथून एक चमकदार उल्का पडली. मग तो महापुरुष म्हणाला, “श्री दत्ताबाळ, या क्षणाची वाट पाहा.” श्रीदत्ताबाळ जागे झाले. हे सुंदर स्वप्न विरूनही गेले. काही दिवसांनी साहेब श्रीदत्ताबाळ घेऊन कागलच्या एका अंतर्दृष्टीसंपन्न गृहस्थाकडे गेले. त्या वेळी त्याला अर्धशिशीचा फार त्रास होत होता. श्री दत्ताबाळांनी तो काही मिनिटांतच थांबविला. ते पाहून तो वृद्ध श्रीदत्ताबाळांच्याकडे चकित होऊन पाहू लागला. कोणत्याही औषधाव्यतिरिक्त त्यांची अर्धशिशी थांबली होती. कृतज्ञतेने व थोड्या औत्सुक्याने तो त्यांच्याकडे पाहत होता. पाहता पाहता तो एकदम म्हणाला, “अहो श्री अरविंद घोष तुम्हाला दर्शन देऊन गेले. एवढेच नव्हे तर त्यांनी तुम्हाला काही खूणही दिली आहे. ” श्रीदत्ताबाळना त्याचा काहीच उलगाडा होईना. कारण त्या वेळी त्यांना अरविंद घोष कोण, कोठले याची त्यांना काही माहिती नव्हती; मात्र त्या वृद्ध गृहस्थांनी तसे म्हणताच श्रीदत्ताबाळना काही दिवसांपूर्वीचे स्वप्न आठवले व प्रत्यक्ष ज्या वेळी श्री अरविंद घोषांची प्रतिमा पाहिली तेव्हा एका फरकाव्यतिरिक्त हुबेहूब त्यांचे दर्शन

झाल्याचे लक्षात आले. फरक एवढाच होता की, श्रीदत्ताबाळनी स्वप्नात अरविंद घोषांना चष्मा घातलेले पाहिले होते व प्रतिमेत चष्मा नव्हता. काही दिवसांनंतर पुन्हा ती उल्का पृथ्वीतलावर पडताना श्रीदत्ताबाळनी स्वप्नात पाहिली व लगेच त्या दिवशी श्री अरविंद आश्रमाच्या संजीवन मासिकाचा अंक श्रीदत्ताबाळांच्या हातात आला. त्यात श्रीमाताजींनी पडणाऱ्या उल्केचा अर्थ स्पष्ट केला होता. ह्या विलक्षण योगायोगानंतर आपली चेतना सहज उमलते आहे, एका अभिनव प्रकाशाने तिच्यात नव-संजीवन भरले जाते, असे त्यांना प्रत्यंतर आले.

श्रीदत्ताबाळांच्या पिताजींना कळले की, श्रीदत्ताबाळ यांच्यातून खरोखरीच काही दैवी शक्ती कार्य करित आहेत. श्रीदत्ताबाळ आजोळहून पिताजींच्या घरी काही वेळा येत व पुन्हा परत येत. त्यांच्या साऱ्या बहीण-भावंडांचे त्यांच्यावर अतिशय प्रेम असे. एके दिवशी घरी स्वतः साहेब व श्रीदत्ताबाळांच्या भावंडांच्यात ज्ञानेश्वरांनी रेड्याकडून वेद म्हणवून घेतले यावर चर्चा चालली होती. दत्ताबाळ तेथे आले. कोणीतरी म्हणाले, “अलीकडे काही लोकांचे म्हणणे आहे की, ज्ञानेश्वरांनी रेडे नावच्या माणसाकडून वेद म्हणवले.” श्रीदत्ताबाळनी चटकन सांगितले, “हे साफ चुकीचे आहे. आपल्या भावना, ज्ञान जर दुसऱ्यात संक्रमित करता येत असतील, तर ज्ञानेश्वरांच्या जीवनातील ही घटना सत्यच असली पाहिजे.” एवढे सांगून ते थांबले नाहीत. त्यांनी एक गमतीदार घटना साऱ्यांना दाखविली. त्यांनी बैठकीतल्या एका माणसाची संवेदना दुसऱ्यात कशी संक्रमित करता येते, हे दाखविले.

ही घटना परदेशगमन करून आलेल्या व शिक्षणतज्ज्ञ म्हणून नावाजलेल्या श्रीदत्ताबाळांच्या पिताजींना धक्का देणारी ठरली. त्यांना कळले की, शिक्षण प्रणाली अपूर्ण आहे. तिच्यात बदल केला पाहिजे. मानवी मनाची प्रांगणे विचारात घेतली गेली पाहिजेत.

पुढे शिक्षकांच्या संपाच्या वेळी साहेबांना अटक करण्यात आली. ते त्या वेळी तुरुंगात होते. श्रीदत्ताबाळ त्यांना भेटण्यासाठी गेले. त्या तुरुंगातून जात असताना एका जन्मठेपे झालेल्या कैद्याने दुसऱ्या कैद्याला श्रीदत्ताबाळांच्याकडे बोट दाखवून सांगितले, “यांनीच मला फाशीच्या शिक्षेतून वाचवून जीवदान दिले.” तो एक विलक्षण योगायोग होता.

श्रीदत्ताबाळ कागलला होते तेव्हाची ती गोष्ट. त्यांचे आजोबा न्यायाधीश होते. फाशी फर्मावयाचा अधिकार त्यांना होता. अनेक वेळा श्रीदत्ताबाळना ते आपल्या शेजारी बसवून घेत. एके दिवशी एका खुनाच्या केसचा निकाल होता. त्या आरोपीला फाशी द्यावी की न द्यावी या विचारात त्यांचे आजोबा चिंतामग्न होते. त्यांनी शेजारी बसलेल्या लहान बालकाला विचारले. “दत्ताबाळ,

याला फाशी फर्मावू की नको?’ श्रीदत्ताबाळना त्या आरोपीकडे पाहताना अंतःस्फूर्तिरित्या वाटले की, त्याला फाशी देऊ नये. त्यांनी आजोबांना तसे सांगितले. मग त्या कैद्याला फाशीची शिक्षा न देता जन्मठेपेची शिक्षा देण्यात आली आणि हाच तो कैदी पुन्हा कित्येक वर्षांनंतर भेटला होता आणि हेच ते बालक की, ज्याने भवितव्यात जपानच्या धर्मपरिषदेतील जागतिक व्यासपीठावरून फाशी रद्द करण्याचा ठराव मांडला.

श्रीदत्ताबाळांच्याबाबत साहेब मोठ्या अभिमानाने व आत्मविश्वासाने सांगतात, “आजपर्यंत दत्ताबाळ कधीही खोटे बोललेले मी पाहिलेले नाही. त्यांच्या शक्तीच्या सत्यासत्यतेविषयी मी जितक्या कसोट्या घेतल्या तितक्या कोणीही घेतल्या नाहीत. त्या प्रत्येक कसोटीत ते यशस्वी होत गेले व माझ्या कल्पना बदलत गेल्या. मला कळले की, त्यांच्यातून प्रगट होणारी शक्ती ही दैवी आहे व ती भगवत इच्छेनुसारच प्रगट करावयाची असते.” साहेबांनी दत्ताबाळांच्या जीवनाचा व त्यांच्या शक्तीचा पडताळा घेण्यासाठी भारतीय उपनिषदे, पतंजली, योगवसिष्ठ यांचा अभ्यास सुरू केला आणि गंमत अशी की, एकेकाळचे कट्टर नास्तिकसाहेब स्वतःला उपनिषदात हरवून बसले. आज ते गीता, उपनिषदांवरचे महान भाष्यकार म्हणून ओळखले जातात.

वयाच्या १५ ते १७ च्या दरम्यान श्री दत्ताबाळांचा ‘भावरत्ने’ हा रूपक कथांचा संग्रह प्रसिद्ध झाला. हेच त्यांचे पहिले पुस्तक होय. या पुस्तकातील अप्रतिम कथांतून श्री दत्ताबाळांचा जीवनाकडे पाहण्याचा मूलगामी दृष्टिकोन स्पष्टपणे दिसून येतो. त्यात आजही फारसा बदल आढळत नाही. अगदी बालपणापासून आपल्या जीवनाचा आराखडा ज्ञात असल्याची चिन्हे त्यात दिसतात.

श्रीदत्ताबाळनी आतापर्यंत वयाची पंधरा वर्षे आकुनाईच्या प्रेमळ पाखरणाखाली घालविली होती. त्या उबदार सहवासाशी त्यांचे एक अतूट नाते निर्माण झाले होते; पण हा शेवटी एक उबदार कोषच होता. पक्ष्यांच्या चिमण्या पाखरांना घट्यातील उब हवीहवीशी वाटते; पण अथांग आकाशात विहरण्यासाठी आपल्या खऱ्या व्यापक जगाचा परिचय होण्यासाठी घरटे सोडून एका क्षणी अवकाशात झेप घ्यावीच लागते. घट्याचा आधार सुटतो; पण विशाल आकाशाशी नाते जोडले जाते. श्रीदत्ताबाळांच्या बाबतीत थोडेसे असेच झाले. त्यांचे खरे जगत होते आंतरिक दिव्यता. भगवंताच्या या राज्यात झेपावण्यासाठी त्यांना ईश्वराच्याच हाती संपूर्ण समर्पित होण्याची आवश्यकता होती. त्यांनी तो बदलाचा क्षण पकडला.

आजोळीचे वास्तव्य सोडून ते आता एका स्वतंत्र जागेत राहू लागले. ती कोल्हापुरातील बेलबाग वसाहत होती. त्याठिकाणी कोणाचाही दबाव, विरोध नव्हता. भौतिक परिस्थितीतही आता बदल झाला होता; पण हा बदल होताना

श्रीदत्ताबाळना एक सत्य गवसले. त्यांना कळले की, भौतिक परिस्थितीदेखील बदलावयाची असेल, तर विचारात प्रथम बदल व्हायला हवा. विचारांतील आमूलाग्र बदल परिस्थिती बदलतो. कारण विचारच सभोवताल घडवित असतो. त्यांनी स्वतः हे केले होते, अनुभवले होते.

श्रीदत्ताबाळ आज सांगतात, “खरा दत्ताबाळ घडविला गेला तो बेलबागेतच.” स्वतःच्या कार्याविषयी नित्य जागृत करणाऱ्या त्यांच्या हृदयात स्पंदणाच्या प्रेरणेने बेलबागेच्या वास्तव्यात सुस्पष्ट स्वरूप धारण केले. बेलबागेत एक अद्भुत अनुभव श्रीदत्ताबाळना आला. ते म्हणतात, “मी बेलबागेमध्ये राहत असताना काही वर्षांपूर्वी घडलेली गोष्ट आहे ही. एके दिवशी पहाटे मला एक विचित्र स्वप्न पडले. त्या स्वप्नात मी एका बाटलीत घातलेल्या सापाला पाहिले. तो बाटलीतील साप माझ्याकडे एकटक नजरेने पाहत होता. त्याची ती नजर जणू काही मला विनवित होती की, तू मला कृपा करून या बाटलीतून सोडव! स्वप्न संपले, मी जागा झालो व ते स्वप्न विसरूनही गेलो. त्याच दिवशी दुपारी गोखले महाविद्यालयातील सायन्स विभागाचा एक नोकर माझ्याकडे आला. मी त्याला सहज विचारले, “अरे, इकडे का आलास तू?” तो म्हणाला, “काही नाही सहजच. मी इकडून निघालो होतो. जाता जाता आपले दर्शन घेऊन जावे म्हणून आलो. सायन्स विभागासाठी एका सापाची जरूरी आहे म्हणून एक साप घेऊन निघालो आहे.” मी त्याला म्हटले, “बघू या, आण तो साप.” त्याने पिशवीतून बाटलीत घातलेला साप काढला. मीही गमतीने ती बाटली माझ्या खुर्चीसमोरच्या षटकोनी टेबलावर ठेवली. मी त्याच्याकडे एकाग्रचित्त होऊन पाहू लागतो. तोही माझ्याकडे एकटक नजरेने पाहत होता. क्षणमात्रांत मला वाटून गेले की, हा साप आपणाला बाटलीतून सोडवण्याविषयी मला विनवितो आहे आणि बरोबर त्याच क्षणी मला मिळालेला स्वप्नसंदेश आठवला व मी नंतर त्या सापाला मुक्त करविले.”

“साप विचार करू शकतो का?” असा प्रश्न श्रीदत्ताबाळना विचारताच ते म्हणाले, “शब्दातीत अशा माध्यमातून तो तुमच्याशी संपर्क साधू शकतो. नाते हे केवळ जैविक, नैतिक वा केवळ सामाजिक वा राजकीयच असले पाहिजे, असा तुमचा हट्टाग्रह का? तुमच्यातील स्थलकालातीत अशा आत्मतारकेच्या अंधूक स्पशने तुम्हास सजीव निर्जिवाशी खरे प्रेम नाते जोडू शकाल.”

बेलबागेत त्यांनी गूढ विद्येचाही अभ्यास केला. अनेक गहन आत्मस्तरांची त्यांना अनुभूती आली.

वयाच्या १९ व्या वर्षी त्यांना एक दर्शन झाले. त्यांना एक काळाकभिन्न उंच अशी त्रिशूलधारी विभूती दिसली. श्रीदत्ताबाळ सांगत की, “ह्या विभूतीने मला यापूर्वी

दिव्य सूर्य केंद्र

अनेक अनुभव दिले होते. काही व्यक्तीबाबत अचूक भविष्य सांगितले होते. माझ्या आज्ञाचक्रास स्पर्श करून माझ्या परीक्षेची जागा बदलल्याचे दाखविले व प्रत्यक्षात तसे घडले. माझ्या स्वप्नांच्या अज्ञात भागांना त्याने स्पर्श केला होता. तुझ्याकडून जगदंबेचे कार्य करवून घ्यावयाचे आहे, असेही सांगितले होते; पण त्या वेळी कार्य म्हणजे काय हे मला माहीत नव्हते.”

श्रीदत्ताबाळनी त्या वेळी व्याख्याने देण्याचे सुरू केले होते. त्याविषयी ते म्हणतात, “सुरुवातीस माझे इंग्रजी चांगले नव्हते; पण जगदंबेने सर्व काही पुरवले. माझी जाणण्याची कक्षा विस्तृत केली गेली. माझ्या काही पुस्तकांतील वैश्विक स्तर आणि इतर गूढ भागाची माहिती पुरविली आणि त्याच शक्तीच्या प्रेरणेने मी श्रीदत्ताबाळ मिशन डिव्हाईन या संघटनेची स्थापना केली.

पातंजली ऋषींनी आपल्या योगसूत्रांत एके ठिकाणी म्हटले आहे की, ‘भुवन ज्ञान सूर्ये संयमात’ सूर्यावर संयम केल्याने सर्व जगाचे ज्ञान होते; पण हा सूर्य म्हणजे स्थूल सूर्य असे समजण्याची चूक आतापर्यंत अनेकांनी केली; पण श्रीदत्ताबाळना आपल्या अनुभूतीद्वारे कळले की, पातंजलीना अभिप्रेत असणारा सूर्य हा आंतरिक दिव्य सूर्य होय. या केंद्रात स्थिरावल्यावर अखिल जगताचे ज्ञान योग्याला होते, असे श्रीदत्ताबाळ म्हणतात. या दिव्य सूर्य केंद्राची अनुभूती श्रीदत्ताबाळना आजोळचे घर सोडल्यावर व बेलबागेत राहायला जाण्यापूर्वी काही दिवस ते एका नातेवाइकांच्या घरी राहिले होते तेव्हा आली. त्याविषयी त्यांनी ‘भगवंताच्या सान्निध्यात’ व Mystic Sun या पुस्तकातून आपली काही गूढ दर्शने सविस्तररित्या मांडली आहेत.

श्रीदत्ताबाळ सांगतात की, अन्तर्जगतात हे सूर्यकेंद्र (Psychic centre of the Sun) संपूर्ण अंतर्विश्वांना सूक्ष्म सूक्ष्म शक्ती व त्यांच्या वर्धापनास योग्य अशा प्रेरणा प्रेरित असते. सूक्ष्म सूर्यकेंद्राप्रमाणेच सूक्ष्म पृथ्वीकेंद्रही असते. सर्व प्राणी जगत् या दोन सूक्ष्म केंद्रांत वावरत असते. ‘The Spiritual Sun’ ह्या कवितेत ते लिहितात,

.... “My silent heart sees through the wide gate
of the opened soul,
The spiritual sun, above the head of the mind
and beneath the endless bottom,
Dwelling in its occult mystery,
moves the heavenly worlds around its centre,
The seer sees the volcanoes of vaster vision with
with intuition's fast rapidity,
Bursting out from this unity centre
To sanctify the clouded sight of the mortal..”

(माझे प्रशांत हृदय, उद्घाटित आत्म्याच्या विशाल द्वारामधून, मनाच्या शीर्षभागावर आणि असिमतेच्या सखोल तळभागी त्या दिव्य सूर्याला आपल्या स्थानी विलसत असताना पाहते. तो दिव्यसूर्य आपल्या केंद्राभोवती दिव्य जगताना फिरवतो.

विशाल दिव्य दर्शनांचे ज्वालामुखी या एकात्मतेच्या केंद्रापासून उसळताना अंतःस्फूर्तरित्या द्रष्टा पाहतो. कारण त्या अज्ञानाने ढगाळलेल्या मर्त्य जीवांना द्रष्ट्यास पावन व पवित्र करावयाचे आहे.)

श्रीदत्ताबाळांच्या या सूक्ष्म जगताविषयीच्या अनुभूती थिऑसॉफिस्टनी

वर्णिलेल्या अनुभवांपेक्षा थोड्या भिन्न व तलस्पर्शी आहेत. गायत्री मंत्रामध्ये उल्लेखिलेले जे प्रकाशमय भर्गतत्त्व ते याच सूक्ष्म सूर्यकेंद्रात अनुभूतीस येते, असे श्रीदत्ताबाळ म्हणतात. म्हणूनच गायत्री मंत्र हा तेजाळलेल्या आत्म्याची प्रार्थना आहे. असे ते फार सुंदररित्या सांगतात. आजसुद्धा त्यांच्या प्रेमप्रक्षेपणाच्या नवसंदेशात गायत्री मंत्राचे अनन्यसाधारण स्थान आहे आणि प्रक्षेपण हा सूर्याचा स्वभाव त्यांच्या संदेशाचा गाभा आहे.

दिव्य सूर्यकेंद्र म्हणजे सर्व मानवांच्या दीप्तिरूपी जीवांचे एक मूलस्थान! एक दीप्तिमान अस्मितांचा विशाल सागर! तुम्ही त्या आत्मिक सूर्याचे अंश आहात. सूर्यासारखे व्हा व प्रेमाचे अव्याहत प्रक्षेपण करा, असा संदेश उच्चरवाने सांगणारे श्रीदत्ताबाळ हा त्याच आत्मिक सूर्यातून भूमिमुख झालेला अनादि किरण आहे.

श्रीदत्ताबाळ व अरविंद आश्रमाच्या माताजींची भेट

वयाच्या १५-१६ व्या वर्षी श्रीदत्ताबाळना अरविंदबाबूंचे स्वप्नात त्यांच्याविषयी कोणत्याही प्रकारची बाह्य माहिती नसताना दर्शन झाले होते व त्यांनी एक विशिष्ट खूणही श्रीदत्ताबाळना दिली होती. त्यानंतर अरविंद आश्रमाच्या संजीवन मासिकाचा अंक श्रीदत्ताबाळांच्याकडे कोणीतरी दिला. अनेकांना श्री अरविंदांचे वाङ्मय म्हणजे गहन अरण्ये वाटतात; पण १९ वर्षांच्या श्रीदत्ताबाळना ते सहजरित्या समजत व उकलत गेले. केवळ वाचून समाधान होईना. त्यांना पाँडिचेरीला जायची तळमळ लागली. ते पाँडिचेरीला गेले ते घरचा थोडा विरोध पत्करूनच. त्या वेळेला दररोज श्रीमाताजी आश्रमाच्या मुख्य इमारतीच्या गच्चीमध्ये दर्शन देण्यास येत. या बालकनी दर्शनाच्या वेळी श्रीदत्ताबाळना एक निश्चित स्वरूपाचे प्रत्यंतर आले. गुलाबी कांतीच्या, डोक्यावर घट्ट वस्त्र बांधलेल्या, किंचित पुढे वाकलेल्या माताजी बालकनीत आल्या. आपले विशाल नेत्र साऱ्यांवरून फिरवता फिरवता श्रीदत्ताबाळांच्याकडे त्या पाहू लागल्या. त्या वेळी माताजींनी आपल्यामध्ये शक्ती संक्रमित केल्याचे सघन प्रत्यंतर श्रीदत्ताबाळना आले. दुसऱ्या खेपेस श्रीदत्ताबाळ व माताजींची प्रत्यक्ष भेट झाली. त्या वेळी माताजींनी अंतरंगीचा मागोवा घेणारे आपले नेत्र श्रीदत्ताबाळांच्यावर रोखले. त्या वेळी माताजींच्या हातून Golden Book श्रीदत्ताबाळनी घेतले. माताजींनी त्यांना एक पांढरे फूल दिले. त्या फुलाचा अर्थ ईश्वरीय कृपा असा होता. माताजींनी त्यांच्या मस्तकाला स्पर्श केला. त्याबरोबर सूक्ष्म आल्हाददायक अशी स्पंदने आपल्या आंत शिरत आहेत, असे श्रीदत्ताबाळना जाणवले. ह्या दुसऱ्या भेटीत श्रीदत्ताबाळनी अरविंद आश्रमातल्या अनेक साधकांशी चर्चा केली. श्री अंबुलाल पुराणी, ऋषभचंद्र, निरोध बरण यांच्याशीही ते आपल्या नव्या विचारांविषयी बोलले.

पुन्हा श्रीदत्ताबाळ तिसऱ्यांदा पाँडिचेरीला गेले. ही भेट खऱ्याखऱ्या अर्थाने क्रांतिकारक ठरली. श्रीदत्ताबाळ या भेटीविषयी म्हणतात, “त्यांची नजर माझ्यात शिरत होती. माझ्या अभिप्सेची चित्रलिपी त्या वाचत होत्या. एकदम माताजी हसल्या. त्या हास्यांत ओळखणे होते.” श्रीदत्ताबाळनी या भेटीत आपले अंतर्विश्वाचे, अंतर्सूर्याचे अनुभव त्यांना सांगितले. आणखी काही प्रश्न त्यांनी विचारले. शेवटचा प्रश्न श्रीदत्ताबाळनी विचारला, “मी रोगनिवारणाचे (healing)कार्य चालू ठेवू काय?” माताजी म्हणाल्या, “बेशक कर. तू ईश्वराच्या हातचे साधन आहेस, हे निश्चित समज व तू ती ईश्वरीय शक्ती मानून रोगनिवारण कर.” माताजींचे व श्री दत्ताबाळांचे

आणखीही बोलणे झाले. इतक्यात सेक्रेटरींनी वेळ संपल्याचे सांगितले. श्रीदत्ताबाळ नाईलाजाने उठले. आपल्या गहनतम भागात काही नूतन जागविले गेल्याचेच केवळ त्यांना समजले असे नाही, तर ती जागृती पृष्ठभागावर येण्यासाठी धडपडत होती, हेही त्यांना उत्कटतेने जाणवले व आपल्या आंतरिक शक्तीतही विलक्षण वाढ झाल्याचे त्यांना जाणवले.

श्रीमातार्जींच्या भेटीपूर्वी श्रीदत्ताबाळ रोगनिवारण करतच होते; पण आता मात्र इच्छाशक्तीचा दबाव न वापरता अंतरंगातून प्रगट होऊ पाहणाऱ्या आविष्कारासाठी दबाव आणणाऱ्या शक्तींना खुले राहून त्यांना अभिव्यक्त कसे होऊ द्यावे, हे श्रीदत्ताबाळना कळू लागले. इतकेच नव्हे, तर आता ते इतरांत समर्थ रितीने ती शक्ती वा अनुभव संक्रमित करू शकत होते. बालपणापासून आपण एका दिव्य कार्यासाठी जाणीव क्षेत्रांत परिवर्तन करण्यासाठी आलो आहोत, या त्यांच्यात नित्य नांदणाऱ्या अंधूक वाटणाऱ्या भानावरची अग्ने मातार्जींच्या कृपाप्रवाहाने नाहीशी झाली व त्यांच्या मागची अत्यंत उत्कट अग्निशिखेसारखी त्यांच्यात आध्यात्मिक अस्वास्थ्याची (Spiritual unrest) निर्मिती करू लागली.

विवेकानंद राकवर श्री दत्ताबाळ

पाँडिचेरीच्या वास्तव्यानंतर श्रीदत्ताबाळ कन्याकुमारीला आले. त्या वेळी विवेकानंद स्मारक तयार झालेले नव्हते. त्या संस्मरणीय खडकावर श्रीदत्ताबाळनी दोन तास घालविले. बराच वेळ ते विवेकानंद आणि भारतभूमीच्या भवितव्याशी गुंजन करण्याचा प्रयत्न करीत होते. त्या खडकांवरून दिसणाऱ्या अद्वितीय निसर्गसौंदर्याने ते भारले गेले होते. पुढे त्रिवेंद्रम, एर्नाकुलम, कोचीन, उटकमंड, बेंगलोरमार्गे श्रीदत्ताबाळ परतले.

श्री आनंदमयी माँ व श्री दत्ताबाळांची भेट

श्रीमाताजी व बंगालच्या सुप्रसिद्ध योगिनी श्री आनंदमयी माँ यांची भेट झाल्याचे श्रीदत्ताबाळना आपल्या पिताजींच्याकडून कळले. त्यामुळे श्री आनंदमयी माँना भेटण्याची उत्सुकता लागली. तोपर्यंत श्रीदत्ताबाळ पाँडिचेरीला दोन वेळा जाऊन आले होते. श्रीदत्ताबाळ व माँची भेट ही एक वैशिष्ट्यपूर्ण भेट आहे. त्या वेळी श्री दत्ताबाळांचे वय विशीच्या आत होते. त्या वेळी माँ पुण्याला आल्या होत्या. माँ सत्संगाच्या कार्यक्रमाला येणार होत्या. मोठमोठे श्रीमंत लोक व त्यांच्या स्त्रिया यांनी मंडप भरून गेला होता. श्रीदत्ताबाळ व त्यांच्याबरोबरची काही मंडळी हार हातात घेऊन उत्सुकतेने, थोड्या निराशेने मंडपाच्या शेवटी उभे होते. आपल्या हाराचा स्वीकार तरी होईल की नाही, याची त्यांना शंका वाटत होती. इतक्यात शुभ्रवेषधारी माँ आल्या व उंचावर मांडलेल्या आसनावर जाऊन बसल्या. साऱ्यांकडे पाहून त्या थोड्याशा हसल्या. श्रीदत्ताबाळ एकटक नजरेने त्यांच्याकडे पाहत होते. सर्वांच्यावरून दृष्टी फिरवता फिरवता त्यांनी श्रीदत्ताबाळांच्यावर ती एकदम स्थिर केली.

नंतर हार घालण्यासाठी श्रीदत्ताबाळ जवळ गेले, “कौन हो तुम?” माँनी एकदम त्यांना विचारले, “क्या करते हो?” दुसरा प्रश्न. श्रीदत्ताबाळनी उत्तर दिले. त्या उत्तरानंतर पुन्हा त्या श्रीदत्ताबाळांच्याकडे एकटक नजरेने पाहू लागल्या. त्यांच्या नजरेत काहीतरी जाणल्याचा भाव होता. एक समाधानाचे वलय माँच्या चेहऱ्यावर पसरले होते. “इधर बैठो.” माँनी आपल्या समोरच त्यांना बसवून घेतले. पुन्हा त्या एकटक नजरेने श्रीदत्ताबाळना न्याहाळू लागल्या. या सर्व प्रकारामुळे उपस्थित भक्तगण व उच्चवर्णीयांची नजरही श्रीदत्ताबाळांच्याकडे वळली. नेहरू सदरा व विजार या साध्या वेषातील या तरुणाची सुरुवातीला कोणालाच दखल नव्हती; पण ते आले, त्यांना माँनी पाहिले आणि सारे त्यांनी जिंकले.

श्री आनंदमयी माँ सत्संग कार्यक्रमानंतर आपल्या कुटीत गेल्या. श्रीदत्ताबाळना माँनी आपल्या मागोमाग यावयास सांगितले. श्रीदत्ताबाळ या पहिल्या भेटीविषयी सांगताना म्हणतात, “मी माँच्यासमोर त्या कुटीत बसलो. मला जरा बोलायचे आहे, असे त्यांना मी माझ्या मोडक्या तोडक्या हिंदीतून सांगितले. स्मिताची एक लकेर त्यांच्या मुलायम चेहऱ्यावर उमटली. मला त्यांनी विचारले, “क्या अभी बात नही हुई?” मी गोंधळलो कारण कुटीत प्रवेश केल्यापासून आमचे विशिष्ट असे काहीच बोलणे झाले नव्हते.” क्षणभर श्रीदत्ताबाळना वाटले की, ही बाई काहीतरी अनाकलनीय गूढ त्याचप्रमाणे अर्थहीन बोलून आपल्यावर छाप पाडण्याचा तर प्रयत्न करीत नाही ना? आणि श्री दत्ताबाळांची ही प्रतिक्रिया साहजिकच होती. कोल्हापूर,

पुणे, मुंबईसारख्या शहरांतून अकारण अर्थशून्य बडबडीने गूढता निर्माण करणाऱ्या महाभागांच्या लीला त्यांनी स्वतः पाहिल्या होत्या. इतकेच नाही, तर त्यात ते चांगले होरपळूनही गेले होते. एकदा दुधाने तोंड भाजल्यावर मनुष्य ताकही फुंकून पितो.

श्री दत्ताबाळांची बुद्धिनिष्ठ शंका थोडाच वेळ टिकली. कारण बुद्धीपेक्षाही अंतःस्फूर्तीचे, आतल्या भगवत् प्रेरणेचे त्यांच्यावर आधिपत्य होते. दुसऱ्याच क्षणी त्यांचे संशयाचे ढग एका आंतरिक अनुभूतीने विलयाला गेले व त्यांना आतून कळले की, ज्या बोलण्याविषयी माँनी उल्लेख केला होता, ते एक सधन आंतरिक नाते होते. त्यांच्यात व माँच्यात एक विशिष्ट जवळीक निर्माण झालेली होती आणि ती मूक एकाग्रतेतून अधिक बोलकी झाली होती. पाँडिचेरीच्या मातार्जींच्या भेटीनंतर अंतरंगात गतिमान झालेल्या उत्कटतेला श्री आनंदमयी माँनी आपल्या प्रेमाच्या अलगद स्पर्शाने आकार देण्यास मदत केली. त्या उत्कटतेने जीवनाचा अर्थ जाणण्याच्या प्रक्रियेत अत्यावश्यक असणारी ग्रहणक्षमता निर्माण करण्यास त्या भेटीत श्रीदत्ताबाळना मदत केली. नियतीने घडविलेली ती एक वैशिष्ट्यपूर्ण भेट होती. या पहिल्या भेटीनंतर माँची पुणे, मुंबई, दिल्ली, जोधपूर, हरिद्वार ह्याठिकाणी पुन्हा भेट झाली.

हरिद्वारला घडलेला एक प्रसंग आठवतो. माँनी श्रीदत्ताबाळना एका साधकाला काही सूचना द्यावयास सांगितले होते. सूचना देत असतानाच माँ तेथे आल्या व हिंदीतून म्हणाल्या, 'हे घे!' श्रीदत्ताबाळना आवडलेली व स्वतः माँ जिच्यावर बसत ती गुलाबी रंगाची चौकोनी रजई माँनी श्रीदत्ताबाळना दिली. माँ टाँवेल वा इतर वस्तू भेट म्हणून देत असत; पण स्वतः वापरत असलेली रजई दिलेली पाहून साऱ्यांना आश्चर्य वाटले. माँनी त्यानंतर अनेक गोष्टी श्रीदत्ताबाळना दिल्या. श्रीदत्ताबाळ अत्यंत संवेदनक्षम असल्यामुळे आनंदमयींच्या भेटीतील आनंदमयीत्व ते अनुभवू शकत होते.

मुंबईला असताना महान देशभक्त सुभाषचंद्र बोस यांचे बंधू शैलेशचंद्र बोस यांचा व श्री दत्ताबाळांचा परिचय झाला. माँच्या दर्शनाला ते येत असत. भारताच्या त्या थोर सुपुत्राच्या भावाबरोबर बोलताना श्री दत्ताबाळांचा उर भरून आला.

माँनी श्रीदत्ताबाळांच्याविषयी बरेच गौरवोद्गोर काढले आहेत; पण संकोची स्वभावामुळे श्रीदत्ताबाळ क्वचितच त्याविषयी बोलतात. हरिद्वारच्या भेटीमध्ये त्यांनी माँना स्पष्टपणे विचारले, "माँ, प्रथमदर्शनी माझ्याबद्दल तुम्हाला काय वाटले?" माँचे उत्तर 'स्वजन' असे होते.

माँनी एकदा श्रीदत्ताबाळना एक गोष्ट विचारली. त्यांनी ती जशीच्या तशी सत्यपूर्णपणे सांगितली. माँना त्याचे आश्चर्य वाटले. त्या प्रत्येकाजवळ श्रीदत्ताबाळांच्या सत्यवक्तेपणाची ग्वाही देऊ लागल्या. नागमहाशय आणि स्वामी

विवेकानंद यांच्याविषयी लिहिताना कोणीतरी म्हटले आहे, "नागमहाशय नम्रतेने इतके लहान होते की, नियतीच्या अत्यंत लहान छिद्रातूनही ते बाहेर पडले व विवेकानंदांचा अहं इतका विशाल होत गेला की, नियतीचे जाळे त्यांना बद्ध करण्यास अपुरे पडले." एकाची नम्रता आणि दुसऱ्याची विशालता या दोन्ही गुणांचे विलक्षण सुंदर मिश्रण मला श्रीदत्ताबाळांच्या व्यक्तिमत्त्वात झालेले दिसून येते. भगवंताची असिमता, विशालता पाहून ते नम्र होतात; पण ती नम्रता दौर्बल्याचे चिन्ह कधीच असत नाही, तर व्यक्तिमत्त्वाच्या कणाकणांतून बरसणाऱ्या भगवत शक्तीविषयीची यथार्थ जाणीव दर्शविते. माँनी त्यांच्या सत्यप्रियतेचे कौतुक केले त्या विषयी श्री दत्ताबाळांची प्रतिक्रिया पाहा. "मला आश्चर्य वाटते ते माँ आनंदमयींच्या सत्यप्रियतेचे! एखाद्या बड्या खाँसाहेबाने एखाद्या नवशिक्या गायकाच्या अवघड फिरतीचे कौतुक 'वाह बहोत खूश' म्हणून करावे अगदी त्याचप्रमाणे माझे कौतुक माँनी केले."

श्री आनंदमयी माँ १९७० च्या मे मध्ये कोल्हापूरला श्री दत्ताबाळांना भेटण्यासाठी आल्या होत्या. त्यांच्या पदस्पर्शाने मंदिर व निवासस्थान पुनीत झाले.

श्रीदत्ताबाळ व मेहरबाबा

पुण्याला गुरुप्रसाद ह्या भव्य वास्तूत त्या वेळी मेहरबाबा राहत होते. एका प्रशस्त दिवाणखान्यात मध्यभागी मेहरबाबा स्थानापन्न झाले होते. आरतीच्या कार्यक्रमात भक्तिभावाने सारा श्रोतृवृंद तल्लीन होऊन गेला होता. मेहरबाबांना लांबूनच वंदन करून श्रीदत्ताबाळ मागे बसून राहिले. आरती संपली. मेहरबाबा साऱ्यांकडे स्नेहपूर्ण व दयाद्र दृष्टीने पाहत होते. अचानक त्यांची दृष्टी श्रीदत्ताबाळांच्या दृष्टीने रोखली गेली. साहजिकच सारा श्रोतृवृंद मागे वळून पाहू लागला. मेहरबाबांनी खूप करून (मौन असल्यामुळे) श्रीदत्ताबाळना बोलावले. मेहरबाबा अनिमिष नजरेने श्रीदत्ताबाळांच्याकडे पाहत होते. सारा श्रोतृवृंद आश्चर्यचकित नजरेने पाहत होता. हा काय अघटित चमत्कार? फक्त १९/२० वर्षांच्या तरुण मुलास मेहरबाबा बोलावतात काय व त्याच्याकडे पाहत स्वतःला हरवून बसतात काय! सारेच चमत्कारिक वाटत होते.

श्रीदत्ताबाळ वंदन करू लागताच मेहरबाबांनी दोन्ही हात पुढे करून श्रीदत्ताबाळना धरले. निमिषमात्र दोघांनी परस्परांकडे पाहिले. त्या दोन ज्योती जणू क्षणमात्र थरारल्या. मेहरबाबांनी त्यांना जवळ बसण्यास सांगितले व खुणेने सांगण्यास सुरुवात केली. त्यांचा सहाय्यक खुणांचा अर्थ सांगू लागला, “आज आपल्याकडे आलेले दत्ताबाळ महान आध्यात्मिक कार्याचे दूत आहेत. त्यांच्या कार्याचा सुगंध जगाच्या कानाकोपऱ्यात दरवळणार आहे. भगवंताच्या संदेशाचा हा दूत जगाच्या कल्याणासाठी महान कार्य करणार आहे.”

मेहरबाबांनी श्रीदत्ताबाळना आणखी काही भविष्यवाणी सांगितली. त्या गोष्टीबरहुकूम तशा घडल्या.

श्रीदत्ताबाळ वयाच्या एकोणिस-वीस वर्षापर्यंत किरकोळ प्रकृतीचे होते. आपल्या प्रचंड इच्छाशक्तीला त्यांनी अवघ्या दीड वर्षात विशाल, सौष्ठवपूर्ण देहयष्टीच्या रूपाने घनीभूत केले. ऐंशी पौंड वजनाच्या तरुण मुलाने केवळ दीड वर्षात एकशे ऐंशी पौंड वजनापर्यंत मजल मारलेली पाहून अनेकांना आश्चर्याचा धक्काच बसला. ज्या मातीत ते वाढले ती कोल्हापूरची तांबडी माती उत्कृष्ट शरीरसौष्ठवाच्या पहेलवानांच्यासाठी जगात प्रसिद्ध आहे. कोल्हापूरच्या ह्या नामवंत पहेलवानांनाही श्रीदत्ताबाळ हे एक आदरस्थान वाटते. एखाद्या बड्या पहेलवानांइतकीच अप्रतिम शरीरसंपदा श्रीदत्ताबाळनी व्यायाम, योगासने व इच्छाशक्ती ह्या त्रयींच्या साहाय्याने साध्य केली. याच कालावधीत श्रीदत्ताबाळनी तत्त्वज्ञानाच्या क्षेत्रात-वेदापासून ते आईनस्टाईनपर्यंत कलेच्या क्षेत्रात राफेलपासून ते पिकासोपर्यंत साहित्याच्या क्षेत्रात

शेक्सपियरपासून ते कामुसार्त्रपर्यंत ते यथेच्छ पोहले. हे अफाट वाचन श्रीदत्ताबाळनी केले. ते कोणाला दीपविण्यासाठी नव्हे तर ज्या विचारधारा त्यांना समजून घ्यावयाच्या होत्या त्या समजून घेतल्याने आधुनिक मानव कसा घडला, हे कळले. त्याचप्रमाणे त्याच्यातील उणिवाही समजल्या. मानवी उत्क्रांतीची दिशा कळली. अर्थात ती केवळ बौद्धिकरित्या नव्हे तर अंतःस्फूर्तीरित्याही होय. यातून विज्ञान व आंतरिक दर्शन, सौंदर्यदृष्टी व वास्तवदृष्टी ह्या साऱ्यांच्या परस्परभिन्न रसायनातून नवमानव निर्माण होऊ शकेल, अशी त्यांची खात्री पटली. शिवाय शब्दातीत ग्वाहीही आतल्या भगवानाने त्यांना दिली आणि यातूनच श्रीदत्ताबाळ यांच्या क्रांतिकारक तत्त्वज्ञानाचा जन्म झाला.

बेलबागेतून ६१ च्या अखेरीस जागा बदलली. बावडा या भागात ते राहायला आले. श्रीदत्ताबाळांच्याबरोबर या इमारतीत काही साधक राहू लागले. आता बैठकीला हळूहळू बांधीवपणा येत होता. याच ठिकाणी विजयादशमीच्या शुभमुहुर्तावर श्रीदत्ताबाळ मिशन डिव्हाईन या संघटनेची स्थापना झाली. तेथे श्रीदत्ताबाळना जगदंबेने प्रेरणा रूपाने सांगितले होते की, तुमची स्वतःची जागा होईल आणि चार-पाच वर्षांत संघटनेची इमारत व श्री दत्ताबाळांचे निवासस्थान तयार झाले.

एक दिव्य साक्षात्कार

त्या काळात श्री दत्ताबाळांचा Holy Glimses हा इंग्रजी कविता संग्रह त्यांच्या एकविसाव्या वर्धापनदिनानिमित्त प्रसिद्ध झाला.

१९६२ चा जुलै महिना होता. १७ जुलै ६२ रोजी गुरुपौर्णिमा होती. तिच्या आदल्या रात्री श्रीदत्ताबाळ अंतर्मुख अवस्थेत होते. आतल्या प्रकाशमय, रूळलेल्या पथावरून ते भगवंताला, आपल्या परम पावन पित्याला निःशब्दतेन साद घालत होते. अभिप्सेच्या एका ज्योतीने त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा कणू न कण व्यापलेला होता. त्या नीरक्तेत त्यांच्या अतःचक्षुपुढे एक आंतरिक अवकाश खोलले गेले. श्री दत्ताबाळांची काया भगवान येशूच्या स्वरूपात रूपांतरित झाली आणि त्याच वेळी ते आंतरिक आकाशव्यापी दोन निळे सुंदर हात साकारले. त्या हातात Book of prophecy होते. त्या वेळी श्रीदत्ताबाळनी भगवंतांचा गंभीर आवाज हृदय गुंफेत निनादताना ऐकला, “माझी कृपा आणीबाणीच्या परिस्थितीत अवतरेल व विनाशापासून जगाचा बचाव होईल. कोबाल्ट बाँब व अँटॉमिक वेपन्सहि सृष्टीचा विनाश करण्यास समर्थ होणार नाहीत.” (कोबाल्ट बाँब व अँटॉमिक वेपन्स हे शब्द भगवंतांच्या ध्वनीत होते.)

भगवंताने श्रीदत्ताबाळना सांगितले की, “तू माझे साधन आहेस. माझा संदेश

तुझ्यावाटे प्रगट होईल. तू माझा संदेश (Messenger) आहेस. माझ्या प्रकाशाने मार्गदर्शित झालेली मानवजात येत्या काही शतकात येईल व तीच जमात सर्व जगावर केवळ शांततेच्या मार्गाने स्वामित्व मिळवेल व ती जमात धातूच्या (Metalic) घरात राहू लागेल.”

या साक्षात्कारानंतर सकाळी श्रीदत्ताबाळ उठले ते नवचैतन्याने बहरूनच. एक दिव्यतेचा आगळा वसंत-बहार त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या कणाकणात फुलला होता. ते निवासस्थानाच्या गच्चीत आले. सभोवताल पसरलेल्या हिरव्यागार शेताकडे पाहून धुक्याने वृक्षांना, पिकांना लपेटावे तशी शक्ती त्यांच्यातून प्रक्षेपित होऊन साऱ्या वातावरणात पसरली.

भगवंताचे (Metalic) मिळालेले हे महान आश्वासन श्रीदत्ताबाळनी गुरुपौर्णिमेला जमलेल्या प्रेमिकासमोर प्रगट केले. त्या कालावधीत सर्व विनाशी अणुयुद्धाच्या भयाने सर्व जग चिंताग्रस्त झाले होते. महायुद्धाचा राक्षस निर्माण होण्याची शक्यता होती. अशा वेळी श्रीदत्ताबाळांच्या दर्शनात मिळालेल्या भगवंताच्या या आश्वासनाने मानव-जातीतील एक नवी आशा लाभली. समाज आशावादाने भरून गेला.

श्रीदत्ताबाळांच्या या दिव्यानुभूतीचा निश्चित स्वरूपाचा परिणाम त्यांच्या वातावरणात तर झालाच; पण त्यांच्या शरीरावरही झालेला बदल त्यांच्या सहवासात येणाऱ्या व्यक्तीला तीव्रतेने जाणवत होता.

ही अनुभूती श्रीदत्ताबाळनी ‘भगवंतांचा संदेश व त्याच्याकडे वाटचाल’ आणि ‘भगवंतांच्या सान्निध्यात’ या ग्रंथात विशद केली आहे. यापैकी पहिला ग्रंथ १५ ऑगस्ट ६२ ला प्रकाशित झाला.

श्री दत्ताबाळांचे गुरु

श्री दत्ताबाळांना अनेक महापुरुषांनी गौरवले. त्यांचे मार्गदर्शन लाभले तरी त्यांच्या मागे कोणताही मठ व पीठ नाही. तुम्ही श्रीदत्ताबाळना त्यांचे गुरु कोण म्हणून विचाराल तर ते म्हणतील, “ज्या परम पावन भगवंताने मला बालपणापासून मार्गदर्शन केले, घडविले, जो माझ्यावर आधिपत्य गाजवतो, माझ्यातून प्रगट होऊ पाहतो, तोच माझा गुरु. साऱ्या खऱ्या महात्म्यांचे दर्शन घेणारे श्रीदत्ताबाळ कोणाचेही भक्त वा शिष्यही नाहीत. या महापुरुषांना भेटल्यानंतरही त्यांची अभिप्सा शांत झालेली नव्हती. त्यांची भगवंताला सतत प्रार्थना असायची की, मला कोणाही मानवी देहधारी गुरुकडून दीक्षा नको, मंत्र नको, तो तुझ्याकडूनच हवा. ही प्रार्थना एका दर्शनाने पूर्ण झाली. एका उच्चस्तरीय पातळीवरून झालेल्या या दर्शनात त्यांनी पाहिले की, एका विशिष्ट ठिकाणी अवकाशात दोहोबाजूला हजारो काली उभ्या आहेत व मध्यभागी महाकाली उभी आहे. तिनेच श्री दत्ताबाळाना मंत्रदीक्षा दिली. पुढे उत्तर-भारताच्या दौऱ्यावर असताना त्यांनी हरिद्वारजवळच्या कनरवल याठिकाणी भेट दिली आणि हेच ते ठिकाण जे त्यांनी कित्येक दिवसांपूर्वी दर्शनामध्ये पाहिले होते. (पार्वतीने अग्निप्रवेश केला हेच स्थान) अशाच तऱ्हेचा भविष्यसूचक अनुभव त्यांना आला होता. ते एक विलक्षण स्वप्न होते. श्रीदत्ताबाळ एका दगडी मार्गावरून चालत आहेत व चालता चालता त्यांच्या प्रत्येक पावलाबरोबर दगडांतच कोरलेली काही कमल पुष्पे प्रगट होत आहेत. स्वप्न संपले. श्रीदत्ताबाळ उत्तर भारताच्या दौऱ्यावर असताना बुद्ध-गयेस गेले होते. पाहतात तो स्वप्नात पाहिलेला दगडी पथ बोधी वृक्षाच्याजवळ होता. इतकेच नव्हे तर कमल पुष्पेही श्री दत्ताबाळांनी स्वप्नात पाहिल्याप्रमाणेच होती. त्यांना तेथल्या मार्गदर्शकाने सांगितले की, बुद्धदेवांना निर्वाण प्राप्त झाल्यानंतर ते येथून परिक्रमणा करू लागले व त्यांच्या प्रत्येक पावलाबरोबर एक एक कमळ प्रगट झाले.

उत्तर भारताचा पहिला दौरा

आतापर्यंत श्रीदत्ताबाळ महाराष्ट्राच्या काही भागात एक आधुनिक प्रेषित म्हणून ओळखले जात होते. श्रीदत्ताबाळनी फेब्रुवारी ६३ मध्ये उत्तर भारताचा प्रवास करण्यास सुरुवात केली. त्यांच्याबरोबर दोन तीन साधकही होते. जोधपूरला ते प्रथम गेले. तेथे त्यांनी आनंदमयींची भेट घेतली. माँच्या आग्रहाने श्रीदत्ताबाळनी सत्संग भवनात सुमारे तीन हजार लोकांच्या समुदायासमोर व्याख्यान दिले. या व्याख्यानास जोधपूरच्या महाराणी व इतर अधिकारी वर्ग व राजघराण्यातील मंडळी उपस्थित होती, तसेच त्या भागातील विद्वान मंडळीही उपस्थित होती. अवघ्या बावीस वर्षांच्या

या तरुण योग्याने साऱ्यांना व्याख्याने मंत्रमुग्ध करून आपल्या वक्तृत्वाचे तेज महाराष्ट्राबाहेर पसरविण्यास सुरुवात केली.

जोधपूर ते हरिद्वार व नंतर हृषीकेशला गेले. हिमालयाच्या अप्रतिम सौंदर्याने श्रीदत्ताबाळ स्वतःला त्यात तासून तासून हरवून जात. हृषीकेशला त्यांची स्वामी शिवानंदाची भेट झाली. शिवानंदांचे मूळ नाव कुप्पुस्वामी. स्वामी शिवानंद श्रीदत्ताबाळांच्या भेटिने भारावून गेले. ते म्हणाले, “श्रीदत्ताबाळ हे एक थोर महापुरुष आहेत.”

हृषीकेशला श्रीदत्ताबाळनी प्रथम गंगा-दर्शन घेतले. तेव्हा ही गंगा आहे, पापहारिणी आहे असे कोणतेही भाव हृदयात न येता ते केवळ त्या निर्मळ, वाहत्या जलाकडे पाहून स्तिमित होऊन गेले. त्या स्तिमिततेतच आनंद पाझरायला लागला. उत्कट भावोर्मिनी हळूहळू त्यांचे हृदय भरून गेले. त्या भावोर्मि कोणत्याही धर्मकल्पना वा सौंदर्य कल्पनांच्या साहचर्यामुळे निर्माण झाल्या नव्हत्या. केवळ दर्शनाने ते मुग्ध झाले.”

श्रीदत्ताबाळ त्या अनुभवाबाबत म्हणतात, “निसर्गातला एखादा गुण विशेष घ्यावयाचा व मग त्या अनुरोधाने पाहायचे व मुग्ध व्हायचे, असा क्रमच गंगादर्शनात नव्हता. मी केवळ पाहिले व मुग्ध झालो.”

दिल्लीला सेल्फ रिअलायझेशन होली सोसायटीत त्यांचे व्याख्यान झाले. त्या व्याख्यानास सुप्रिम कोर्टाचे न्यायमूर्ती श्री. मान्शू, अनेक संत मंडळी व फ्रेंच शूनबाबा, तसेच इतर पाश्चात्य साधकही उपस्थित होते. त्या सर्वांना श्री दत्ताबाळांचे नव-विचार अतिशय आवडले.

दिल्लीहून श्रीदत्ताबाळ मथुरा-वंदावनला आले. भगवान श्रीकृष्णांच्या लीलांचे ते क्षेत्र. त्यांच्या पावन स्पर्शाने पुनीत झालेली ती भूमी. श्रीदत्ताबाळनी ठरवले कोणत्याही प्रकारची भावना-विवशता येऊ द्यावयाची नाही. त्यांच्यातही अगदी कट्टर बुद्धिवादी त्या वेळी जागा झाला. मग भावनेच्या प्रवाहांना बांध घातले गेले; पण भगवान श्रीकृष्णांच्या स्मृतीचा जल्लोष इतका तीव्र झाला, प्रेमपपात, इतका प्रबळ झाला की, बुद्धीचे बांध फुटले गेले व तीव्र भावावेगात श्रीदत्ताबाळ संपृक्त होऊन गेले. नेत्रातून तीच प्रेमगती अश्रूतून साकारली गेली. श्री दत्ताबाळांनी आपल्या अनुभूती या ग्रंथराजात फारच सुंदरित्या म्हटले आहे, “भगवंताला ज्या वेळी प्रवाही व्हावेसे वाटते, त्या वेळी प्रेमानंदामुळे बरसणाऱ्या अश्रूंचा तो आश्रय घेतो. ज्या वेळी याला नर्तन करावेसे वाटते, त्या वेळी तो भक्तांच्या तनूचा आश्रय घेऊन प्रेमनशेने नाचतो. ज्या वेळी खेळावेसे वाटते त्या वेळी प्रेमाचा सुवर्णमय कलशातले निरनिराळे भावनांचे रंग उडवून तो त्याकडे मजेने पाहत बसतो.”

मधुबनच्या भूमीत श्रीदत्ताबाळांच्यातून प्रेमानंदामुळे बरसणाऱ्या अश्रूंचा भगवंताने आश्रय घेतला होता. त्याच भगवंताने प्रेमनशेने नाचणाऱ्या चैतन्यप्रभूंच्या तनूचा आश्रय घेतला होता.

“मधुबन! मी तेथे गेलो होतो.” श्रीदत्ताबाळ सांगतात, “तेथल्या झुडपा-झुडपावर भगवान श्रीकृष्णांच्या स्मृतीची रोषणाई अजूनही आहे. तेथल्या झुडपाच्या प्रत्येक पाना-पानांवर श्रीकृष्णांच्या दिव्य-लीलांची रोषणाई आहे. कालाच्या ओघात एक झाड नाहीसे झाले की, दुसऱ्या झाडावर ही रोषणाई पुनः येते. जणू वृक्ष साम्राज्यातला तो अमोल ठेवा आहे. तेथले काही धुलीकण हातात मी घेतले. त्या धुलीकणांत किती स्वर मिसळलेले आहेत! कृष्ण कृष्ण म्हणून वेडावणाऱ्या भक्तांचे अश्रू त्यात मिसळलेले आहेत, तर कृष्ण कृष्ण म्हणून नाचणाऱ्या राधेच्या पदरवांचे ध्वनिमुद्रणही त्यावर झाले आहे.” श्रीदत्ताबाळनी मधुबनातले असे धुलीकण मस्तकाला लावले आणि भगवंताची प्रार्थना केली, “प्रभो! आज तुमच्या प्रेमाची आम्हा साऱ्या लेकरांना गरज आहे. तुमचा भारत - ज्या भारतात तुमच्या लीलांचे महाभारत झाले, तो आता छिन्न-भिन्न व्हायला लागला आहे. कृपाळू होऊन पाहा नि तुमच्या कृपेची निळाई या भारतावर पसरा.”

प्रभोकडे प्रार्थना करित असताना श्रीदत्ताबाळ हेही भगवंताला स्पष्ट करतात की, “मी काही तुमच्या पदरवांकडे मान करून वाट पाहत बसलेला भक्त नाही किंवा तुमच्या मुरली वादनाकडे आकर्षित झालेली गोपीही नाही. विसाव्या शतकातला मी एक आधुनिक मानव. तर्कावर पोसलेला; पण शुष्क झालेला मात्र नव्हे! विज्ञानाची गरूड भरारी पाहून चकित होणारा, तसेच विज्ञानाच्या पोटी जन्म घेणाऱ्या प्रेमहीन संस्कृतीच्या भवितव्याने त्रस्त झालेला असा मी आहे. या वेळी आजच तुमच्या कृपेची आम्हाला जरूरी आहे. बुद्धी आणि प्रेम यांच्या संगमातून निर्माण होणाऱ्या मानवाला पाहण्यास मी तहानलेला आहे. नि म्हणूनच प्रभो, आम्हाला अशा मानवाच्या आगमनाचे वरदान लाभू द्या. दुसऱ्या महायुद्धाच्या जळितातून मानवाचा फिनिकस पक्षी उठला आहे; पण तो आहे नवजात. त्याला प्रेम व ज्ञान हे दोन पंख लाभल्याची जाणीव नाही.

“भूतल हेच त्याला त्याचे खरे निवासस्थान वाटते. प्रभो! ह्या पक्ष्याच्या पंखात तुमच्या कृपेचा जोरदार प्रवाह भरा. त्याचे पंख फडफडू द्या. नि मग अवकाशात उंच उंच तुमच्या सूर्याकडे भरारी मारू द्या व एवढे त्याला कळू द्या की, भूतल हा फक्त त्याच्या कर्तृत्वभूमीचा पहिला टप्पा होता. एक छोटेसे इतिहासाच्या काटक्यांनी बांधलेले बालपणीचे घरटे होते.”

उत्तर भारताचा दौरा

उत्तर भारताच्या पहिल्या दौऱ्यानंतर सहा महिन्यांतच श्रीदत्ताबाळ आपल्या काही निकटवर्तीयांच्याबरोबर पुन्हा उत्तर भारताच्या दौऱ्यावर निघाले. या दौऱ्यामध्ये बनारस, बुद्धगया, कलकत्ता, रायपूर या ठिकाणी भेटी दिल्या.

बनारसला श्रीदत्ताबाळ पंधरा दिवस राहिले. श्री आनंदमयी माँच्या आश्रमात त्यांचे वास्तव्य होते. श्रीदत्ताबाळ यांची माँच्याकडे पूर्वी गोपीनाथ कविराजांची भेट झाली होती. त्यामुळे बनारसच्या वास्तव्यात श्री दत्ताबाळानी कविराजांच्या घरी भेट दिली. थोर योगी स्वामी विशुद्धानंदाचे कविराज शिष्य होते. स्वामी विशुद्धानंदांविषयी, त्यांच्या साहित्याविषयी व त्यांच्या आध्यात्मिक शक्तीविषयी चर्चा झाली. गोपीनाथ कविराजनी श्रीदत्ताबाळांच्याविषयी गौरवोद्गार काढले. श्रीदत्ताबाळ यांच्या घरून निवासस्थानाकडे परत येत होते. वाटेत एकाएकी श्रीदत्ताबाळानी आपल्या बरोबरच्या लोकांना थांबण्यास सांगितले. ती एक लहानशी बाग होती. तेथल्या दोन झुडपांमध्ये प्राण लहरींच्या माध्यमातून चाललेलं गूढगुंजन श्रीदत्ताबाळ पाहत होते. श्रीदत्ताबाळानी पुढे या अनुभवाबद्दल सांगितले, की “त्या दोन झुडपांमधून मी जाणार होतो; पण त्या दोन झुडपांच्यामधली प्रीती (Affinity) इतकी सूक्ष्म व जोरदार होती की, आजूबाजूच्या दोन-तीन फुटांमधील वातावरण त्या लहरींनी भारले गेले होते. ते वातावरण अंतःस्फूर्त अशा आंतरिक माध्यमातून जणू माझ्या सूक्ष्म-शरीरास सुचवत होते की, या प्राण लहरींना ओलांडून जाऊ नकोस.” श्रीदत्ताबाळना या घटनेतून कळले की, मनातील अशा अंतःस्फूर्तीच्या माध्यमाला ती शब्दविहीन भाषा शब्दाइतकेच साक्षात् अनुरूप ज्ञान करून देते. म्हणून श्रीदत्ताबाळ आवर्जून सांगतात, “ज्याला तुम्ही निर्जीवता म्हणता त्या निर्जीवतेच्या गाभाऱ्यामध्ये सजीवता प्रकर्षाने नांदत आहे. केवळ सात्त्विक भूमिकेवरून ही गोष्ट खरी आहे, असे नाही. ती एक जिवंत, सखोल अशी माझी अनुभूती आहे.

श्रीदत्ताबाळना एकाने बनारसचे बाह्यदर्शन घेऊन प्रतिक्रिया व्यक्त केली, “बनारस घाणीने भरलेले ठिकाण आहे. बडव्यांचा त्रास, प्रेते अर्धवट जळालेली गंगेच्या पात्रात सोडलेली असतात. गार्थींनी मंदिरातही घाण केलेली असते. सर्वदृष्ट्या अस्वच्छ असे ते ठिकाण वाटते.” श्रीदत्ताबाळानी यावर सांगितले, “अहो, हीच तर गंमत आहे. जेथे जेथे आध्यात्मिक शक्तिकेंद्र असतात. ती अशीच बाह्यतः फसवी असतात. वरचा मुखवटा फसवा असतो. त्यावरून निष्कर्ष काढू नका. आध्यात्मिक साधकाने बनारसला काही काळ तरी साधना केली पाहिजे. तेथे साक्षात् शिवाचा अंश काशिविश्वेश्वरात आहे. साधकाची त्या ठिकाणी आध्यात्मिक उत्क्रांती फार तीव्र गतीने होते.”

श्री दत्ताबाळांचे बनारस हिंदू विद्यापीठात व्याख्यान झाले. बनारसहून बुद्ध-गयेला श्रीदत्ताबाळ आले. बोधी वृक्षाखाली ध्यानाला बसले. कलकत्याला दक्षिणेश्वर, बेलूर येथील मंदिर पाहिले. रामकृष्ण परमहंसाच्या खोलीत ते थोडावेळ ध्यानालाही बसले होते; मात्र तेथल्या रामकृष्णांच्या तंत्रसाधनेची पंचवटी या जागेकडे आश्रमवासीयांचे झालेले दुर्लक्ष पाहून त्यांना वाईट वाटले.

डिसेंबर ६३ च्या दरम्यान दक्षिण भारतात त्यांची व कान्हनगडचे (केरळ) स्वामी रामदास यांची व श्री दत्ताबाळांची भेट झाली. केरळच्या रम्य परिसरात रामनामाचा अखंड गुंजारव करणाऱ्या स्वामी रामदासांना त्यांचे आश्रमवासीय पपा म्हणूनच हाक मारीत. खडतर तपश्चर्येनंतर त्यांना एर्नाकुलम येथील गुहेत लोकसेवेचा आदेश मिळाला. त्यानंतर त्यांनी भारतभर दौरा केला होता. पाश्चात्य राष्ट्रांतही गेले होते. स्वामी रामदासांनी श्रीदत्ताबाळना पाहताच ते एक महापुरुष आहेत, हे ओळखले. त्यांनी श्रीदत्ताबाळ यांच्या एका निकटवर्तीयाला सांगितले की, “तुला श्रीदत्ताबाळ यांच्यासारखा गुरू म्हणून लाभला ही तुझी पूर्व-पुण्याईच होय. ते ईश्वरी शक्तीचे साधन आहेत. त्यांचा आश्रय कधीही सोडू नको.”

श्रीदत्ताबाळांच्या भेटीनंतर सहा महिन्यांतच स्वामी रामदास व शिवानंद या दोन योग्यांचे महानिर्वाण झाले.

पुढे आम्ही ७१ जूनच्या पहिल्या आठवड्यात बेंगलोरला आलो. तेथे एक स्वामी रामदासांचा भक्त श्रीदत्ताबाळना भेटला. स्वामी रामदासांच्या आठवणी सांगताना त्यांचा चेहरा आरक्त झाला. हृदय भरून आले. त्याने श्रीदत्ताबाळ व स्वामी रामदासांची भेट पाहिली होती. ते म्हणाले, “स्वामी रामदास कित्येक महिने आश्रमाच्या बाहेर आले नव्हते; पण श्रीदत्ताबाळ आल्यानंतर त्यांच्याबरोबर बाहेर आले. त्यांना असे महापुरुष जेव्हा भेटत तेव्हा एका नव्या तेजाची प्रभा त्यांच्या बालकसदृश्य चेहऱ्यावर अवतरे. तसे तेज आणि आनंद श्रीदत्ताबाळ आश्रमात आल्यावर मी रामदासांच्यात पाहिली. त्यांनी श्रीदत्ताबाळ गेल्यानंतर आम्हा आश्रमवासीयांना सांगितले की, “तुमच्यापैकी रामदासाला कोणी ओळखू शकले नाही. फक्त श्रीदत्ताबाळानीच पुरेपूर ओळखले. श्रीदत्ताबाळ आणि स्वामी रामदास यांचा त्या वेळचा एक फोटो जपून ठेवलेला दाखविला.

श्रीदत्ताबाळ आता बावड्याहून रूईकर वसाहत येथे एका भाड्याच्या इमारतीत राहू लागले. आता श्रीदत्ताबाळ मिशन डिव्हाईनच्या दर रविवारच्या बैठकी शहरात एका मध्यवर्ती ठिकाणी होत होत्या. याच दरम्यान श्री दत्ताबाळांचे सौंदर्यातील भगवंत हे पुस्तक प्रकाशित झाले. मराठी भाषेतील एका साहित्यिकाने म्हटल्याप्रमाणे ते प्रकाश उपनिषद आहे. अनुभूती नामक दुसरे एक पुस्तक त्या वेळी प्रसिद्ध झाले. आपली

एक स्वतंत्र इमारत व्हावी, असे श्रीदत्ताबाळ व त्यांच्या चाहत्यांना वाटू लागले होते. त्यादृष्टीने एक जागा विकत घेतली व इमारत बांधकाम सुरु झाले. त्या जागेवर प्रार्थना मंदिर व श्री दत्ताबाळांचे निवासस्थान तयार होत होते. प्रार्थना मंदिरात आसेतूहिमालय अनेक तीर्थक्षेत्रांच्या, महापुरुषांच्या वस्तू बांधकामात ठेवलेल्या आहेत.

श्रीदत्ताबाळना त्या काळात भगवान बुद्धांचे दर्शन झाले. भगवान बुद्धांच्या या प्रकाशमय दर्शनानंतर श्रीदत्ताबाळना दुसऱ्याला आंतरिकरित्या वरच्या स्तरावर कसे उत्क्रांत करावे हे उमजले. त्यांच्यात एक गंभीर शांतता कित्येक दिवस नांदत होती. पुढे एक दिवस त्यांच्याकडे त्यांचा एक भक्त आला. उणी-पुरी दहा-बारा वर्षे त्याने संसार केला होता. त्याचे आपल्या पत्नीवर अत्यंत प्रेम होते. त्याला एकच मुलगी होती. दोघेही अत्यंत सरळ मनाची होती. श्रीदत्ताबाळ यांच्या दर रविवारच्या प्रार्थना, व्याख्यानसाठी येत असत. एक दिवस अकस्मात त्यांच्या पत्नीचे हृदयविकाराने निधन झाले. दुःखाने विरहाने तो अगदी पिळवटून निघाला. सारे काही आकस्मिक झाले होते. रात्र-दिवस तो तळमळत होता. तो श्रीदत्ताबाळांच्याकडे आला. ती सायंकाळ होती. तो ओक्साबोक्सी रडू लागला. श्रीदत्ताबाळना त्याला काय सांगावे, त्यांच्या दुःखाच्या ओघाला कसा बांध घालावा हे कळेना; मात्र त्यांची खात्री होते की, सांत्वनाच्या शब्दांचा येथे काही उपयोग नाही. दोघे परस्परांकडे पाहत होते. त्यांच्यात एक मुग्धता घनीभूत झाली. पाहता पाहता श्रीदत्ताबाळना जाणवले की, आपल्यातून एक प्रेम-प्रवाह अगदी घनीभूत होऊन बाहेर पडू इच्छितो आहे. तो प्रवाह त्यांच्या मनाने वा इच्छा शक्तीने किंवा अंतर्मनाने चिंतिलेला नव्हता; पण त्या साऱ्यामागे असलेल्या अनंत करुणेच्या सागरातून अगदी सहजच प्रगट होत होता. जणू ह्याच प्रवाहाने त्यांना सुचविले की, “तू त्याच्या हृदयाच्या स्थानी स्पर्श कर.” त्यांनी तसा स्पर्श केला. प्रेम सहजरित्या प्रक्षेपले जाऊन त्याच्या होरपळलेल्या हृदयात शिरत होते.

दुसऱ्या दिवशी तो श्रीदत्ताबाळांच्याकडे आला आणि सांगू लागला की, “तुमच्या स्पर्शाने माझे दुःख जणू शोषले गेले. अगदी मला स्थिर व शांत वाटते. माझ्यावरचे फार मोठे वजन जणू नाहीसे झाले.”

या घटनेत सूचनाशास्त्राचा (suggestions) उपयोग केला गेला नव्हता. कारण श्रीदत्ताबाळना सूचनाशास्त्राच्या मर्यादा व कथा पूर्ण माहीत आहेत. सध्याच्या मानसशास्त्राला मनाच्या पलीकडच्या अनेक स्तरांचे ज्ञान व्हायचे आहे. त्यांचा परस्पर असणारा संबंधही ज्ञात व्हायचा आहे, असे त्यांना वाटते.

श्रीदत्ताबाळना कळले की, खरोखरच आपल्यातून प्रक्षेपलेले प्रेम दुसऱ्याची दुःखे शोषून घेते. ह्या विशुद्ध प्रेमाला सांत्वनाचे प्रचंड सामर्थ्य निश्चितच असते.

६५ सालच्या श्रीदत्ताबाळांच्या २६ व्या वर्धापनदिनादिवशी कन्नडचे महाकवी द. रा. बेंद्रे यांच्या हस्ते “श्रीदत्ताबाळ मिशन डिव्हाईनच्या प्रणव मंदिराचे” उद्घाटन झाले. आता संघटनेच्या बैठकी या मंदिरातच होऊ लागल्या. त्यावेळी मी उपस्थित होते.

श्रीदत्ताबाळ आपले विचार समाजापुढे मांडत होते. त्यांचे व्यक्तिमत्त्व, विचार व संघटना हे आता कोल्हापूर जिल्ह्यातील व महाराष्ट्रातील अनेक लोकांचे आकर्षण केंद्र ठरत होते. कोल्हापूरच्या भूमीत असे आकर्षण कोणाही आध्यात्मिक विभूतीबाबत कोल्हापूरवासीयांना वाटले नव्हते. त्यापूर्वी गल्ली-बोळातून दत्तात्रयांच्या अवतारांचे पीक आले होते. रस्त्यातून जाणाऱ्या एखादा असंबद्ध बोलणारा आणि वेडसरही त्यामुळे दत्तावतार ठरत होते. अनेक लोक फसवले जात होते; पण याचमुळे लोकांमध्ये आध्यात्मिक क्षेत्राबद्दल थोडीशी अनास्था निर्माण झाली होती. याच पार्श्वभूमीवर श्रीदत्ताबाळ हा सूर्य आपल्या स्वयंभू तेजाने उगवला होता. त्याचे तेज हळूहळू अनेकांना आवृत्त करित होते. समाजापुढे अध्यात्माचे एक नवे दालन खोलले गेले होते. श्रीदत्ताबाळ अनेकांच्या विसाव्याचे स्थान ठरले, तर अनेक बुद्धिवाद्यांच्या भरकटलेल्या नौका योग्य दिशेने जाव्यात म्हणून मार्गदर्शन करणारी स्फूर्तितारकाही ते बनले होते.

एक गमतीदार प्रसंग

श्री दत्ताबाळांचे नाव ऐकून एक कोकणातील तरुण त्यांना भेटावयास आला. त्याला आम्ही त्याची ओळख विचारली. त्या वेळी त्याने उत्तर दिले की, “मी गाणगापूरचा दत्तात्रय आहे.” त्या तरुणाला सुचवायचे होते की, त्याच्या अंगात दत्त महाराज येतात व संचार होतो. श्रीदत्ताबाळनी त्याला अनेक प्रश्न विचारले व ते शेवटी त्याला म्हणाले की, “हे बघा, असले वेड सोडून दे, अगदी साधा व सर्वसामान्य माणसासारखा वागायला लाग. हा भ्रम आहे. अशांनी तुला काही लोक मानू लागतील; पण त्यात तुझा व समाजाचा दोहोचाही अधःपात आहे. नियमित साधना कर. कसोशीने सत्याचरण कर. यातच तुझे कल्याण आहे.” तो तरुण हिरमुसला होऊन गेला.

याबाबत श्रीदत्ताबाळ म्हणाले, “अशा अंगात येणाऱ्यापेक्षा मला बर्ट्रांड रसेल जरी नास्तिक असला तरी तो आध्यात्मिकदृष्ट्या अधिक उन्नत वाटतो.” अर्थात हे सांगताना त्यांची भूमिका उपदेशकाची वा एखाद्या धर्मगुरूची असत नाही तर अगदी उत्कट आत्मीयाचीच असते.

एखाद्याच्या जीवनाचा आढावा घेताना जीवन हे तुकड्या-तुकड्यांनी विभागले गेले आहे, असे न मानता जीवन हे अखंड पूर्ण (Continuos whole)

आहे म्हणूनच श्रीदत्ताबाळ त्याच्या जीवनाकडे पाहतील. त्यांच्या जीवनविषयक धारणेमध्ये कला, काव्य, विज्ञान, योग हे सारे काही सामावलेले आहे व ती जीवनाची अतूट अशी अंगेच आहेत, असे ते मानतात.

म्हणून एखाद्या व्यक्तीचे मूल्यमापन करताना ती व्यक्ती आहारादी नियम पाळते किंवा नाही, शास्त्रग्रंथाचे वाचन करते का नाही वा जपमाळ ओढते का, सोवळे पाळते का नाही, अशा प्रकारच्या कोणत्याही रूढ मोजपट्टीने ते मानवी जीवनाचे मूल्यमापन करित नाहीत. त्याचप्रमाणे धार्मिकता ही आध्यात्मिक मार्गाला आवश्यक आहे, असा त्यांचा अट्टहासही नाही. याचा अर्थ त्यांना अधार्मिकताही चालते, असा कोणी घेऊ नये. ऑक्सर वाईल्डचे वाङ्मय वाचल्यावर ते एके दिवशी म्हणाले, “एखाद्या महान द्रष्ट्या पुरुषाची सौंदर्यदृष्टी याला लाभलेली आहे. मला त्याच्या लिखाणाच्या काही भागात निश्चितच दिव्यता आढळून आली; पण अतिरिक्त आणि विकृत अशा वैयक्तिक जीवनामुळे त्याच्या प्रतिभेला फार मोठ्या मर्यादा पडल्या आहेत.” वाईल्डवरचे हे श्री दत्ताबाळांचे भाष्य किती सूचक आहे! अचूक दुसऱ्याच्या हृदयातला स्पंद, जरी तो संस्कार, वासना इत्यादींच्या ढगाने व्याप्त झाला असला तरी ओळखण्याचे सामर्थ्य निश्चितच त्यांच्यात आहे.

तलस्पर्शी प्रतिभा

नवकला असो वा नवकाव्य असो, आईनस्टाईनचा सापेक्षतावाद असो वा शंकराचार्यांचा मिथ्यावाद असो वा My fair lady सारख्या बर्नार्ड शॉ च्या उत्कृष्ट चित्रपटाचे परीक्षण असो, श्रीदत्ताबाळ आपल्या विशाल तलस्पर्शी प्रतिभेच्या साहाय्याने त्याचे असे सूक्ष्म व सखोल मूल्यमापन करतील की ऐकणारा केवळ स्तिमितच व्हावा व अगदी नास्तिकालासुद्धा अत्यंत नाईलाजाने जीवनाची असीम क्षितीजे न्याहाळताना दत्ताबाळांची प्रतिभाशक्ती मान्य करावी लागे.

खुशवंतसिंग यांच्यासारख्या जगप्रसिद्ध संपादकाने त्यांच्यावर दोन अग्रलेख दि इलस्ट्रेटेड विकली ऑफ इंडियात लिहिले होते. त्यांनी लिहिले होते की, दत्ताबाळांचे अफाट वाचन आहे. अध्यात्मिक नियमांची त्यांनी केलेली मांडणी अनेकांना आवडते. सेनापती बापटांच्यासारख्या क्रांतिकारकाने म्हटले आहे की, खालिल जिब्रानपेक्षा श्रेष्ठ प्रतीचे महापुरुष आहेत.

जपानच्या जागतिक धर्मपरिषदेचे निमंत्रण व जपानला प्रयाण

१४ ऑक्टो ७०

कोल्हापूरजवळच कागल नावचे एक गाव आहे. श्री दत्ताबाळांच्या बालपणीच्या मधुर स्मृतींची रोषणाई तेथल्या एका प्रासादावर, अनेक वस्तूवर, वृक्ष-लतांवर पसरलेली आहे. तेथे एक सुंदर तळे आहे. त्या तळ्याच्या काठावर श्री दत्ताबाळनी बालपणी तासन् तास घालविले होते. तळ्यातील माशांशी आणि पाण्याच्या लाटांशी त्यांनी खूप बातचीत गेली होती. शब्दात आणि शब्दातीत माध्यमातूनही ह्याच तळ्याच्या काठावरच्या वास्तूत श्री दत्ताबाळना भगवान श्रीकृष्णांच्या अस्तित्वाच्या सत्यतेचे दर्शन घडविणारा वस्तुनिष्ठ अनुभव आला होता.

त्या तळ्याच्या काठी आम्ही श्री दत्ताबाळांच्या समवेत गेलो होतो. तळ्याच्या काठी पाण्याने दोन्ही बाजूंनी वेढलेली एक जागा आहे. एखाद्या षटकोनी लहान खोलीप्रमाणे ती बांधलेली असून सभोवार लहान गच्चीही आहे. तेथे आम्ही श्री दत्ताबाळांच्याबरोबर बसलो.

बालपणापासूनच आपल्या इशानियत कार्यांच्या वैश्विकतेविषयी जागृत असणारे श्रीदत्ताबाळ बोलता बोलता म्हणाले, “बघा! स्वामी विवेकानंद माझ्या वयात भगवंताचा संदेश सर्व दूरवर पसरविला आणि मी मात्र अजूनही महाराष्ट्राच्या तटबंदीत वावरतो आहे.”

थोडावेळ स्तब्धतेत गेला. श्री दत्ताबाळनी दिव्य प्रेमावर आम्हाला इंग्रजीतून व्याख्यान ऐकवले. व्याख्यान कसले ते हृदगतच होते. बसल्या जागेवरूनच तळ्याचे दृश्य एखाद्या बोटीवरच्या डेकवरून दिसणाऱ्या दृश्यासारखे दिसत होते. ते पाहून सहजच श्रीदत्ताबाळ उद्गारले, “आपण आता बोटीतून परदेशाला चाललो आहोत, असे वाटते नाही?” सर्वांनी टाळ्या वाजवून उत्स्फूर्त प्रतिसाद दिला.

थोड्या वेळाने आम्ही कागलमधल्या काही ठिकाणी गेलो. ज्या एका लहान प्रासादात श्री दत्ताबाळनी आपली बालपणीची काही वर्षे व्यतीत केली तो प्रासाद पाहिला. त्या प्रासादाच्या जवळजवळ सर्व खोल्या श्री दत्ताबाळनी फिरून दाखविल्या. तो दुमजली प्रासाद आहे. अनेक लहान मोठी दालने आहेत. एका भव्य दालनात अनेक मोठ मोठ्या वाघांची भव्य तोंडे कातडीसह भिंतीवर लावून ठेवलेली आहेत. छताला रंगी-बेरंगी झुंबरे आहेत, तर जमिनीवर लाल रंगाच्या उंची गालिचा पसरला आहे. ह्या दालनात श्रीदत्ताबाळ मनसोक्त बागडत होते. दुसऱ्या एका खोलीच्या दरवाजाला रंगीबेरंगी काचांची तावदाने होती. त्या रंगीबेरंगी काचांतून पाहता पाहता एका अद्भुत भावविश्वात ते रमून जात. तो प्रासाद आम्ही पाहिला.

ज्या प्राथमिक शाळेमध्ये श्री दत्ताबाळनी चार वर्षे व्यतीत केली होती त्या

शाळेमध्ये आम्ही गेलो. त्यांना शिकविणाऱ्या काही शिक्षकांची भेट झाली. त्यांना एका विशाल शरीरातील राजबिंड्या श्री दत्ताबाळना पुन्हा कित्येक वर्षांनंतर त्याच शाळेत आलेले पाहून अत्यानंद झाला. मग गडबडीने एक छोटी सभा आयोजित करण्यात आली. त्यात शाळेची सारी मुले, श्री दत्ताबाळांचे जुने शिक्षक बोलण्यास उठले. ते म्हणाले, “ज्या प्रभू रामाच्या प्रेरणेने मी रामायणावर पुस्तक लिहिले त्यांच्याच प्रेरणेने मी तुम्हाला सांगतो की, तुमच्या पुढे आज असलेले श्रीदत्ताबाळ हे लवकरच जगद्विख्यात महापुरुष होणार आहेत.” ह्या प्रेम संमेलनात श्री दत्ताबाळही उत्तरादाखल बोलले, म्हणाले, “माझ्या हजारो सभा झाल्या; पण अशी भाव-धुंद सभा आतापर्यंत झाली नाही.”

ह्या साऱ्या स्मृती-पुष्पांना हळुवार कवटाळून आम्ही परतीचा प्रवास सुरू केला. एक अपूर्व ठेवा मिळाल्याच्या सुखद-धुंदीतच कोल्हापूरच्या निवासस्थानात शिरलो. घरी येताच एक लखोटा श्री दत्ताबाळांच्या हाती आला. त्यात एक सुंदर पत्र होते. श्री दत्ताबाळना जपानला लवकरच होणाऱ्या जागतिक धर्म परिषदेसाठी भारताचे प्रतिनिधी म्हणून निमंत्रण आले होते. त्या परिषदेच्या स्वरूपाविषयी आम्हाला मुळीच कल्पना नव्हती आणि परिषद सुरू होण्यास फक्त १० ते १२ दिवसांचाच अवधी होता. शिवाय या परिषदेत श्री दत्ताबाळना बोलावयास मिळणार की नाही, याचीही खात्री नव्हती. त्यामुळे श्री दत्ताबाळांचे जपानला जाणे अजूनही निश्चित झाले नव्हते. पुन्हा निमंत्रण पत्रिकेतून स्वच्छ कळविण्यात आले होते की, प्रवास खर्च आपणालाच करावा लागेल, कारण आमची प्रवास खर्चाची रक्कम केव्हाच संपली आहे; मात्र जपानमधला खर्च परिषद करणार होती. त्यामुळे जवळजवळ सात हजार रुपये सात दिवसांत जमविणे आवश्यक होते. आर्थिक अडचणीप्रमाणेच पासपोर्टचीही अडचण होती. सहा-सहा महिने मिळत नाही, असा नेहमीचाच अनेकांना अनुभव होता, मग आम्हाला तो आठवड्यात कसा मिळणार, हा प्रश्न आमच्यापुढे उभा होता.

श्री दत्ताबाळनी एखाद्या आपल्या श्रीमंत चाहत्याकडे पैशाची मागणी केली असती, तर आर्थिक अडचण केव्हाच दूर केली असती आणि जरी दत्ताबाळ जपानच्या जागतिक परिषदेला जाणार असे जाहीर केले असते तरी महाराष्ट्रातून त्यांच्यावर देणग्यांचा वर्षाव झाला असता; पण ह्या दोन्हीही गोष्टी त्यांना मान्य नव्हत्या. कोणा शेठजीच्या मदतीने जाणे हे श्री दत्ताबाळांच्या स्वभावाला कधीच जुळणारे नव्हते, तर काहीतरी भरीव कार्य केल्याखेरीज अगोदरच परदेशाला जाण्याची वार्ता जाहीर करावी, असेही त्यांना वाटत नव्हते.

परंतु या साऱ्यामागे भगवत् इच्छाच असल्यामुळे कार्य सफल होणार, श्रीदत्ताबाळ परिषद गाजविणार याबद्दल अंतःस्फूर्त असा आत्मविश्वास आम्हाला होता

आणि याच श्रद्धेने काही मोजक्या तरुण-तरुणींनी निरनिराळ्या कामांची जबाबदारी उचलली. श्री दत्ताबाळांचे कपडे शिवून आणण्यापासून ते पासपोर्ट मिळविण्यापर्यंतची सर्व कामे तीव्र गतीने होणेच अत्यावश्यक होते.

एका साधिकेने आपल्या कित्येक वर्षांच्या नोकरीची सर्व मिळकत श्री दत्ताबाळना दिली. एका शिक्षण संस्थेने व इतर काही गरीब लोकांनी मदत केली. मला एक चाहत्या बाई भेटल्या. त्या अपंग होत्या. त्यांना जेव्हा कळले की, श्री दत्ताबाळना जपानला जाण्यासाठी आर्थिक मदतीची गरज आहे तेव्हा त्यांनी आपल्या औषधासाठी ठेवलेले पाच रुपये चटकन आनंदाने दिले. मी ते आनंदाने स्वीकारले. ते लाखमोलाचे होते. अशा तऱ्हेने पैशाची सर्व तयारी झाली. दोन-तीन दिवसांतच एक इंग्रजी चरित्राची पुस्तिकाही तयार झाली. श्री दत्ताबाळांचे एक भक्त, म्हैसूर राज्याचे मंत्री होते. त्यांनी पासपोर्ट मद्रासहून आणला आणि अशा रितीने अनेक घटनांच्या बेरीज, गुणाकारातून श्री दत्ताबाळांच्या प्रयाणाची तयारी झाली. एक योगायोग असा की, स्वामी विवेकानंदांना शिकागोच्या धर्म परिषदेला पाठवण्यामध्ये कोणी शेठजी, राजे, महाराजे कारणीभूत नव्हते, तर काही तरुणांनीच त्यात पुढाकार घेतला होता आणि स्वामीजींच्या पासपोर्टची तयारी मद्रासलाच झाली होती.

कागलच्या घटनेनंतर दहा-बारा दिवसांतच आम्ही श्री दत्ताबाळना निरोप देण्यासाठी मुंबईला विमानतळाकडे निघालो होतो. तो कोजागिरी पौर्णिमेचा दिवस होता. पहाटे साडेचारची वेळ होती. विमानतळावर आम्ही पोहोचलो. श्री दत्ताबाळांच्या व्यतिरिक्त आम्हा सर्वांची गडबड उडाली होती. तेथल्या इतर प्रवाशांच्या हालचालींत गडबड होती आणि डोळ्यांत काहीतरी गाठण्याचे स्वप्न तरळत होते; मात्र श्रीदत्ताबाळ सर्वत्र आपल्या नेहमीच्या प्रगाढ स्थिरतेने पाहत होते. आणि त्यांचे प्रत्येक पाऊल आत्मविश्वासपूर्वक पडत होते. जणू त्या पावलांना भारत भूमीला सांगावयाचे होते की, We are going, we shall see and shall conquer. ऐनवेळी जाण्याचे ठरल्यामुळे मन्मथ देसाईना श्री दत्ताबाळांच्या बरोबर पहिल्या जागतिक धर्म परिषदेला जाण्याचे भाग्य लाभले. आम्ही श्री दत्ताबाळना निरोप देण्यासाठी गच्चीवर आलो. नुकताच सूर्य उगवला होता. स्वर्णिम आभा सर्वत्र पसरली होती आणि इतक्यात श्रीदत्ताबाळ बसलेले विमान अवकाशात सूर्याच्या दिशेने झेपावले. पूर्वेच्या दिशेने ते उंच उंच जात होते. सूर्याच्या गाभ्यात जणू ते शिरत होते. एक क्रांतिसूर्य अवकाशातील सूर्याकडे गरुड झेप घेऊन उंच उंच जात होता. सकाळच्या त्या धुसरतेत अंधूक अंधूक होणाऱ्या विमानाकडे पाहून भारावलेल्या हृदयाने हात उंचावून मी एवढेच म्हणालो, शुभास्ते पंथानः

जपानच्या जागतिक धर्मपरिषदेत श्रीदत्ताबाळ

श्रीदत्ताबाळ टोकियोला १५ ऑक्टोबर रोजी पोहोचले. त्यांच्याबरोबर भारतातून इतर काही प्रतिनिधीही गेले होते. विमानतळावर सर्व भारतीय प्रतिनिधींचे स्वागत करण्यात आले. साऱ्यांची व्यवस्था किमोटी येथे ग्रँड हॉटेलमध्ये केली होती. जवळजवळ एक हजार खोल्यांचे ते भव्य व अत्याधुनिक असे हॉटेल होते. श्रीदत्ताबाळ व मन्मथ देसाई यांची नावे उशिरा मिळाल्यामुळे यादीमध्ये त्यांची प्रथम दर्शनी नावे आढळली नाही, त मग थोड्या धावपळीनंतर नावे आढळली, खोलीही मिळाली.

१६ ऑक्टो ते २२ ऑक्टो.पर्यंत आयोजित करण्यात आलेल्या सदर परिषदेला जगाच्या विविध भागांतून तीनशे प्रतिनिधी उपस्थित होते. सदर परिषदेवर जपान सरकारने सव्वीस लाख रुपये खर्च केले होते व परिषदेसाठी चार वर्षे हजारो लोक राबत होते. परिषदेसाठी खास भव्य सभागृह बांधण्यात आले होते. सभागृहामध्ये जपानी व्याख्यानांचे भाषांतर इंग्रजीत व इंग्रजी व्याख्यानांचे जपानीमध्ये तत्काळ भाषांतर करण्याची सोय, टेलिव्हिजन कॅमेरा वगैरे अनेक सोयींनी सभागृह सज्ज होते. स्थानिक लोकांना बसण्याची वेगळी व्यवस्था करण्यात आली होती.

परिषदेचे वक्ते सहा महिन्यांपूर्वीच ठरवले होते आणि त्याचप्रमाणे जवळजवळ सर्व प्रतिनिधींना अनेक विषयांवरचे साहित्य पूर्वतयारी म्हणून पुरविण्यात आले होते. श्री दत्ताबाळांचे जवळ तसे काहीच नव्हते. त्यांनी भारतातील एका सर्वोदयवादी प्रतिनिधीला विचारले की, आपण परिषदेसाठी काही टिपणे काढली आहेत का? काही व्याख्याने तयार केली का? त्या गृहस्थांनी सरळ थाप ठोकून दिली की, आपण काहीही तयारी केली नाही म्हणून. मानवाकडे देवमानवाला देण्यासारखे असते काय? श्री दत्ताबाळांच्या जवळ दोनच गोष्टी होत्या. भगवंताची कृपा आणि आशीर्वाद. श्री दत्ताबाळनी तेथे मिळेल ते साहित्य भरभर चाळले. दुसऱ्या दिवशी तर परिषद सुरू होणार होती. श्री दत्ताबाळना कळून चुकले की, ही परिषद ख्रिश्चन धर्माच्या प्रचारार्थ राबविण्यात येत आहे. तेव्हा स्वतःचे आधुनिक मानवासाठी नेहमी सांगण्यात येणारे तत्त्वज्ञान जगाच्या व्यासपीठावर मांडण्यासाठी गेलेल्या श्री दत्ताबाळना हिंदू धर्माचा कट्टर प्रतिनिधी म्हणून भूमिका पार पाडावी लागली.

श्रीदत्ताबाळ सभागृहातील सर्व प्रथम रांगेत बसले होते. जगातील अनेक देशांच्या प्रतिनिधींमध्ये नोबेल पारितोषिक विजेते डॉ. कॅमेरा, डॉ. ओकावा आणि

मार्टिन ल्यूथर किंगचे वारसदार डॉ. अंबरनाथे हे उपस्थित होते. संपूर्ण परिषद Plenary आणि Workshop Sessions मध्ये विभागली गेली होती.

श्री दत्ताबाळांचे पहिले व्याख्यान भारतीय प्रतिनिधींच्यासमोर अत्यंत प्रभावीरित्या झाले. आमच्या भारतीयांचे दुदैव हे की, त्यांना गोऱ्या कातडीतील भारतेतर देशांचे लोक जणू आकाशातून पडलेले देवदूत वाटतात आणि त्या समोर आपण किती नगण्य आहोत, ह्या जाणिवेने ते पुरते पछाडले जातात. श्री दत्ताबाळांच्या प्रभावी व्याख्यानामुळे भारतीय प्रतिनिधींना अभिमान, कौतुक वाटण्याऐवजी एक असूयेची भावनाच निर्माण झाली. त्यांना कळले की, आपल्यापेक्षा वयाने कितीतरी लहान हा तरुण योगी असला तरी त्यांची विचारांची प्रगल्भता, चिंतनातील सखोलता आणि अस्खलित इंग्रजी वक्तृत्व आपल्याला पेलण्यासारखे नाही.

श्री दत्ताबाळांचे दुसरे उत्स्फूर्त व्याख्यान वर्कशॉपमध्ये मानवी अधिकार (Human rights) या विषयावर झाले. त्यांनी आपल्या व्याख्यानात सांगितले की, “मानवाचे मूलभूत असे तीन अधिकार आहेत. एक जैविक, दुसरा मानसिक आणि तिसरा आध्यात्मिक. मानवाच्या जैविक हक्कानुसार त्याला आरोग्यपूर्णरित्या जगता आले पाहिजे; पण आज आधुनिक जगतात या त्याच्या हक्कांवर औद्योगिकीकरणामुळे दूषित हवेचे व दूषित पाण्याचे आक्रमण होत आहे. मानवाचा दुसरा हक्क हा मानसिक आहे. या हक्कानुसार त्याला स्वतंत्ररित्या कोणत्याही दबावाव्यतिरिक्त विचार करता आला पाहिजे; पण रेडिओ, टेलिव्हिजन, सिनेमा व पोस्टर्स यावाटे मानवाला मिळणाऱ्या निम्न सूचनावाटे तो फक्त त्या सूचनानुसार वागणारा यंत्रपुरुष झाला आहे. मानवाचा तिसरा हक्क आध्यात्मिकदृष्ट्या स्वतंत्र होणे व स्वतंत्रतेत वाढणे हा आहे; पण त्या हक्कावरही धर्म व रूढी यांनी आक्रमण केले आहे. ही तिन्ही पातळीवरची आक्रमणे मानवाने मोडून काढली पाहिजेत व आजच्या या धर्म व शांतता परिषदेने मानवाच्या मूलभूत हक्कांची जाण देण्याचे अत्यंत महत्त्वाचे काम बजावले पाहिजे.”

श्री दत्ताबाळांच्या या ओजस्वी प्रतिपादनामुळे सर्व प्रतिनिधींच्यामध्ये त्यांच्याविषयी एक कुतूहल निर्माण झाले आणि भारतीय प्रतिनिधी जाणीवपूर्वक श्री दत्ताबाळना टाळू लागले. श्री दत्ताबाळांच्या ध्यानात ही गोष्ट आली तेव्हा त्यांना अतिशय वाईट वाटले. भारतीय प्रतिनिधींना देशहितापेक्षा स्वहित प्रिय होते. अँडलर हा मानसशास्त्रज्ञ म्हणत असे की, मानवामध्ये प्रभाव गाजवण्याची (Power-motive) प्रवृत्ती ही केंद्रीय प्रवृत्ती आहे, हे जरी पूर्ण सत्य नसले तरी जपानच्या धर्मपरिषदेतील अनेक प्रतिनिधींच्यामध्ये प्रभाव गाजवण्याची प्रवृत्ती तीव्रतेने स्पंदताना घडोघडी प्रत्यंतराला येत होती. परिषदेत भारतातील एका मठाधीशाने घडविलेला गमतीदार प्रसंग आठवतो. त्याला जेव्हा कळले की, आपल्याला ह्या जागतिक व्यासपीठावरून

बोलता येणे अशक्य आहे तेव्हा त्याने परिषद सुरू असताना सरळ व्यासपीठाकडे धाव घेतली व पूर्वपरवानगीशिवाय व्यासपीठावर चढले व त्यांनी अध्यक्षाना मोडक्या तोडक्या इंग्रजीतून सांगितले की, मला जर तुम्ही बोलायला दिले नाही, तर भारतातले माझे भक्त मला काय म्हणतील? नाईलाजाने परिषदेत व्यत्यय नको म्हणून अध्यक्षानी त्यांना बोलू दिले. मग पाठांतर गेलेले निरर्थक भाषण ह्या मठाधीशांनी ठोकले. त्यांचे भाषण झाले पण भारताची प्रतिमा डागाळली.

परिषदेत 'फाशीची शिक्षा' या विषयावर एका इस्लामी प्रतिनिधीने सांगितले की, फाशीची शिक्षा दिलीच पाहिजे, कारण आमचा धर्म तसे सांगतो. मग श्री दत्ताबाळांनी परिषदेसमोर उराव मांडताना सांगितले की, गुन्हेगार हा स्वभावतः दोषी नसतो. त्याच्या गुन्हेगारीचे खरे कारण समाजाच्या आर्थिक, मानसिक व आध्यात्मिक दोषपूर्ण घडणीत आहे व ही दोषपूर्ण घडण मानवानेच निर्माण केली आहे. जोपर्यंत ही दोषपूर्ण अशी त्रिविधी-घडण माणूस बदलत नाही तोपर्यंत त्याला गुन्हेगाराला फाशीची शिक्षा देण्याचा तीळमात्रही अधिकार नाही. फाशीची शिक्षा हा मानवी मूल्यावरचा काळाकुट्ट डाग आहे. म्हणून मी या परिषदेला विनंती करतो की, ह्या परिषदेने फाशीची शिक्षा रद्द ठरवावी.

श्री दत्ताबाळांच्या प्रभावी व्याख्यानांबद्दल लंडनमधील जागतिक आध्यात्मिक संस्थेच्या संस्थापिका श्रीमती बस्वी आणि अमेरिकेचा वॉशिंग्टन येथील आध्यात्मिक संस्थेच्या प्रमुख श्रीमती हॉलिस्टर यांनी पू. श्री दत्ताबाळांचे खास अभिनंदन केले. श्रीमती बस्वी यांनी आपल्या त्रैमासिकात श्री दत्ताबाळांच्या जपान परिषदेविषयीचा सुंदर लेख लिहून प्रतिक्रिया व्यक्त केली होती. श्री दत्ताबाळना परिषदेच्या प्रारंभी एक परदेशीय वृत्तपत्र प्रतिनिधीने विचारले होते की, आपणाला ह्या परिषदेविषयी काही आशा वाटते काय? त्या वेळी श्री दत्ताबाळनी स्पष्टपणे सांगितले, की या परिषदेविषयी मी निराश आहे. केवळ बाह्य पातळीवर ठराव करून जागतिक शांतता प्रस्थापित करता येईल, असे श्री दत्ताबाळना कधीच वाटले नाही. त्यांची अशी धारणा होती की, प्रत्येक मानवी व्यक्तिमत्त्वातील असंतोषाचा ज्वालामुखी शांत करणे नितांत आवश्यक आहे. कारण प्रत्येक माणूस हा एका विराट विश्व शरीरातील पेशी आहे. ती जर बिघडली तर सान्या विश्वातील समतोल बिघडतो म्हणून प्रथम व्यक्तीच्या जाणीव क्षेत्रात क्रांती झाली पाहिजे, यावर श्री दत्ताबाळांचा भर होता.

त्यांचे "धर्म व आंतरधर्मीय एकता" या विषयावरचे व्याख्यान अतिशय उद्बोधक ठरले. त्यांनी संतांचे व प्रेषितांचे आध्यात्मिक अनुभव हे जात, धर्म व वर्ण-निरपेक्ष होत. त्यांचे विश्लेषण केले तर ह्या अनुभवातील साध्यर्म आपण शोधले पाहिजे, असा अभिनव दृष्टिकोन त्यांनी परिषदेला दिला. श्री दत्ताबाळांच्या

व्याख्याने मंत्रमुग्ध झालेला सिंगापूरचा भारतीय तत्त्वज्ञानाचा एक उपासक बौद्ध साधू श्री दत्ताबाळना म्हणाले, की तुम्ही हिंदू धर्मात फार मोलाची भर टाकली आहे.

परिषदेच्या एका चर्चासत्रात एक भारतीय प्रतिनिधी उठला. तो स्वतः अस्पृश्य होता. त्याने भारताचे प्रतिनिधित्व करण्याऐवजी भारताची प्रतिमा डागाळण्याचा प्रयत्न सुरू केला. त्याने हरिजणांना भारतात जाळले जाते. रस्तोरस्ती अत्याचार केले जातात, असे भयानक अवास्तव चित्र परिषदेपुढे उभा केले व अस्पृश्यता हा हिंदू धर्मावरचा कलंक आहे, असे सांगितले.

भारताची जागतिक व्यासपीठावर बेअब्रू होत असताना इतर भारतीय प्रतिनिधी मूग गिळून गप्प बसले, काही तथाकथित पंडितांनी हात चोळण्यापलीकडे काही केले नाही. श्री दत्ताबाळांचे नुकतेच भाषण झाल्याने त्यांची वेळही संपली होती. म्हणून इतर भारतीय प्रतिनिधींना बोलण्याची विनंती केली होती; पण कोणीही उठले नाही. भारताची बेअब्रू होत आहे, हे दिसताच पाकिस्तानच्या प्रतिनिधीतील दुर्योधन जागा झाला. त्यांनी ह्या नादान प्रतिनिधीचे अभिनंदन केले. श्री दत्ताबाळना हे सर्व असह्य झाले. अधिक काळ दवडण्यात अर्थ नव्हता.

त्यांनी परिषदेच्या अध्यक्षांना ठणकावले, "या गृहस्थांनी मोठी चूक केली आहे. माझ्या राष्ट्राच्या प्रतिष्ठेचा प्रश्न आहे. मला तुम्ही बोलण्याची परवानगी दिली पाहिजे."

परिषदेच्या अध्यक्ष श्रीदत्ताबाळांच्या ओजस्वी वक्तृत्वाने प्रभावित झाले होतेच. शिवाय या वक्त्याच्या वेळीच सारे प्रतिनिधी अत्यंत एकाग्रतेने व्याख्यान ऐकतात हेही त्यांना दिसत होते म्हणून त्यांनी श्रीदत्ताबाळना परवानगी दिली.

श्रीदत्ताबाळनी उच्चरवाने सांगितले, की जो हिंदू धर्म विश्वातील सेंद्रिय व असेंद्रिय एकतेबद्दल सान्या जगाला सांगतो तो कधीतरी अस्पृश्यतेचा पुरस्कार करील काय? ते कधीही शक्य नाही. रूढी व धर्म यामध्ये कसा मुलभूत फरक आहे याचे त्यांनी अतिशय तर्कशुद्ध असे विवेचन केले व परिषदेला पटविले की, "हिंदू धर्माने कधीही अस्पृश्यतेचा पुरस्कार केलेला नाही. धर्मात उच्च मूल्यांच्या चुकीच्या कल्पनेमुळे रूढी निर्माण झाल्या, रूढी ह्या धर्माच्या वृक्षावरची बांडगुळे आहेत. रूढींनी अस्पृश्यतेला जन्म दिला. तेव्हा अस्पृश्यता हा हिंदू धर्मावरील कलंक नाही तो रूढींवरील कलंक आहे."

श्रीदत्ताबाळांच्या या प्रतिपादनामुळे सर्व प्रतिनिधींचे समाधान झाले व त्यांनी श्रीदत्ताबाळांचे खास अभिनंदन केले. श्रीदत्ताबाळांच्या त्या गाजलेल्या व्याख्यानांतर हिंदू धर्मावरचा कलंक पुसला गेला व नंतर रूढी व धर्म या विषयावर परिषदेत चर्चा सुरू झाली.

या व्याख्यानांतर श्री दत्ताबाळना आपल्यावरील कार्यांचे, जबाबदारीचे ओझे

कमी झाल्यासारखे वाटले. हिंदू धर्मासाठी एक निश्चित स्वरूपाचे सघन कार्य त्यांनी केले होते. निवासस्थानी ते आले. प्रत्येक खोलीत टेलिव्हिजन होता. सर्व भौतिक समृद्धी होती; पण आजच ते खऱ्या अर्थाने खोलीतील टेलिव्हिजनच्या कार्यक्रम आनंदाने पाहू शकत होते. रेडिओवरच्या गाण्यातील लयींशी सुखद साद घालू शकत होते.

काही काही वेळा अपरिहार्य परिस्थितीत राष्ट्राने शस्त्रांचा वापर करावा की, करू नये, या विषयावर परिषदेत चर्चा सुरू झाली. इस्लाम धर्मियांनी सांगितले की, तो करू नये. निग्रो प्रतिनिधींनी सांगितले, की शस्त्रांचा वापर नको. श्री दत्ताबाळांच्यातील ज्वल-जहाल राष्ट्रनिष्ठा जागी झाली. ते बोलते झाले, “माझे भारत राष्ट्र काही राष्ट्रांकडून अतिशय क्रूररित्या फसवले गेले आहे. पुन्हा फसविण्याचा धोका निर्माण होताच भारताने शस्त्र वापरले, तर कोणी नाक मुरडण्याचे कारण नाही.”

श्री दत्ताबाळांची जपानच्या जागतिक युवक संघातही दोन भाषणे झाली. त्यांनी युवकांना आवाहन केले की, “तुम्ही तुमच्यातील क्रांतिकारकत्व हरवून बसू नका व रूढी परंपरांनी संमोहित होऊ नका. आम्हाला मृत शांतता नको, तर ज्वलंत शांतता हवी.”

जागतिक परिषदेत भारताची प्रतिष्ठा वाढेल व भारतीय मूल्यांची बूज राखली जाईल, अशी कामगिरी बजावून श्रीदत्ताबाळ टोकियो, हाँगकाँगमार्गे मायभूमीस परत आले. महाराष्ट्रातील लहान मोठ्या सर्व वृत्तपत्रांनी श्री दत्ताबाळांच्या या ऐतिहासिक कार्याची दखल घेतली. काही वृत्तपत्रांनी अभिनंदनपर अग्रलेख लिहिले. टाईम्स ऑफ इंडियाचा Evening news of India लिहितो की, Shri Dattabal a modern young mystic, philosopher and "messenger of divine love" from Kolhapur, Certainly commanded the attention of his more senior spiritualists at the recent world religious Conference at Kyoto (Japan). Eloquence and fluency of expression in the English language is his forte.

महाराष्ट्रातील एका प्रमुख दैनिकाने श्री दत्ताबाळांचा परिषदेतील कार्याचा आढावा घेताना लिहिले की, भारतीय अध्यात्मवाणी पुन्हा एकदा विश्वी दुमदुमली.

ऐतिहासिक कार्याचा भारतात गौरव

श्री दत्ताबाळनी जपानच्या जागतिक परिषदेत ऐतिहासिक स्वरूपाची जी कामगिरी केली त्याविषयी कृतज्ञता व्यक्त करण्यासाठी म्हणून त्यांचा भव्य सत्कार कोल्हापूरमधील गोखले महाविद्यालयाच्या वतीने करण्यात आला. अतिशय सुशोभीत अशा भव्य व्यासपीठावर श्रीदत्ताबाळ विराजमान झालेले होते. श्री दत्ताबाळांच्या माता-पित्यांनी तो भव्य-सोहळा पाहून कृतार्थता अनुभवली. महाराष्ट्र, म्हैसूर

राज्यातील अनेक शिक्षण संस्थांनी पू. श्री दत्ताबाळाना पुष्पहार अर्पण केले. अनेक मान्यवरांची गौरवपर भाषणे झाली. उत्तरादाखल या भावपूर्ण सोहळ्यात श्रीदत्ताबाळ म्हणाले, “मी धर्मपरिषदेहून प्रचंड आत्मविश्वास घेऊन आलो. आम्ही भारतीय जगातल्या इतर सर्वांपेक्षा नैतिक, आध्यात्मिक व बौद्धिकदृष्ट्याही सरस आहोत; मात्र आमच्यातील आळस, अज्ञान आणि धूसर आंतरराष्ट्रीय वाद व स्वतःला नगण्य समजण्याची घातक वृत्ती यामुळे भारतीयांचे प्रचंड प्रमाणात नुकसान झाले आहे. या दोषांमुळे आम्ही क्रियाशीलत्व हरवून बसलो आहोत. त्यामुळे निर्बुद्ध तटस्थ आणि स्थितप्रज्ञता यातील फरकही त्यांना कळत नाही. हे दोष काढण्यासाठी तुम्ही प्रेम प्रक्षेपणाचा युगधर्म आचरा, असा संदेश त्यांनी दिला.

श्री दत्ताबाळांच्या पिताजींनी भरल्या हृदयाने व अभिमानाने सांगितले की, श्री दत्ताबाळांचे कार्य जागतिक पातळीवर सुरू झाल्याचे पाहून मला आनंद व अभिमान वाटतो. श्री दत्ताबाळांना भगवंतांचे कार्य जगभर समर्थरित्या पसरविण्यासाठी उदंड आयुष्य लाभो, अशी परमेश्वराजवळ त्यांनी प्रार्थना केली. सत्कार-समारंभाचे अध्यक्ष म्हणाले, “श्रीदत्ताबाळ यांच्या महत्त्वपूर्ण कार्याचा गौरव म्हणजे भारतीय अस्मितेचाच गौरव होय. श्री दत्ताबाळनी धर्मपरिषदेत भारताची केवळ आध्यात्मिक बाजूच मांडली असे नाही, तर भारताच्या राजकीय अस्मितेचे दर्शनही प्रभावीरित्या घडविले, ही अत्यंत महत्त्वाची गोष्ट आहे. त्यांचे कार्य स्वामी विवेकानंदांच्याप्रमाणे जगभर पसरू, अशी अध्यक्षांनी सदिच्छा व्यक्त केली व श्रीदत्ताबाळ यांच्या कार्याची नोंद आज जगाने घेतली आहे. उद्याचा इतिहासही ती नोंद घेतल्यावाचून राहणार नाही, असा सार्थ आत्मविश्वास त्यांनी बाळगला.

विश्वहिंदू परिषद पंढरपूर

५ आणि ६ डिसेंबर ७० (शनि-रविवार)

एका भव्य मंडपामध्ये सुमारे पंधरा हजार स्त्री-पुरुष जमले होते. एखाद्या ज्वालामुखीचा तप्त रस भूमीत खदखदावा त्याप्रमाणे ज्या पवित्र भूमीत दिव्य प्रेमाचा प्रवाह खदखदत आहे, जेथे ज्ञानदेव, नामदेव, तुकाराम, चोखामेळा सारख्या विठ्ठलभक्तांच्या पदांचे नर्तन ज्या वाळवंटाच्या कणाकणावर झाले आहे त्या चंद्रभागेच्या वाळवंटात सारे लोक जमले होते. त्या सान्यांच्या हृदयातून हिंदू धर्माच्या उज्ज्वल वारशाबद्दलचा सार्थ अभिमान ओसंडत होता. त्याचप्रमाणे विज्ञान, साम्यवाद, नक्षलवाद व इतर धर्म यापासून होणाऱ्या आक्रमणाबाबत खंतही त्यांच्या मनात आंदोलने निर्माण करित होती; मात्र सान्यांच्या नजरेतून हिंदू धर्माच्या पुनरुत्थापनाची आशा डोकावत होती, हे निश्चित. हिंदू धर्माचा त्राता पाहण्यासाठी आतुर झालेले त्यांचे नेत्र अजूनही सुखावले नव्हते. हे सारे हिंदू

धर्म प्रेमिक कोणत्या एका परिषदेवर प्रेम म्हणून जमले आहेत, असे मला मुळीच वाटत नव्हते; परंतु त्यांचे खरे प्रेम होते हिंदू धर्मावर.

एका भव्य व्यासपीठावर अनेक साधू, संत, आचार्य, संन्याशी बसले होते. वैदिक प्रार्थना झाल्या. त्यानंतर अनेक वक्त्यांची भाषणे झाली. उद्घाटक आणि इतर वक्त्यांच्या भाषणांनी सारे श्रोते कंटाळून गेले होते. त्यांची सहनशीलताही बरीच ताणली गेली होती. परिषदेचा हा पहिला दिवस होता. आता एक तरुण, भव्य-शरीरयष्टीचा सौंदर्याने न्हाऊन निघालेला योगी व्यासपीठावर उभा राहिला. अनेक संत, महंत आणि आचार्यांप्रमाणे त्या येण्याच्या अंगावर भगवी कफनी नव्हती किंवा व्याख्यान लिहून काढलेला कागदही हातात नव्हता. साऱ्यांच्या नजरा आता व्यासपीठाकडे खिळल्या होत्या. ह्या तरुण योग्याने आपल्या केवळ तीन मिनिटांच्या भाषणाने परिषदेला आलेली मरगळ दूर केली आणि आपल्या प्रतिभेच्या आणि ओजस्वी वाणीची झलक दाखवून साऱ्यांत नव-चैतन्याची लाट आणली आणि त्या वेळी हजारांना कळले की, जपानच्या जागतिक धर्मपरिषदेत हिंदू धर्माची पताका जगभर फडकविणारे हेच ते श्री दत्ताबाळ. श्रीदत्ताबाळ आपल्या व्याख्यानानंतर थोड्याच वेळात परिषदेहून विश्रामगृहाकडे परतले.

परिषदेचा दुसरा दिवस उजाडला. सकाळपासून दुपारपर्यंत काही चर्चासत्रे झाली. अनेक भाषणे झाली; पण असे झाले पाहिजे, अशा कोरड्या आशीर्वादपर वचनांच्या माऱ्याव्यतिरिक्त श्रोत्यांना काहीच मिळाले नाही. एकाही वक्त्याने पंधरा हजार श्रोत्यांना जे हवे होते ते दिले नाही. तोपर्यंत परिषदेच्या संयोजकांच्याकडे श्री दत्ताबाळांचे भाषण आज आहे की नाही, अशा विचाराणांचा मारा झाला होता. त्यांच्या ओझ्यामुळे श्री दत्ताबाळांचे दुपारी व्याख्यान होईल असे जाहीर झाले.

दुपारी व्यासपीठावर श्रीदत्ताबाळ दिसताच अनेक श्रोत्यांनी सुटकेचा निःश्वास टाकल्याचे मला दिसत होते. व्यासपीठावरून जाहीर करण्यात आले की, “तरुणांचे लाडके श्रीदत्ताबाळ यांचे आता व्याख्यान होईल.” असे ऐकताच श्रोत्यांनी प्रचंड टाळ्यांच्या कडकडाटात पू. श्री दत्ताबाळांचे स्वागत केले. पू. श्रीदत्ताबाळ प्रभावी वक्तृत्वाबद्दल साऱ्या महाराष्ट्रात मशहूर होतेच; पण त्यांना प्रत्यक्ष पाहण्याची व त्यांच्या तोंडून ऐकण्याचे भाग्य अनेकांना आताच लाभले होते. म्हणून प्रत्येक जण हृदयाचे कर्ण करून त्यांचा प्रत्येक शब्द न शब्द टिपत होता. आणि टाळ्यांच्या गजराने त्यांच्या वाक्या-वाक्याला प्रतिसादही देत होता.

श्री दत्ताबाळानी आपल्या ओजस्वी वाणीने सांगितले की, “हिंदूंना मी धोक्याची सूचना देतो की, हिंदूंचे पहिले शत्रू साम्यवादी हे आहेत. माझ्या राष्ट्राला या साम्यवादापासून फार मोठा धोका आहे. मी कोणत्याही राजकीय पक्षाचा नाही, मी आहे ईश्वरी पक्षाचा. मी साम्यवाद, नक्षलवाद यावर कडाडून हल्ला एवढ्याचसाठी करतो की,

लाल क्रांती अतिशय घातक आहे. या साम्यवादाला उत्तर फक्त हिंदूच देऊ शकाल.” हिंदू धर्माच्या सांस्कृतिक वारशाबाबत बोलताना श्रीदत्ताबाळ म्हणाले, “हिंदू धर्माचे शिखर हे भगवंताचे धवल शस्त्रच आहे. हिंदूंचा वारसा हा आत्म्याचाच वारसा आहे. हिंदू धर्म हा सृजनही करू शकतो आणि संहारही करू शकतो. तो आक्रमकही बनू शकतो. आज तो आक्रमक बनण्याची गरज आहे.”

हिंदू धर्म पलायनवाद शिकवितो. या आक्षेपाचे खंडन करताना श्रीदत्ताबाळ म्हणाले, “आत्म्याची मुक्ती म्हणजे पलायनवाद नव्हे. मुक्ती म्हणजे विश्वातील चैतन्यात आसक्त होऊन संपूर्ण चराचराला साद घालणे, असा विश्वाहंभाव बाळगण्यास हिंदू धर्म शिकवितो. आज विज्ञान आणि अध्यात्माच्या संगमावर त्याचे पुनरुत्थापन करणे जरूर आहे. विज्ञानाने अनेक धर्मातील तत्वांचा पायाच उखडून टाकला आहे, जो विज्ञानाच्या अग्निदिव्यातून अधिक उजळून राहिला आहे. विज्ञानाच्या प्रपाती वादळाने हिंदूंचा दीप विझेल ही भीती काढून टाका. हिंदू धर्म हा दीप नाही. तो सूर्य आहे. दीप विझेल परंतु सूर्य विझणार नाही, असे ओजस्वी उद्गार श्री दत्ताबाळानी काढताच प्रचंड टाळ्यांचा कडकडाट झाला.

श्री दत्ताबाळांच्या प्रपाती वक्तृत्वाने सारे मंत्रमुग्ध झाले होते आणि तोपर्यंत श्री दत्ताबाळानी परिषद चालकांनी उपकारकर्त्यांच्या भूमिकेतून दिलेली वेळ संपत आली होती. श्री दत्ताबाळानी क्षणभर व्याख्यान थांबवून विचारले, “माझी वेळ संपत आली आहे का?” समोर प्रचंड जनसमुदाय पाहिला की गर्भगळित होणारे वक्ते आढळतात आणि त्याचप्रमाणे दिलेल्या वेळेचे बंधन न जुमानता श्रोत्यांना उपदेशामृत पाजण्याचे आपले कर्तव्य चोखपणे बजावणारे अति-उत्साही वक्तेही मी पाहिले आहेत; पण आपल्या वक्तृत्वाने श्रोत्यांना भाव-धुंद करणारे आणि तरीही दिलेले वेळेचे बंधन पाळणारे श्रीदत्ताबाळ ही चीज काही आगळीच भासली. श्री दत्ताबाळानी विचारले आणि परिषद चालकांनी घड्याळाकडे पाहून सांगितले की, होय, वेळ संपलेली आहे. आणि हे सर्व श्रोत्यांच्या नजरेतून सुटले नाही. मग पंधरा हजार श्रोत्यांनी एकमुखाने मागणी केली. “दत्ताबाळ, तुम्ही बोला, पुढे बोला.” अन् पुन्हा एक ज्ञानाचा ओघ सुरू झाला.

श्री दत्ताबाळानी हिंदू-देवतांची जी विटंबना चालली होती. त्याबद्दल प्रतिक्रिया व्यक्त करताना सांगितले, “तमाशातून, वाड्मयातून हिंदू देवतांची थड्या केली जाते. त्यांना विकृत स्वरूप देण्यात येते. ही अक्षम्य बदनामी तुम्ही सहन करू नका. तुम्ही काय बांगड्या भरल्या आहेत? जा, जी पुस्तके हिंदू देवतांची विटंबना करतात ती फाडून टाका. जी व्यासपीठे देवतांची विकृत थड्या करतात ती जाळून टाका.” असे प्रक्षोक्षक विचार श्री दत्ताबाळानी मांडले. त्याला श्रोत्यांकडून वाक्या-वाक्याला टाळ्यांच्या गजरांनी प्रतिसाद मिळत होता.

हिंदू देवतांची विटंबना होत आहे, हे अनेक आचार्य, पीठाधीशानाही माहीत होते; पण त्यावर अत्यावश्यक असणाऱ्या उपाय योजना प्रभावीरित्या मांडण्याचे धाडस त्यांच्याजवळ नव्हते. कदाचित हिंदू धर्मापेक्षाही त्यांना त्यांच्या पाद्यपुजा, आसने आणि किर्ती अधिक प्रिय वाटत असावी; मात्र श्रीदत्ताबाळ स्वतःच्या किर्तीची, प्रतिष्ठेची वा समाजातील प्रतिमेची पर्वा न करता समाजापुढे सत्य निखळ स्वरूपात ठेवीत होते. हे त्यांचे वैशिष्ट्य उपस्थितांना स्पष्टपणे जाणवले.

हिंदू धर्माच्या पुनरुत्थानाविषयी त्यांनी महत्त्वपूर्ण विचार मांडले. ते म्हणाले, “हे पुनरुत्थान गीता, गायत्री आणि उपनिषद यावर आधारित असावे, तरच तो सर्वधर्म समावेशक ठरेल.” गायत्री मंत्र हा विशिष्ट वर्णांचाच ठेवा आहे. यावर कठोर प्रहार करून त्यांनी उच्चरवाने सांगितले की, “सवित्याच्या तेजोराशीवर मी ध्यान करतो, तो आम्हाला उजळून टाको ही गायत्री-मंत्रातील उदात्त प्रार्थना करण्याचा सर्वांना अधिकार आहे. स्त्रियांनादेखील, गीता आणि गायत्रीचे महत्त्व आचार्यांना मान्य आहे. त्यामुळे तो आजच्या काळात हिंदू धर्माचा आधार व्हावा.” व्याख्यानाच्या शेवटी त्यांनी सांगितले, की “तुमचे घर हे मंदिर बनावे, ही आजची गरज नाही, तर प्रत्येक घर हा भारतीय संस्कृतीचे रक्षण करणारा किल्ला बनला पाहिजे आणि गीता, गायत्री व उपनिषद हे त्याचे दीपस्तंभ बनले पाहिजेत. यासाठी चातुर्वर्ण्य, स्पर्शास्पर्श यांसारख्या सर्व भेदांना आपण मूठमाती देऊ व हिंदू धर्माचे अमृतपान करून प्रत्येक जण समर्थ बनू या.”

श्री दत्ताबाळनी विनम्रपणे सर्वांना अभिवादन करून आपले व्याख्यान संपविले. श्री दत्ताबाळांच्या व्याख्यानांतर दुसरा एक वक्ता बोलण्यास उठला. त्याने स्पष्टपणे आपल्या व्याख्यानात सांगितले की, “श्री दत्ताबाळांचे तेजस्वी विचार ऐकल्यावर माझे विचार तुम्हाला नगण्यच वाटतील; मात्र ज्या जागेवरून हा तेजस्वी वक्ता बोलला त्याच जागेवर उभा राहून बोलण्याचे परमभाग्य मलाच प्रथम लाभले, याचा मला अभिमान वाटतो.” थोड्याच वेळात व्यासपीठावरून श्रीदत्ताबाळ जायला निघाले. मग व्यासपीठाकडे प्रचंड गर्दी जमली. श्री दत्ताबाळांचे दर्शन घेण्यासाठी आलेले भक्त, त्यांच्या प्रगल्भ प्रतिभेने दिपून गेलेले अनेक बुद्धिवादीही त्यात होते. तर आमची वेदना ओळखणारे कोणीतरी आहे, या भावनेने जमलेले अनेक तरुणही त्या गर्दीत होते, हे दृश्य मला दिसलेच आणि त्या साऱ्यांच्या नेत्रातून हिंदू धर्माचा त्राता मिळाल्याचे समाधान ओसंडत होते.

मराठवाड्याचा दौरा

विश्वहिंदू परिषदेतील श्री दत्ताबाळांच्या गाजलेल्या व्याख्यानाचा प्रतिध्वनी साऱ्या महाराष्ट्रात उमटला आणि त्यांना महाराष्ट्राच्या कानाकोपऱ्यातून व्याख्यानासाठी निमंत्रणे

येऊ लागली. महाराष्ट्राच्या अनेक भागात त्यांची व्याख्याने झाली होती. या वेळी त्यांनी मराठवाड्यातील निमंत्रण स्वीकारले. नांदेडच्या गोदातीर समाचार ह्या दैनिकाच्या मोठ्या आकारातील अंकाचे प्रकाशन पू. श्री दत्ताबाळांच्या शुभ हस्ते झाले. त्याप्रसंगीच्या व्याख्यानात श्री दत्ताबाळनी वृत्तपत्र या विषयाला एक नवे अर्थ परिमाण प्राप्त करून दिले. वृत्तपत्र म्हणजे जागतिक घडामोडींचा छापलेला वृत्तांत ही बाळबोधी गुळगुळीत व्याख्या न वापरता श्री दत्ताबाळनी सांगितले की, “समूहमनाचा प्रगट झंकार म्हणजे वृत्तपत्र, वृत्तपत्राच्या संपादकाला समाजाच्या अतिउच्च अभिप्सेपासून निम्नतम विकार, विकृतीपर्यंतचे समग्र दर्शन घ्यावे लागते. हे दर्शन घेताना वृत्तपत्र हा जनमनाचा केवळ आरसा असून चालत नाही, तर समाजाच्या उत्क्रांतीची दिशा दर्शविणारे ते होकायंत्रही बनले पाहिजे.” श्री दत्ताबाळांचे त्याच दिवशी रात्री कलामंदिरतर्फे व्याख्यान झाले. सभागृह तुडुंब भरले होते. जागेअभावी लोक सभागृहाबाहेर थांबले होते. श्री दत्ताबाळनी एक महत्त्वपूर्ण विचार सांगितला. ते म्हणाले, “मूलतः धर्मप्रेषितांच्या संदेशात फरक नसतो. सर्व धर्मावर माझे प्रेम आहे आणि असे प्रेम मी हिंदू आहे म्हणूनच करू शकतो.” दुसऱ्या दिवशी नांदेडच्या एका महाविद्यालयाचे प्रमुख पाहुणे म्हणून त्यांचे भाषण झाले. श्री दत्ताबाळांच्या नांदेडच्या या तीन व्याख्यानांमुळे मराठवाड्यात श्रीदत्ताबाळ हे एक आकर्षण ठरले.

गुरु गोविंदसिंगांच्या समाधीला भेट

नांदेडला श्री दत्ताबाळांचे पहिले व्याख्यान शुक्रवार १ जानेवारी ७१ ला सकाळी झाले. तो नववर्षारंभाचा दिन होता. सायंकाळी साडेसहा वाजता गुरु गोविंदसिंगांच्या समाधीला भेट देण्यासाठी श्री दत्ताबाळांच्याबरोबर जाण्याचे भाग्य मला लाभले. समाधीची जागा तेथील एका शीख गृहस्थांनी फिरून दाखविली. श्री दत्ताबाळांनी समाधीचे दर्शन घेतले. त्या वेळी समाधीच्या मुख्य पुजाऱ्याने उत्स्फूर्तपणे श्री दत्ताबाळना समाधीवरील एक सुंदर निळे वस्त्र भेट म्हणून अर्पण केले व समाधीवरील सोनेरी हार श्री दत्ताबाळांच्या गळ्यात घातला. श्रीदत्ताबाळ भारावून गेले. त्यांना आपल्या रोमरंध्रात विद्युत संचार झाल्याचे संवेदन आले. नववर्षानिमित्त मला मिळालेले हे अपूर्व वरदानच होय, असे सहज उद्गार त्यांच्या मुखातून बाहेर पडले. त्यांनी या प्रसंगाबाबत खालील ओळी लिहिल्या होत्या.

A fire touch at
this cloth divine
Awakens me in
profound power.

नांदेड जिल्ह्यात मुखेड हे तालुक्याचे ठिकाण आहे. तेथील लोकांनी अत्यंत उत्स्फूर्तपणे श्री दत्ताबाळांचे स्वागत केले व त्यांना मोठ्या प्रेमाने पहिले मानपत्र सादर केले. त्यात मुखेडवासीय जनतेच्या भावना प्रतिबिंबित झाल्या होत्या. त्यांना जणू स्वतःचे प्रतिबिंब श्रीदत्ताबाळांच्यामध्ये दिसत होते. नेपोलियन बोनापार्टवर लिहिताना इमरसन म्हणतो की, नेपोलियनच्या यशाचे रहस्य फ्रान्सच्या जनतेत शोधले पाहिजे. फ्रान्सचा प्रत्येक नागरिक जणू नेपोलियनमध्ये स्वतःचे प्रतिबिंब पाहू शकत असे. अगदी याचप्रमाणे मी पाहिले की, श्री दत्ताबाळांच्या सहवासात येणारे, त्यांच्या व्याख्यानांना उपस्थित असणारे, त्यांना पाहिलेले, न पाहिलेले, सारेच स्वतःचे प्रतिबिंब श्री दत्ताबाळांच्यामध्ये पाहू शकतात. जणू समाजाची ऊर्जा श्री दत्ताबाळांच्यामध्ये प्रतिबिंबित झाली आहे. म्हणूनच सारा महाराष्ट्र त्यांच्यावर नितांत प्रेम करतो. भारत करतो, उद्या सर्व जगही निश्चितच करेल.

मुखेडच्या मानपत्राचा आशय असा होता : “आज मुखेड निवासी जनतेच्या महद्भाग्याचा दिवस उगवला आहे. विविध तापांनी पोळलेल्या समाजाला मार्ग एकमेव आपल्यासारख्या थोर विभूतीच दाखवू शकतील. आजच्या संभ्रमावस्थेतच आपण आमची अस्मिता जागी करून आमचे गेलेले धार्मिक तथा नैतिक अधिष्ठान मिळवून देऊ शकाल, याची आम्हाला निश्चित खात्री वाटते.

आपली अमृततुल्य ओजस्वी वाणी आम्हा जनतेला वारंवार हवी आहे.

हा अलभ्य ठेवा आपल्या रूपाने आम्हाला मिळाला आहे. ही अमोल देणगी हिंदू संस्कृतीला नियतीने पाहिजे त्या वेळी द्यावी यातच आमचे भवितव्य उज्वल असल्याचे दिसते.

आपले स्वयं प्रतिभावान व्यक्तिमत्त्व, प्रभावी, बुद्धिमत्ता व आपल्या त्यागमय जीवनाने अधिक उजळून निघालेले नैतिक नेतृत्व आमच्या समाजाला अधिक काळ लाभावे या दृष्टीने परमेश्वर आपणास दीर्घायुरारोग्य देवो, अशी मुखेडवासी जनता ईश्वरचरणी प्रार्थना करते व विनंती करते की, आपण या समाजास समयोचित मार्गदर्शन करून उपकृत करावे.” त्या भावपूर्ण कार्यक्रमाचा समारोप करताना एक वक्ता अत्यानंदाने म्हणाला, “पू. श्रीदत्ताबाळ यांच्या दर्शनाने नवे वर्ष नांदेडकरांना यशस्वी जाणार यात शंका नाही.”

त्याच रात्री देगलूर या तालुक्याच्या गावी आलो. लोकांनी श्री दत्ताबाळांच्यावर पुष्पगुच्छांचा अक्षरशः वर्षाव करून आपले प्रेम प्रकट केले. “हिंदू धर्माचा विजय असो, श्री दत्ताबाळांचा विजय असो, श्रीदत्ताबाळ चिरायु होवोत, स्वामी विवेकानंद की जय” अशा घोषणांनी निनादून गेलेल्या वातावरणात त्यांचे स्वागत झाले. त्यादिवशी तेथील लोकांच्या आग्रहास्तव तीन व्याख्याने द्यावी लागली. दोन मराठीतून व एक इंग्रजीतून. व्याख्यानांनंतर श्री दत्ताबाळांच्या दर्शनाला इतकी अकल्पित गर्दी झाली की, त्यांच्या स्वागतासाठी उभारलेली कमान हळूहळू खाली आली. लोक म्हणत होते की, श्री दत्ताबाळांच्या आजच्या व्याख्यानासारखा कार्यक्रम आजपर्यंत येथे कधीही झाला नाही. व्याख्यानांना अलोट गर्दी लोटली होती. हिंदू धर्माचा जयघोष चालला होता आणि त्याचवेळी तेथील एका मुसलमान तरुणाने व्यासपीठावर येऊन प्रेमादाराने श्री दत्ताबाळना पुष्पहार अर्पण केला. जमलेल्या उपस्थितांचा आनंद सभागृहात मावेना.

दुसऱ्या दिवशी आम्ही धर्माबाद या ठिकाणी आलो. तेथील नगरपालिकेतर्फे श्री दत्ताबाळांचे व्याख्यान झाले. श्री दत्ताबाळांचे व्याख्यान ऐकताना वाटत होते की, सरस्वतीच्या वीणेचा झंकारच आपण ऐकत आहोत. श्रीदत्ताबाळ हे आमचे आजचे आशास्थान झाले आहे.” अशा भावपूर्ण शब्दांत एका प्राध्यापकाने आपली प्रतिक्रिया व्यक्त केली.

धर्माबादनंतर लवकरच उद्गीरला एक प्रभावी व्याख्यानमाला झाली. तिसरे दिवशी लोकांच्या खास व्याख्यानमालेच्या समाप्तीनंतर श्री दत्ताबाळांचा भव्य सत्कार करण्यात येऊन एक मानपत्र देण्यात आले. एका सुविख्यात शास्त्रींनी संस्कृतमध्ये लिहिलेल्या या मानपत्रात श्री दत्ताबाळांच्या कार्याचा गौरव करून पुढे म्हटले होते की, पू. श्रीदत्ताबाळ यांनी स्वामी विवेकानंदाप्रमाणे जागतिक धर्मपरिषदेत भारतीय

संस्कृतीची शान उंचावली आहे. त्यांच्या उज्ज्वल भवितव्याची वाट मराठवाड्याची जनता उत्सुकतेने पाहत आहे.” या भावपूर्ण समारंभास सुमारे पाच ते सहा हजार स्त्री-पुरुष जमले होते. उदगीरच्या एका मठसंस्थानानेही श्री दत्ताबाळांचा धर्मविभूषण या शब्दांत गौरव करून त्यांना मानपत्र अर्पण केले.

मराठवाड्यात आपल्या क्रांतिकारक विचारांनी केवळ पाच-सहा दिवसांत श्री दत्ताबाळानी नवचैतन्याची लाट पसरवून दिली. विशेषतः तरुणांनी त्यांच्या विचारांचे प्रचंड स्वागत केले. अनेक ठिकाणी भारताचे प्रतिविवेकानंद श्रीदत्ताबाळ असा मोठ्या अभिमानाने त्यांचा उल्लेख करण्यात आला.

श्री दत्ताबाळांच्या मराठवाड्यातील व्याख्यानाबाबत एक प्राध्यापक साहित्यिक लिहितो, “पू. श्रीदत्ताबाळ यांच्या वाक्यज्ञाने मराठवाड्यात चैतन्याचे वारे संचारले आहे. त्यांचा विचारांची झेप किती मोठी आहे. विविध विषयांचा व्यासंग कसा जबरदस्त आहे व वाणीमध्ये कसो ओज आहे, याचा प्रत्यय मराठवाड्यातील जनतेला आला. त्यांचे इंग्रजी व्याख्यान हा एक अभूतपूर्व असा आगळा जीवनानुभव होता.”

क्विलॉनची जागतिक धर्मपरिषद

जपानच्या जागतिक धर्मपरिषदेनंतर अवघ्या सहा महिन्यांतच भारतात केरळ राज्यातील क्विलॉननजीक शास्तानकोटा या रम्य ठिकाणी भरणाच्या जागतिक धर्मपरिषदेचे निमंत्रण श्री दत्ताबाळना आले. ही परिषद अय्यप्पा सेवा संघाच्या रौप्यमहोत्सवानिमित्त आयोजित करण्यात आली होती.

केरळच्या प्रवासात असताना टेकडीच्या जंगलाचे ते गूढगर्द वैभव पाहून श्रीदत्ताबाळ मुग्ध झाले. प्रवासात बेंगलोर येथे ते थांबले. तेथे घडलेला एक प्रसंग आठवतो. प्रसंग तसा वरवर साधा वाटणारा; पण श्री दत्ताबाळांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा एक आगळा पैलू दाखविणारा होता. एके ठिकाणी काही भिकारी मुले जमली होती. फाटक्या चिंध्यातील त्या बालकांना श्री दत्ताबाळानी जवळ बोलवले. त्याच्यापैकी एकाच्या हातातील अन्नाची थाळी त्यांनी घेतली आणि त्या मुलाचा हात पोचणार नाही, अशा उंचीवर ठेवून दिली. ते भिकारी बालक कावरे बावरे झाले. थोडे घाबरलेही. श्री दत्ताबाळांच्या जवळच उभ्या असणाऱ्या एका गृहस्थाला वाटले की, एका गरीब भिकाऱ्याची काय चेष्टा आरंभली आहे ही; पण ती त्या दोन बालकांची चेष्टा नव्हती किंवा त्याच्याच गतजन्मीच्या पापाची फळे भोगण्यासाठी ते पोर भिकारी झाले आहे, अशी एखाद्या कर्मठ पंडिताचीही भूमिका नव्हती. थोडा वेळ गेला. श्री दत्ताबाळानी चटकन त्या भिकाऱ्याच्या थाळीतील एक घास आपल्या तोंडात टाकला. तेथे स्पर्शास्पर्शाची जाणीव नव्हती की गरीब श्रीमंतीची भावना नव्हती. त्या अनाथ, पोरक्या बालकाची सहसंवेदना अनुभवण्याचा तो उत्कट क्षण होता. श्री दत्ताबाळानी ती थाळी त्या बालकाला परत केली आणि त्याच्या फाटक्या अंगरख्याच्या खिशात काही रुपयांची नोट घातली. ते बालक चटकन पळाले व पाठीमागे वळून श्री दत्ताबाळांच्याकडे पाहत पाहत दूर निघून गेले. जवळच्या गृहस्थाला एक नवा दृष्टिकोन लाभला.

क्विलॉनची ही धर्मपरिषद दक्षिण भारताच्या एका टोकाला, एक रम्य सरोवराच्या काठी भरली होती. सभा मंडपाचा परिसर नारळीच्या झावळ्यांनी आच्छादलेला होता. जुन्या गुरुकुल आश्रमाप्रमाणे तो भासत होता. निसर्गाने मुक्तहस्ताने सौंदर्याची मनमुराद उधळण केलेल्या शास्तानकोटाच्या ह्या परिसरात जगातील अनेक देशांतून धर्मप्रतिनिधी आले होते. परिषदेच्या संचालकांनी श्रीदत्ताबाळ यांना खास आग्रहपूर्वक निमंत्रण दिले होते.

पहिल्या दिवशी श्रीदत्ताबाळ परिषदेला गेले. जपानच्या परिषदेप्रमाणे येथेही त्यांना ख्रिश्चनांचा प्रभाव दिसून आला. जपानच्या परिषदेवर अतोनात खर्च केला

गेल्या होता तरी तेथे माणुसकीचा ओलावा कमी होता. त्या परिषदेच्या अध्यात्मापेक्षा सामाजिक राजकीय प्रश्नांचा खल अधिक झाला होता. याची श्री दत्ताबाळना खंत वाटली होती. त्या परिषदेत श्री दत्ताबाळना हिंदू धर्मावरील आघात परतविण्याचेच कार्य करावे लागले होते. या केरळमधील (क्विलॉनच्या) परिषदेत मात्र श्री दत्ताबाळना माणुसकीचा ओलावा आणि प्रत्यंतराला आला.

केरळ हा कम्युनिस्टांचा बालेकिल्ला. श्रीदत्ताबाळ यांची तर नित्य अशी धारणा असे की, जडवादी तत्त्वज्ञानाने जीवनाच्या अनेक क्षेत्रांत आळ्या निर्माण झाल्या आहेत. यासाठी जडवादी तत्त्वज्ञानावर आपल्या व्याख्यानांतून कडाडून हल्ला चढविण्याची कोणतीही संधी ते चुकवित नसत. त्यामुळे केरळच्या प्रवासात त्यांनी ठरविले की, कम्युनिस्टांच्या बालेकिल्ल्यांत जाऊन तेथेच त्यांना साम्यवादी तत्त्वज्ञानातील अपूर्णता व विफलता दाखवायची.

परिषदेच्या प्रारंभी पेपर्स वाचण्याचा कार्यक्रम शुष्कपणे चालला होता. केरळचा तरुण वर्ग त्या नीरस, रटाळ व्याख्यानामुळे निराश झालेला होता. त्याला परिषदेत प्रचारासाठी, प्रसिद्धीसाठी लिहून आणलेले पेपर्स वाचून दाखविणाऱ्या प्रतिनिधीविषयी काडीमात्रही आकर्षण राहिले नव्हते.

श्री दत्ताबाळांचे पहिले भाषण परिषदेपुढे झाले आणि हे त्यांचे पहिलेच भाषण संपूर्ण परिषदेत चैतन्य आणणारे ठरले आणि त्याचा सखोल परिणाम सर्व प्रतिनिधींवर झाला. पहिल्याच दिवशी काही ख्रिश्चन लोकांनी त्यांची भेट घेऊन त्यांचे क्रांतिकारक विचार आपणास समजावून देण्याची विनंती केली; पण दुर्दैवाने कोणीही हिंदू आला नाही. पहिल्या भाषणानंतर तांबडतोब परिषदेतर्फे श्री दत्ताबाळना अय्यप्पा सेवा संघाच्या रौप्यमहोत्सवाच्या कार्यक्रमाचे उद्घाटक करण्यात आले. त्यांच्या शुभ हस्ते उद्घाटनाचा कार्यक्रम झाला. आतापर्यंत तेथला बराच तरुण वर्ग श्रीदत्ताबाळांच्या क्रांतिकारक नवविचारांनी आकर्षित झाला होता. परिषदेतील सर्वात वयाने लहान असणाऱ्या प्रतिनिधीला परिषदेचे अध्यक्षस्थानही उत्स्फूर्तपणे बहाल करण्यात आले. श्री दत्ताबाळनी आपल्या अमोघ इंग्रजी वक्तृत्वाने व अभिनव प्रायोगिक तत्त्वज्ञानाने परिषदेचे लक्ष आकर्षून घेतले. आपल्या व्याख्यानातून त्यांनी अनेक महत्त्वपूर्ण विचार मांडले. परिषदेला उद्देशून त्यांनी सांगितले की, जर मानवजातीत क्रांती घडवायची असेल, तर ती केवळ प्रेमानेच घडू शकेल. प्रेमच खऱ्याखुऱ्या अर्थाने तुमचा दिव्यमानव करू शकेल. नीट्टेने कल्पिलेला सामर्थ्यवान अतिमानव हा अंतिमतः पोलादी पुरुष होता; पण पूर्णपुरुष नव्हता. त्या मानवात करुणेने स्पंदणारे हृदय नव्हते; पण खरा मानव हा विश्व हेच त्याचे हृदय आहे, हा अनुभव घेणारा असतो.

सर्व धर्मातील प्रेषितांमध्ये असणाऱ्या ऐक्याविषयी बोलताना ते म्हणाले,

“प्रत्येक धर्मातील प्रेषित हा दिव्य प्रेमाचा वाहक होता; पण ज्या वेळी माणसे प्रेमाला शब्दबद्ध करतात व त्यांचे तत्त्वज्ञान बनवतात त्या वेळी त्या खऱ्या अर्थाने प्रेमाचा खून पाडतात.”

श्री दत्ताबाळनी आधुनिक विज्ञानाबाबत आपला दृष्टिकोन स्पष्ट करताना सांगितले की, विज्ञान हा नवा देव आधुनिक मानवाने मानला आहे. जुना धर्म, देव त्याने नाहीसा केला आहे; पण ह्या मानवाच्या कृतीने तो कोणत्याही प्रकारे जुन्या मानवापेक्षा श्रेष्ठ ठरत नाही. जर आधुनिक मानवाला अनंताचा वेध घ्यावयाचा असेल, तर तर्कबुद्धीपलीकडील अंतःस्फूर्तीचे मार्गदर्शन त्याने स्वीकारले पाहिजे. ह्या अंतस्फूर्तीचे मानवातील प्राबल्यच खरी लोकशाही आणेल. याऊलट जर मानवात उपजत प्रेरणा प्रभावी होईल, तर जमावशाही निर्माण होईल.

काही प्रतिनिधींना श्रीदत्ताबाळ म्हणजे प्रतिविवेकानंदच वाटले. श्री दत्ताबाळनी आपल्या दोन व्याख्यानांनी ही धर्मपरिषद जिंकली. त्रिवेंद्रम आकाशवाणीने त्यांची खास मुलाखत घेऊन ती ध्वनिक्षेपित केली. कोचीनलाही त्यांना व्याख्यानाचे निमंत्रण आले व तेथील रोटरी क्लबतर्फे त्यांचे व्याख्यान झाले. केरळची बहुतेक वृत्तपत्रे कम्युनिस्टांच्या प्रभावाखाली होती. तरीही श्री दत्ताबाळांचे व्यतिरिक्त व त्यांच्याइतकी प्रसिद्धी कोणत्याही आध्यात्मिक व्यक्तीला आपण यापूर्वी दिली नसल्याचे त्या वृत्तपत्रांच्या प्रमुखांनी कबूल केले. श्री दत्ताबाळांच्यामध्ये अशी प्रचंड प्रभावक्षमता होती. तेथील पत्रकार परिषद खूपच रंगली. एका वार्ताहराने खोचून विचारले, “तुमचे तत्त्वज्ञान मार्क्सला पर्यायी तत्त्वज्ञान आहे का?” “निश्चितच होय.” श्री दत्ताबाळनी आत्मविश्वासपूर्वक सांगितले.

श्रीदत्ताबाळ २७ मार्च ७१ रोजी कन्याकुमारीला गेले. स्वामी विवेकानंद स्मारक पूर्ण झाल्यानंतर तेथे ते प्रथमच जात होते. तत्पूर्वी ते विवेकानंद स्मारकाच्या खडकावर एकदा गेले होते. स्वामी विवेकानंद स्मारक समितीच्या एका कार्यवाहीने साश्रुनयनाने या महापुरुषाचे स्वागत केले. श्री दत्ताबाळनी तेथे काही वेळ साधनेत घालविला. ते त्याठिकाणी एका भावमग्न स्थितीत होते. स्वामी विवेकानंदांच्या पावन स्मृतीने त्यांचे अंग रोमांचित झाले आणि हृदय भरून आले. त्या खडकाकडे पाहून श्रीदत्ताबाळ म्हणाले, “हा प्रकाशाचा खडक आहे. याच ठिकाणाहून एका प्रेषिताने भारतभूमीचे भवितव्यातील दिव्य युगाचे स्वप्न पाहिले व ते साकार करण्यासाठी त्याने अविरत प्रयत्न केले. त्या प्रेषिताला माझे विनम्र वंदन.”

श्री दत्ताबाळांचा ३१ वा वर्धापनदिन कोल्हापूरहून त्यांच्यासमवेत गेलेल्या त्यांच्या चाहत्यांनी ३ एप्रिल रोजी उटकमंडला मोठ्या आनंदात साजरा केला. कोल्हापूरच्या परतीच्या वाटेवर हुबळी येथे श्री दत्ताबाळांची इंग्रजीतून दोन जाहीर व्याख्याने झाली.

ह्या दोन व्याख्यानांपैकी एक धारवाडच्या आकाशवाणीने प्रसृत केले. लोकांनी व वृत्तपत्रांनीही या व्याख्यानांना भरघोस पाठिंबा दिला. अशा रितीने क्लिऑनच्या जागतिक धर्मपरिषदेत नवचैतन्य आणून श्रीदत्ताबाळ ८ एप्रिल ७१ ला कोल्हापूरला परतले. जपानच्या परिषदेतील कार्याप्रमाणेच क्लिऑनच्या परिषदेतील श्री दत्ताबाळांच्या कार्याने सारा महाराष्ट्र पुन्हा एकदा अभिमानाने तरारून उठला. वृत्तपत्रांनीही भरघोस पाठिंबा दिला. परिषदेतील हिंदू धर्माच्या अन्य प्रतिनिधींविषयी विचारताच ख्रिश्चन आणि कम्युनिझमच्या वाढत्या प्रभावामुळे केरळमध्ये हिंदू धर्माचे प्रतिनिधित्व योग्य रितीने होत नसल्याचे सांगून ते थोड्या रागानेच म्हणाले, “आमच्या मठाधीशांनी पाद्यपूजा सोडून ते जर समाजात मिसळतील, तर फार मोठे कार्य करता येईल. हिंदू धर्मावर आक्रमण होत असताना एकातरी शंकराचार्याने तेथे येणे जरूर होते; पण त्यांना स्वतःचे आसन व पीठ सोडवत नाही.”

त्याच वेळी श्रीदत्ताबाळनी विवेकानंद स्मारकाचे संस्मरणीय कार्य केलेल्या एकनाथ रानडे यांच्याविषयी आपणाला अभिमान वाटत असल्याचे गौरवोद्गार काढून एक समर्पित जीवन केवढे प्रचंड कार्य करू शकते, याचे श्री. रानडे हे ज्वलंत उदाहरण असल्याचे सांगितले.

मानवी अंतरंग विश्वाचा विचार न केल्याने शांतता प्रस्थापण्यात युनो अयशस्वी -

पू. श्रीदत्ताबाळ यांचे मुंबई जागतिक धर्मपरिषदेत ओजस्वी प्रतिपादन आजच्या जागतिक अशांततेचे खरे कारण संपूर्ण मानव जातीच्या उत्क्रांतीचा टप्पा बदलण्यामध्ये लपलेले आहे. आज मानवी जाणीव क्षेत्रात एक क्रांती होत आहे; पण ही फ्रेंचमधील रक्ताळलेली क्रांती नव्हे. जगात शांतता प्रस्थापित करण्यामध्ये राज्यकर्ते अयशस्वी झाले. युनोही असफल ठरली कारण त्यांनी मानवी अंतरंग विश्वाचा कधीही विचार केला नाही, असे ओजस्वी आणि अत्यंत प्रभावी उद्गार भारताचे सुप्रसिद्ध आधुनिक द्रष्टे पू. श्रीदत्ताबाळ यांनी मुंबईतील जागतिक धर्मपरिषदेत काढले.

इंग्लंडच्या सन आध्यात्मिक संघटनेतर्फे ही परिषदे बिल्वा क्रीडा केंद्र मुंबई येथे भरविण्यात आली होती. श्री दत्ताबाळांचा जपान आणि व क्लिऑनच्या जागतिक धर्मपरिषदेप्रमाणेच याही जागतिक परिषदेत प्रतिनिधींच्यावर प्रभाव पडला. भारतीय संस्कृतीचे एक दिव्य आणि हृदयस्पर्शी दर्शन श्री दत्ताबाळांच्या अमृतवाणीतून परदेशीय प्रतिनिधींना झाले. इंग्लंड, अमेरिका, ऑस्ट्रेलिया, झेकोस्लोव्हाकिया इत्यादी देशांचे प्रतिनिधी जमले होते. श्री दत्ताबाळांनी आपल्या ओजस्वी वाणीने मानवी

उज्ज्वल भवितव्याबद्दल ग्वाही देताना सांगितले की, भवितव्यामध्ये अंतःस्फूर्तीने मार्गदर्शित झालेली मानव जमात येईल. ज्याप्रमाणे रानटी माणसाने येशू ख्रिस्तांची कधी कल्पना केली नव्हती आणि माकडाने माणसाने उत्क्रांत होणाऱ्या आईनस्टाईन या बुद्धीने मार्गदर्शित झालेला मानव अंतःस्फूर्तीने मार्गदर्शित झालेल्या महामानवाची कल्पना करू शकणार नाही. नवयुगाच्या तयारीसाठी तुमची वैयक्तिक व सामूहिक नियती घडविणाऱ्या तुमच्या विचार प्रक्षेपणाबद्दल जागृत व्हा. कारण तुमच्या विचार प्रक्षेपणातून विश्व उत्क्रांतीला मदत वा अडथळा होतो.

श्री दत्ताबाळांच्या प्रभावी व्याख्यानांनंतर अनेक भारतीय आणि परदेशीय प्रतिनिधींनी येऊन त्यांचे खास अभिनंदन केले. श्री दत्ताबाळांच्या व्याख्यानाच्या शेवटी प्रचंड टाळ्यांच्या कडकडाटाने त्यांच्या व्याख्यानाला श्रोत्यांनी प्रतिसाद दिला. त्या व्याख्यानाचा समारोप करताना हृषीकेशचे स्वामी चिदानंद आपल्या अध्यक्षीय भाषणात म्हणाले, की ह्या जागतिक धर्मपरिषदेतील व्याख्यान मौक्तिकापैकी श्रीदत्ताबाळ ह्या वयाने सर्वांत लहान पण आध्यात्मिक अधिकाराने मोठ्या असलेल्या वक्त्याचे भाषण हा कंठमणी होता. खऱ्या अर्थाने ते आध्यात्मिक सूर्य आहेत. कोल्हापूरच्या महालक्ष्मीचा त्यांना वरदहस्त असल्यामुळेच मानवजातीबद्दल त्यांच्या हृदयात प्रेम आणि वात्सल्य हे भाव आहेत. आणि त्याचे दर्शन त्यांच्या व्याख्यानातून झाले.

तीन दिवसांच्या जागतिक परिषदेचे उद्घाटन श्री. जोसेफ बरबी यांनी केले. मुंबईच्या शिवाजी पार्कवर सुमारे ८ ते १० हजार लोकांपुढे श्रीदत्ताबाळ यांचे ज्ञानेश्वर सप्ताहानिमित्त व्याख्यान झाले.

प्रत्येक व्यक्तीमधील क्रांतीतून विज्ञान, आध्यात्म समन्वय घडेल!

जागतिक परिषदेत श्रीदत्ताबाळ यांचे भाषण : श्री दत्ताबाळ, चांद्रवीर कॅ. मिचेल यांचे बेंगलोरमध्ये भव्य स्वागत

“हा वसंत ऋतु आहे. याच ऋतुत फुले फुलतात. फळे बहरतात. फुले ही निसर्गाची अद्भुत रचना आहे. प्रत्येक फुलाच्या आकारातून, त्यांच्या बरसातीतून निसर्गाचा एक एक विचार प्रगट होत असतो. डॉ. मेस्मर फुलांचा वापर व्याधी निवारणासाठी करीत असे. हिंदू देवतांना विशिष्ट रंगांची फुले वाहिली जातात. यामागे काही अर्थसंकेत लपलेले असतात. योग व विज्ञानाच्या समन्वयासाठी आयोजित केली. ही परिषद मानव जातीच्या सृष्टीने वसंत ऋतु ठरेल.” असे उद्गार सुप्रसिद्ध विचारवंत श्री दत्ताबाळ यांनी आपल्या अध्यक्षीय भाषणात काढले.

ते बोलण्यासाठी उठताच टाळ्यांचा प्रचंड कडकडाट झाला. व्यासपीठावर

चांद्रवीर, अपोलो १०, १४ व १६ चे कॅप्टन मिचेल अन कॅनडाच्या अतिद्वितीय शक्तिसंपन्न प्रो. मेरेलिन रोशनर, इंटिग्रल ह्युमन सायन्स संस्थेचे अध्यक्ष प्रो. जॉन रोशनर, कॅनडातील वेदांत सोसायटीचे संस्थापक स्वामी विष्णुदेवानंद व अनेक विदेशीय पाहुणे उपस्थित होते.

भारत भूमी ही सर्व संस्कृतीची जननी आहे

भारत भूमी ही सर्व संस्कृतीची जननी आहे, या स्वामी विवेकानंदांच्या वाक्याचा श्रीदत्ताबाळ यांनी पुन्हा एकदा गौरवाने जागतिक परिषदेच्या व्यासपीठावरून उद्घोष केला. व्यासपीठावरील नव्हे, तर प्रत्येक व्यक्तीत होणाऱ्या क्रांतीतून विज्ञान व अध्यात्माचा समन्वय मूर्ताकार होईल, हा श्री दत्ताबाळांचा विचार महत्त्वपूर्ण असल्याचे स्वामी विष्णुदेवानंद यांनी सांगितले व त्यासाठी चांद्रवीर कॅ. एडगर मिचेल, श्री दत्ताबाळ, प्रो. रोझनर यांची महत्त्वपूर्ण बैठक लवकरच होणार असल्याचे त्यांनी सांगितले. कॅ. एडगर मिचेल यांनी चंद्रभूमीवरून विचार संक्रमणाचे महत्त्वपूर्ण प्रयोग केले होते.

भव्य स्वागत

समारंभाच्या प्रारंभी श्री दत्ताबाळ, कॅ. मिचेल, सौ. मिचेल, प्रो. रोझनर, सौ. रोझनर व स्वामी विष्णुदेवानंद यांचा भव्य सत्कार बसवनगुडी भागातील राममंदिराच्या पटांगणात झाला. त्या वेळी हजारो लोक जमले होते.

चांद्रवीर मिचेल यांचे भाषण

चांद्रवीर मिचेल आपल्या व्याख्यानात म्हणाले, “मी अवकाशात गेलो तेव्हा पृथ्वी हा एक नयनमनोहर ग्रह दिसत होता. चंद्रभूमीवर मला या गोष्टीची जाणीव झाली की, वैज्ञानिक प्रगतीचा आम्ही महत्त्वपूर्ण टप्पा गाठला. आता त्याचबरोबर शांती, मानवामानवातील एकता याची गरज आहे. अवकाशातील प्रवासानंतर मी वैश्विक रचनेविषयी विचार करू लागलो, त्या वेळी मानवी मन व आत्मा याकडे लक्ष वळवले व योगाचा अभ्यास करू लागतो. भौतिक जगत हेच पूर्ण नाही, याची खात्री पटली. पौर्वात्य अध्यात्मातील महत्त्वपूर्ण सिद्धांत व पाश्चात्य यंत्रशास्त्र यांच्या एकत्रीकरणातून फार मोठी मानवी संस्कृती निर्माण होईल.

स्वामी विष्णुदेवानंद यांचे विचार

स्वामी विष्णुदेवानंद आपल्या व्याख्यानात म्हणाले, “मी युरोपमध्ये वीस वर्षे काम करतो आहे. तेथल्या भौतिक समृद्धीने ते लोक सुखी आहेत, असे समजू नका. ज्या भौतिक गोष्टी पाश्चात्य टाकायला लागलेत त्या भारतीय उचलतात. याविषयी त्यांनी खेद व्यक्त केला. श्रीदत्ताबाळ यांच्यासारखे थोर योगी, कॅ. एडगर मिचेलसारखे

अवकाश योगी एकाच व्यासपीठावर येऊन विचार व्यक्त करतात, हा शुभ योग आहे. हा योग घडवून आणणाऱ्या बेंगलोरवासीयांचे आभार मानायला हवेत, असेही ते म्हणाले. स्वामी विष्णुदेवानंदांनी भारत-पाक युद्धात युद्धभूमीवर शांती प्रतिष्ठापनेसाठी विमानातून पत्रके टाकली होती. फ्लॉईड स्वामी म्हणून ते जगप्रसिद्ध आहेत.

मेरीलीन रोझनर

प्रो. मेरीलीन रोझनर यांना श्रोत्यांपैकी कोणाचेही भूत, भविष्य, वर्तवण्याची अद्भुत शक्ती लाभली आहे. त्यांना मानवाभोवतीचे तेजोवलय दिसते. त्यांनी आपल्या शक्तीची वैज्ञानिक कसोटी दिलेली आहे. त्या म्हणाल्या, “तुमच्या आध्यात्मिक भारतात आल्याने मला आनंद झाला. मला अतिद्वितीय शक्ती लाभली असली तरी आध्यात्मिक प्रगती महत्त्वाची आहे. जर जीवनाचा अर्थ कळत नसेल तर ह्या अतिद्वितीय शक्तीचा उपयोग काय? तुम्ही कोणती वस्तू अवकाशातून काढता यापेक्षा तुमची आध्यात्मिक प्रगती किती झाली, हे महत्त्वाचे आहे, असेही त्या म्हणाल्या.

भारताचे अध्यात्म विज्ञान हे पाश्चात्यांच्या विज्ञानाला मार्गदर्शक ठरेल, असा आशावाद फादर प्रो. जॉन रोझनर यांनी व्यक्त केला.

या समारंभाच्या प्रारंभी अमेरिकेत हजारो व्याख्याने दिलेली एम. व्ही. कृष्णमूर्ती यांनी प्रास्ताविक भाषणात सांगितले की, भारताने निर्माण केलेला एक थोर योगी श्रीदत्ताबाळ व कॅ. मिचेल यांची भेट म्हणजे पूर्व व पश्चिम यांची वैशिष्ट्यपूर्ण भेट आहे. होमियोपॅथीचे भारतातील प्रसिद्ध डॉक्टर आचार्य यांनी श्रीदत्ताबाळ यांचा खास परिचय करून दिला व श्री. ए. एस. वासुदेवन यांनी सर्वांचे आभार मानले.

समारंभानंतर कॅ. मिचेल यांनी अपोलो १४ ची खास फिल्म श्रोत्यांना दाखविली.

श्रीदत्ताबाळ यांच्या बँकॉक, अमेरिका, जपान या दौऱ्यात मी सहभागी झालेलो नव्हतो. त्यांच्या अमेरिका दौऱ्याचा खर्च मात्र श्री. रमेश किल्लेकर व मी केला. न्यूयॉर्क व बँकॉकहून श्रीदत्ताबाळ यांनी मला पाठवलेल्या पत्राच्या आधारे त्यांचे लेख स्थानिक वृत्तपत्रात दिले होते. ते जसेच्या तसे श्रीदत्ताबाळांच्या शब्दात देत आहोत.

बुद्धभूमी बँकॉकमध्ये

जपानला जाताना मी बँकॉकला साधारण तासभर विमानतळावर थांबलो होतो. विमान खाली उतरताना मी पाहिले, तो खाली भातशेतीचा हिरवा समुद्र व वर आकाशाची घनगर्द निळाई, अतिशय रेखीव रस्ते. बँकॉक एवढेच माझ्या ध्यानात होते. अकस्मात बँकॉकचे निमंत्रण मला रामचरित चतुःशताब्दीनिमित्तआले नि मी बँकॉकला पोहोचलो. वातानुकूलित विमानतळावर स्वागताला समितीचे लोक पुष्पहार घेऊन सज्ज होते. आम्ही निघालो. रंगीबेरंगी छतांची समृद्ध अशी बुद्ध मंदिरे झरझर नजरेआड होत होती. एक विलक्षण शांतीची दरवळ त्या मंदिरांतून येत होती. नारिंगी रंगाची लुंगी व उत्तरीय नेसलेले बुद्ध भिक्षू आतबाहेर येत-जात होते. त्यांच्या चेहऱ्यावर स्तब्धता दिसत होती, पण हे कोठे तरी थांबणे होते. नवनिर्माणाची ताकद असणारी नीरवता ती नव्हती; तर अज्ञातासमोर झालेले असहाय्य आणि अगतिक समर्पण होते.

मी व्हिक्टरी हॉटेलमध्ये उतरलो. अमेरिकन व इटालियन प्रवाश्यांची वर्दळ असलेला हा एक आधुनिक पथिकाश्रम. प्रचंड वेगाने धावणाऱ्या गाड्या बहुतेक जपानमधून आणविलेल्या. गाड्यांचा झगझगाट, भिक्षूंचे संथ चालणे, काही मेळ बसत नव्हता. रामचरित मानसचे अध्वर्यू आले. दादासाहेब आपटे होतेच. ते चांगले बोलले. डॉ. सकुचि इमानदिनादू हे थायलंडचे उपपंतप्रधान समारोहाचे अध्यक्ष थाईमध्ये बोलले. भारत - थाई ऐक्य इत्यादी सारे व्याख्यानात आलेच. भरीव अंगाचा उंचा पुरुष, वक्तृत्व जाणवत होते. आमचे रामदूत भंडारी बोलले, सरावाने चांगले बोलले. मी श्रीरामचंद्राबद्दल बोललो. तुलसीदासांचे लहानसे घर मी पाहिले होते. त्या अंधाऱ्या घरात प्रसविलेले रामचरित मानस आज थायलंडमध्ये स्वतःची चतुःशताब्दी करवून घेते. ह्याला म्हणतात अक्षरत्व, नाहीतर आहेतच पांढऱ्यावर इमानाने काळे करणारे. तुलसीदासांचा रमणीय राम माझ्या डोळ्यांसमोर नाचू लागला. प्रीतीची धुंद कोवळीक घेऊन उफाळणारे तुलसीदासांचे शब्द-ज्वालामुखी आज थायलंडमध्ये जपानच्या 'फुजियामा' सारखे पुजिले जातात. रात्रीची वेळ. दिव्यांचा झगमगाट. मी व श्री. मन्मथ देसाई फिरायला बाहेर पडतो, इतक्यात एक सुंदर गाडी

समोर येऊन उभी राहते. एक स्त्री काहीतरी विचारत असते. भारतीय संस्कृतीशी इमान राखण्यासाठी, स्त्री-दाक्षिण्याचा कडवा पंथ जिवंत ठेवण्यासाठी मी पुढे धावतो. ती स्त्री थाईमध्ये काहीतरीबोलत असते. नंतर खुणावत राहते व शेवटी बोलावित राहते. अगदी शेवटी पाच बहाट (थायलंडचे नाणे) मागते. मग अस्मादिकांच्या मस्तकात प्रकाश पडतो. मग काय, पिछे मुडके दौड. ऐंशी हजार वेश्या आहेत, असे नंतर आम्हाला कळते. वेश्याव्यवसाय बंद व्हावा म्हणून थायलंडच्या लोकसभेत बिल आले होते, पण सदस्यांनी त्याला कडवा विरोध केला. कारण परकीय चलनाचे ते उत्कृष्ट साधन आहे.

'रुत चलत रामचंद्र' ह्या पंक्तीत धुंद झालेले आम्ही राम महात्म्याविषयी विचारू लागलो. 'राम हॉटेल', 'रामा द नाइन्थ' इत्यादी विशेषणातून थायलंडभर गौरवले गेलेले प्रभू राम येथे फक्त एक मानवी उदात्त नायक म्हणून ओळखले जातात. 'प्रभू' म्हणून फक्त बुद्धांनाच मानण्यात येते. येथे चक्क मारुतीनी मासळीशी लग्न करून स्वतःच्या 'ब्रह्मचारी' या विशेषणाचा मुडदा पाडला आहे.

लाकडाची चॉकलेटी रंगाची दुमजली घरे फार - फार रंजक वाटली. हिरव्या भातशेतीच्या पार्श्वभूमीवर ही फळ्यांनी बांधलेली दुमजली घरे म्हणजे निसर्गाच्या प्रपाती वाहण्याला मिळालेला काळा पूर्णविराम वाटला. हिरवा निसर्ग उदंड नाचतो आहे नि त्याच्याच सीमेवरचे हे लहानगे घर.

चित्तभवन युनिव्हर्सिटीतल्या चारशे ते पाचशे भिक्षूसमोर झालेले माझे दुसरे व्याख्यान. आमचा थाई भाषांतरकार माझा उल्लेख, 'दत्तुबाई' म्हणून करतो आहे! यु. पी. वाले सज्जन तटस्थतेने ऐकत आहेत. त्यांना काय दत्तुबाई, दत्तुबाबा सारे एकच! खाली भैया ही भैया. मी मन्मथ देसाईच्याकडे आवंढा गिळून पाहतो आहे, पण त्यांचे कानडीने केला मराठी भ्रतार या सदरातले मराठीचे ज्ञान! त्यामुळे मी वाचलो! मी बोललो. काही प्रयोग दाखविले.

गोरखपूरच्या एका सीध्या हृदयाच्या त्रिवेणीदत्त नावाच्या हटयोग्यांनी काही अवघड प्रक्रिया दाखविल्या.

'अहो, पण हे सारे शारीरिक आहे.' एक थाई भिक्षू.

'अहो, पण शरीरसुद्धा एक मनच आहे.' इति मी.

'वासना निरोधासाठी काय करावे?' दुसरा थाई तरुण.

शिर्षासन, प्राणायाम इत्यादी झाल्यानंतर उत्कट सदिच्छेचे प्रक्षेपण कसे

करावे हे मी सांगितले. मांसाहारी असणारे काही भिक्षू आनंदाने सिगारेट ओढताना मी पाहिले. त्यांच्या मुख्याला मी विचारले, 'हे चालते काय?' 'चालते - चालते.' अहिंसेच्या झेंड्याखाली चालणारा मांसाहारी भिक्षू आम्हाला पचायला जरा

अवघड जाईल, पण इस्रायली विजिगीषू भूमीत जन्मलेला एक सुताराचा पोर

- 'येशू म्हणाला होता, काय खाता महत्त्वाचे नाही. त्यातून काय निर्माण होते. हे महत्त्वाचे आहे.' नंतर मी बोललो, ते बँकॉकच्या जगप्रसिद्ध वाचनालयात. सभागृह भरलेले आहे. आमचे भारतीय चकित होतात, उद्गारतात, 'इतके लोक!' मी म्हणतो, 'सवय आहे.' व्याख्यान साऱ्यांना अतिशय आवडते. थाई तरुण मला घेरावो घालतात व आपण व जगातल्या यच्चयावत मानव समूहातले तरुण एकच आहोत हे तीव्रतेने दर्शविणाऱ्या शंका विचारतात. मी उत्तरे उदाहरणासह देतो. मी बँकॉक पहायला बाहेर जातो. अमेरिकन्स मला मुष्टीयोद्धा समजतात. थायलंडचे मुष्टियुद्ध विलक्षण व विचित्र आहे. येथे राईट हूक, सकर पंच, लेफ्ट हूक, स्ट्रेट हूक इत्यादी जादा प्रकार नसून सर्रास तंगड्यांचा वापर लाथा घालण्यात करण्यात येतो. अगदी थायलंडमध्ये थाइझचा वापर फार होतो. नंतर मग विवाह सोहळा सुरू झाला. भिन्न भिन्न मुखवटे घातलेले वाराती नाचू लागले. पिवळे, हिरवे, लाल रंगातले उत्कृष्ट सिल्क मुलायम भावनांच्या आतषबाजीवर नाचू लागले. शेवटी लग्न लागले. विवाहप्रयोग हा एका कंपनीचा प्रदर्शनीय भाग होता.

मग सुरू झाले तलवारीचे युद्ध. सुरुवातीची पंधरा मिनिटे नाच व नमनात गेली. मला वाटले, हेही फ्रीस्टाईलसारखे मोठे नाटक आहे. 'रंधवा चॅलेंजिस टर्की मोंगोल फॉर डेथफाईट.' पण ज्यावेळी त्यांच्या तलवारीतून अग्निस्फुलिंग पडू लागले, त्यावेळी पटले की नाचापेक्षा हे जरा आगळे. इतक्यात नाचणाऱ्या थाई तरुणी जवळ आल्या नि त्यांनी रंगीत रुमाल माझ्या गळ्यात घातला. 'अर्थ, आता नाचायला चला. घाम फुटला; पण बॉल, कथक इत्यादींचे चिकित्सक अवलोकन उपयोगी पडले. अमेरिकन्स माझ्यावर निहायत खूष आणि नेमकी हीच संधी घेऊन मी त्यांना विचारले, 'भारत कसा वाटतो?' लिपस्टिकने भरलेल्या तोंडातून उत्तर आले, शब्द कमी पण हावभाव जास्त,

'दारिद्र्य! दारिद्र्य! दारिद्र्य!'

भारताच्या दारिद्र्याचा वसा घेतलेल्या वरमाईला मी पण वॉटरगेटबद्दल विचारले. तिने माझे अनेक फोटो घेऊन उत्तर दिले.

चार कोटी वस्ती असणारे हे छोटेसे राष्ट्र समृद्ध आहे. सम्राट अशोकांनी येथे बुद्ध धर्म आणला. थायलंडवर राज्य होते एका लाचखोर पंतप्रधानाचे, त्याच्या सासऱ्याचे व त्याच्या मुलाचे. विद्यार्थी बंड करून उठले. बंडाला प्रजेने क्रांतीचे रूप दिले. त्या तिघांना देशाबाहेर पळावे लागले. तेथला राजा नामधारी आहे. पण भारतीय संस्थानिकाप्रमाणे तो आलस्यप्रभू नसून प्रचंड क्रियाशील व प्रयोगशील आहे. गाईवासरांपासून ते इंधनापर्यंत साऱ्या साऱ्यावर त्याचे प्रयोग चाललेत. थाई जनता

त्याला देवाप्रमाणे मानते.

हासाराम तनवानी हे एक गरीब भारतीय, पण आज स्वप्रयत्नांनी लाखोपती झाले आहेत. ते व त्यांची सुशील पत्नी या उभयतांचा पाहुणचार घेऊन मी बुद्धविहारात पुन्हा बोललो. पुन्हा गर्दी, पुन्हा प्रश्न, पुन्हा उत्तरे. कार्यक्रम रंगत गेला. सोनेरी रंगानी नाहलेल्या आकाशात कृष्णमेघांच्या पार्श्वभूमीवर सायंकाळी आम्ही परतीचे उड्डाण केले. भारतासाठी बजावलेल्या कामगिरीबद्दल माझा ऊर भरून आला आणि एक थाई गाणे आपोआप ओठावर आले. त्या गाण्याचा अर्थ असा की, दुपार झाली, सकाळ झाली, तरीही तू आला नाहीस. तुझी वाट पाहत मी उभी होते..

अमेरिकेचा दौरा

भारताबाहेर काही देशांत मी फिरलो आहे. केवळ फिरणे किंवा परदेश पर्यटन हाच काही माझा उद्देश नव्हता. मला आलेल्या आध्यात्मिक अनुभूती व त्यातून जन्मलेले तत्त्वज्ञान, शिवाय या तत्त्वज्ञानावाटे प्राप्त होणाऱ्या काही अतींद्रिय क्षमता यांचे वस्तुनिष्ठ दर्शन त्यांना घडवावे आणि जगाच्या विराट पसाऱ्यातून काही शिकावे हा माझा उद्देश होता. अमेरिकेसारख्या संपन्न देशात मी कोणतीही प्रसिद्धी न करता गेलो. ते राष्ट्र अत्यंत संपन्न व सुंदर आहे.

न्यूयॉर्कनंतर मी शिकागोला गेलो. तेथे स्वामी विवेकानंद वेदांत सोसायटीमध्ये मी उतरलो. काही दिवसांत मी मिशिगन शेजारी असणाऱ्या 'गॅजीस टाऊन' या शहरात माझे पहिले व्याख्यान दिले. श्रीरामकृष्ण मठाचे तेथील प्रमुख श्री. नातू वफ काही संन्याशीही होते. त्या साऱ्यांची भाषणे झाली. माझ्या व्याख्यानात वेदांतापासून आईन्स्टाईनपर्यंत ते मॅक्सप्लॅंकपासून ते वनस्पतींचे हृदय जाणून घेऊन 'पॉलिग्राफ' यंत्राद्वारे सिद्ध करणाऱ्या क्लीव्ह बॅक्स्टर, सर जगदीशचंद्र बोस या साऱ्यांचे उल्लेख होते. शिवाय शेक्सपियरच्या गोलकीय संगीतापासून अत्याधुनिक खगोलशास्त्राने शोधलेल्या तारकापुंजातल्या संगीतध्वनीची आवर्तने होती. पियानोची तुलना गोलकीय संगीताशी करणाऱ्या शास्त्रज्ञाचा मी आवर्जून उल्लेख केला. श्रीरामकृष्ण, स्वामी विवेकानंद, श्रीशंकराचार्य यांची विश्वसिद्धांतातील महत्त्वाची भर सांगितली. सारे अमेरिकन नागरिक व निवडक भारतीयांना माझे प्रवचन अतिशय आवडले.

एका अमेरिकनाने मला विचारले, 'तुमचे तत्त्वज्ञान आम्हांला फक्त चार शब्दात सांगा.' तेव्हा मी त्याला म्हटले, 'चार शब्द तरी कशाला? ॐ हा एकच शब्द पूर्ण आहे.' त्याबरोबर टाळ्यांचा कडकडाट झाला. श्रीज्ञानेश्वर, तुकाराम व गुरुदेव रानडे यांचे अनुभव विशद करून सांगताना मी रमण महर्षींचे उदाहरण घेतले व मी सांगितले, 'खरी आत्मस्थ झालेली माणसे-हृदयस्थ झालेल्या व्यक्तीच क्रांती करू

शकतात, त्यांच्यात प्रचंड प्रक्षेपणक्षमता विद्यमान असते. पढिक पंडित क्रांती करू शकत नाहीत. मानवात सध्या जो बदल घडत आहे, तो एक उत्क्रांतीतला दुवा आहे. श्री अरविंद व श्री विवेकानंदांनी हे दिव्यदृष्टीने पाहिले होते. तो काळ आता आला आहे. उत्क्रांतीची क्रांती अमेरिका व माझ्या भारत देशातूनच होऊ शकेल.’

अनेक अमेरिकन भारून गेले. वैदिक ऋषींचे अंतर्ज्ञान, विज्ञानाची वस्तुनिष्ठ दृष्टी यामुळे माझे व्याख्यान इतर देशातील व्याख्यानाप्रमाणेच प्रभावी झाले. अर्थात् ही केवळ ज्ञानेशांची, श्री समर्थ अक्कलकोट स्वामीची कृपा.केवळ औपचारिक नम्रतेसाठी मी हे म्हणत नाही, तर अमेरिकेला जाण्यापूर्वी मला झालेल्या दृष्टांताद्वारे मी म्हणतो.

माझ्या व्याख्यानात ज्योतिर्दर्शनाबद्दल बोललो. वास्तविक पाहता काही अमेरिकन शास्त्रज्ञांना असा संशय येतो की ही सर्व दर्शने व्यक्तिनिष्ठ नाहीत का? पण अलीकडे मॅक्सप्लॅकने हे सिद्ध केलेले आहे की, व्यक्ती आणि व्यष्टी यामध्ये मूलभूत फरक नाही. याबद्दल मॅक्सप्लॅकचे एक नवीन उदाहरण मी सांगितले. आण्विक केंद्राचे अवलोकन करतानासुद्धा अवलोकन क्रियेची प्रतिक्रिया संपूर्ण रचनेवर होते. मानव हा सुद्धा सर्व विश्वगती यंत्रणेतला एक भाग आहे आणि हे उदाहरण देत असताना मी त्यांना हेही सांगितले, ‘तुम्ही म्हणता खडक स्थिर आहे. मनुष्य द्विपाद आहे, पण जडशास्त्राप्रमाणे पाहिले तर मनुष्याला निरनिराळ्या कामासाठी निरनिराळे अवयव दिलेले आहेत, परंतु खडकालाही अवयव दिलेले नाहीत असे नाही. त्याला दिलेली त्याची स्थितिशीलता एका विशिष्ट दृष्टीने त्याच्या उत्क्रांतीची दिशाच आहे; आणि मी पुढे सांगितले की, उ-लू नावाचे जे मास्टर्स आहेत त्यांना नाचणारे गुरू (Dancing-Masters) म्हणतात. ते फक्त नाचतात, पण रमण महर्षींच्यासारखे, श्रीरामकृष्णांच्यासारखे, स्वामी विवेकानंदांच्यासारखे नजरेवाटे शक्ती संक्रतित करू शकतात. हिंदुस्तानातील ऋषींनी अशी माणसे घडविली आणि हे घडवत असताना त्यांच्यामध्ये क्रांती झाली. क्रांती म्हणजे केवळ बदल नव्हे, तर तो उत्क्रांतीमय बदल असतो. ‘वास्तविक हे सांगत असताना पुन्हा व्यक्तिनिष्ठ विश्वाकडे वळायला पाहिजे. हृदयात शिरल्यानंतर जगातल्या प्रत्येक संताला ज्योतीचा अनुभव येतो. ज्या वेळी हीच ज्योत शुभ्रज्योतीत रूपांतरित होते, तेव्हा मनुष्य उत्क्रांतीच्या वरच्या स्थितीला पोचलेला असतो. ज्ञानेश्वरांनी जे चंद्रकोरीचे

चांदणे सांगितले, त्याबद्दल इंग्लिशमध्ये सांगताना मी सांगितले, The Ocean of White Light प्रकारच्या शुभ्र चंदेरी समुद्रामध्ये तुम्ही प्रवेश करता त्या वेळी तुम्ही विश्वातल्या एकतेला स्पर्श करता. ज्ञानेश्वरांनी पुन्हा एकदा सांगितले की, यासाठी खऱ्याखऱ्या अर्थाने कुंडलिनी जागरण करा. आज कुंडलिनी शक्तीवर

अमेरिकेमध्ये संशोधन जरूर होत आहे, परंतु कुंडलिनी शक्ती म्हणजे केवळ पाठीत कंप होणे नव्हे तर कुंडलिनी शक्ती ही आत्मजागरणाची एक विशिष्ट प्रक्रिया आहे. जशी बाह्य उत्क्रांती एकपेशीय प्राण्यापासून मानवापर्यंत, मानवापासून देवमानवापर्यंत होते, तशी शरीरामध्येही उत्क्रांती होत असते आणि या उत्क्रांतीचे सर्वोच्च चिन्ह म्हणजे माणसात आढळणारी प्रक्षेपणक्षमता. अर्थात् मी हे अतिशय थोडक्यात आपल्याला सांगता आहे. यानंतर अनेक अमेरिकन उठले व त्यांनी माझे भाषण अतिशय आवडल्याचे सांगितले.

माणसामध्ये जशी सुंदर माणसे असतात, तशी कुरूप माणसेही असतात, हाही अनुभव मी येथे घेतला. ‘कुरुपतेवरसुद्धा प्रेम करा’ हा संदेश हृदयात बाळगून मी न्यूयॉर्कला आलो. माझी व युरी गेलारची भेट झाली. युरी गेलार हा विलक्षण मनुष्य आहे. इच्छाशक्तीच्या साहाय्याने अनेक गोष्टी तो करू शकतो. दूरविचारांचे संक्रमण तो घेऊ शकतो, करू शकतो. एक योगी म्हणून मला त्याच्यासमोर उभा राहावे लागले. त्याने मला त्याच्या काही क्षमता दाखविल्या. मग मीही त्याला माझ्या काही क्षमता दाखविल्या.

माझी आणि या जगप्रसिद्ध अतींद्रिय शक्तिसंपन्न इस्रायली तरुण युरी गेलारची न्यूयॉर्कमधील भेट ही अमेरिका-भेटीतील एक सुखद आठवण. अतींद्रिय शक्तीवर सखोल संशोधन करणारे डॉ. कार्लिस हे मला भेटण्यासाठी दोन-तीन वर्षांपूर्वी कोल्हापूरला आले होते. त्यांच्याकडून मला युरीचा पत्ता मिळाला. ‘युरी, मी दत्ताबाळ बोलतोय. मला भेटायला येतील का?’ मी त्याला फोनवर विचारले. त्याने तत्काळ होकार दिला. न्यूयॉर्कमधल्या एका बागेत आम्ही भेटलो. अष्टावीस-तीस वर्षांचा अत्यंत बारीक शरीरयष्टीचा युरी जवळजवळ धावत आला बागेत. लांबवर आपली गाडी व चिटणीसांचा ताफा थांबवून तो एकटाच आला. युरी गेलारचा अमेरिकेला परिचय डॉ. आंद्रीजा पुहारीच यांनी करून दिला. फिलोडेल्फिया येथे यंग व टेड वेस्टीन या पदार्थविज्ञान व गणितज्ञांच्या प्रयोगशाळेतील सर्व वैज्ञानिक कसोटींना तो उतरला होता. केवळ नजरेने काटे-चमचे तो वाकवू शकतो. बी.बी.सी. लंडनवरही त्याचे प्रयोग झाले होते. त्याला विचार वाचण्याचीही क्षमता आहे. ‘टार्झम’ ह्या जगप्रसिद्ध मासिकाच्या कार्यालयातही त्याने आमच्याजवळची एका बॅगची किल्ली घेतली आणि त्यावरून हलकेच हाताचे बोट फिरवले आणि क्षणार्धात ती किल्ली प्लॅस्टिक उष्णतेने वाकावे तशी वाकली. मी मनात काही आकृतिबंध चिंतले. तेही त्याने अचूक ओळखले. मी मन निर्विचार करताच तो गोंधळला.

‘नाही, मला तुमचे विचारच कळेनात.’ युरीच्या अतींद्रिय क्षमता निर्विवाद खऱ्या आहेत. त्याला वस्तुसंचलन, विचार संक्रमण व दुसरा एक प्रयोग दाखविताच

तो चकित झाला नि म्हणाला, 'आठ दिवस अगोदर का नाही मला फोन केलात? न्यूयॉर्कच्या टी.व्ही. वर तुमचा परिचय करून दिला असता. युरीच्या क्षमता असणारे योगी भारतात अनेक आहेत, पण या शक्तींना आम्ही दुय्यम स्थान देतो. भारतीय योग्यांच्या दृष्टीने अतींद्रिय क्षमता हे ईश्वराचा साक्षात्कार करून घेण्याच्या प्रवासातले एक स्थानक आहे, इतकेच. मी माझ्या क्षमतांची सुसज्ज प्रयोगशाळेत वैज्ञानिकांना विशेषतः अमेरिकेत कसोटी द्यायला केव्हाही तयार आहे. मी हे त्याला सांगितले. युरी आणि मी दोघांनी भावपूर्ण वातावरणात निरोप घेतला आणि काही तासांतच भारताकडे येण्यासाठी मी न्यूयॉर्क सोडले..

इंग्लंडमध्ये काही दिवस

बोस्टनमधल्या तीन व्याख्यानात मी उत्क्रांती, प्रार्थना, विचारांचे सामर्थ्य या विषयांवर बोललो. व्याख्याने चांगली झाली, परंतु श्रोतृवर्ग केवळ भक्तांचा समुदाय होता. लंडनमध्ये माझे पहिले व्याख्यान 'मरणोत्तर जीवन' या विषयावर झाले. सभागृह पूर्णपणे भरले होते. वास्तविक भारतीय विद्याभवनेचे चिटणीस श्री. माथूर कृष्णमूर्तींनी एवढे लोक येतील याची कल्पना नव्हती. मला त्यांनी एका आंतरराष्ट्रीय कीर्तीच्या स्वामींचे उदाहरण घेऊन सांगितले की, त्यांच्या व्याख्यानाला फक्त दहा लोक उपस्थित होते. हिंदू-सॅटरमध्ये माझ्या ४ जुलैला झालेल्या व्याख्यानाला तर पाश्चात्य व भारतीय अनेक लोक होते. चर्चचे सभागृह पूर्णपणे भले होते. भाषण संपल्यानंतर अनेकांनी माझे अभिनंदन केले. विशेषणांचा वर्षाव केला. गायत्री मंत्राचे महात्म्य, नीत्सेचा पुनरावृत्तीचा सिद्धांत, जगाचे खरे स्पर्दरूप दर्शन, भारतीयांची या दृष्टीने झालेली मदत, ध्यानसाधनेचे नवे रूप, हायसेनबर्गचा अनिश्चितता सिद्धांत, योगवासिष्ठ, दत्तभार्गव संवाद इ. अनेक विषय मी हाताळले. लंडनची पहिली तीन व्याख्याने माझ्यासह सर्वांना अतिशय आवडली. माझ्यासह म्हणण्याचे कारण असे की, माझी लोकांना आवडलेली व्याख्याने मला अनेक वेळा आवडत नाहीत व मला आवडलेली व्याख्याने लोकांना केव्हा केव्हा आवडत नाहीत, पण येथे वक्ता व श्रोता दोघेही खूष होते. खुद्द लंडन मला अतिशय आवडले, परंतु येथल्या जुन्या व साचेबद्ध इमारती इंद्रजांच्या आखीव चौकटबद्ध मनासारख्याच आहेत.

येथे श्री. रंजनीकांत पटेल यांच्याकडे मी राहिलो होतो. हे दांपत्य व त्यांच्या दोन छोट्या मुली हे एक सुखवस्तु कुटुंब आहे. स्वतः पटेल हे साधनमार्गाचे एक पथिक आहेत. श्री. मन्मथ देसाई यांना पाहिल्यावरच श्री. पटेल यांना काही वेगळेपण जाणवले. स्वतः रंजनीकांत पटेल हे साधक व आध्यात्मिक प्रवृत्तीचे आहेत. केनियाम धून ते अगदी रिकाम्या हाताने आले आणि आता अगदी अल्पकाळात लाखोपती

बनले आहेत. वास्तविक पाहता श्री. पटेल यांचा व आमचा कोणत्याही संस्थेने परिचय करून दिला नव्हता; पण आमची नियतीच अशी विचित्र की खोबरेल तेल शोधायला देसाई एका दुकानात गेले व पटेल-देसाई यांची तार जुळली आणि आम्ही त्यांचे पाहुणे बनलो. त्यांच्या मुलींना त्यांनी पाश्चात्य दुर्गुणांपासून जागरूकरीत्या अलिप्त ठेवले आहे. रूपा व दीपा या त्यांच्या दोन तल्लख मुली. दडपण न आणता माणसाला बदलायची किमया श्री. पटेल यांना साधली आहे. भारतीयत्वाचा सार्थ व क्रियाशील अभिमान असणारे भारतीय परदेशातून अभावानेच आढळतात. उलट काहीही भरीव मदत न करता भारतातले भारतीय कसे अजागळ आहेत, इंदिरा गांधी कोठे चुकतात, भारतीय तरुण कसा एक झाला पाहिजे, याचेच निष्फळ विश्लेषण करणारे अधिक आढळतात.

येथल्या रोझेलिन हिल युनिटेरियन चॅपेलमध्ये ६ जुलैला माझे भाषण झाले. काही ख्रिश्चन धर्मोपदेशक आणि इंग्लिश लोक हजर होते. त्यांनी मला एक प्रश्नावली दिली होती. त्यातला पहिला प्रश्न असा होता, 'सत्याच्या शोधासाठी धर्म हा अडथळा होतो का? हिंदू धर्माचे वैशिष्ट्य कशात आहे? हिंदूधर्म इतर धर्मियांच्याकडे कोणत्या दृष्टीने पाहतो?' अशी मोठी प्रश्नावली होती. येथल्या ख्रिश्चन धर्मियांना वैदिक वा हिंदूधर्माबद्दल अजूनही अडी आहे. त्यामुळे मी व्याख्यानाच्या प्रारंभी सांगितले, '१९३९ च्या दुसऱ्या महायुद्धातील प्रसंग आठवा. फॅसिस्ट मुसोलिनीला पोपनी ईश्वराचा माणूस म्हणून सन्मानित केले होते. तसेच स्पेनच्या फ्रॅन्कोलाही सन्मानित केले होते.

धर्म मग तो ख्रिश्चन वा इतर कोणताही असो, सत्यशोधनामध्ये तो अडथळा करीत नाही; परंतु मानवी जाणीव ज्या उद्देशाने धर्माचे पालन करते, ती जाणीव अडथळा ठरू शकते. प्रत्येक धर्म त्या त्या वेळच्या स्थल व कालाची गरजहोती. उदाहरणार्थ, मोझेस ते जीजस ख्राईस्ट हे उत्क्रांतीचे एक प्रत्यंतर होते. डार्विनप्रणित उत्क्रांती ख्रिश्चन धर्म मानीत नाही किंवा आजच्या अत्याधुनिक संशोधनांनी सिद्ध झालेली उत्क्रांती अवस्था ख्रिश्चन मानत नाहीत. ते मानोत अगर न मानोत, ते एक वस्तुनिष्ठ सत्य आहे. हिंदूधर्म उत्क्रांती मानतो, विज्ञानाला मानतो. हिंदूंनी सापेक्षावादाची कल्पना हजारो वर्षांपूर्वी मांडली आहे. पोप ही स्वल्पनशील व्यक्ती आहे. पॅपसीच्या इतिहासामध्ये हे अनेक वेळा सिद्ध झाले आहे आणि म्हणूनच धर्मगुरू आणि द्रष्टे यांच्यातील फरक स्वच्छपणे समजून घेतला पाहिजे. स्वतःच्या सत्तापिपासेसाठी धर्माचा वापर करणारे दलाल धर्मगुरू केवळ हिंदूंच्यामध्येच नाहीत तर ख्रिश्चनांमध्येही आहेत हे विसरता कामा नये. हिंदू उत्क्रांती व पुनर्जन्म यांची शास्त्रीय सांगड घालतात व त्यामुळेच शूराप्रमाणे स्वतःची माणूस स्वतःची नियती

घडवितो यावर डोळस श्रद्धा ठेवतात. इतर धर्म हेही सत्याकडे जाण्याचे मार्ग आहेत असे हिंदूधर्म मानतो. त्यानंतर परिस्थितीजन्य सत्य व निरपेक्ष सत्य यातील मी फरक सांगितला. तसेच गुण व मूल्य यातील फरक सांगून नव्या युगात विज्ञान हे धर्मविरोधी बनत आहे याचे खंडन केले. विज्ञानच उद्या काही आध्यात्मिक प्रमेये कशी करील हे सांगितले. विचार संक्रमण किंवा जडावरचा मनाचा ताबा हे विज्ञान मान्य करते हे सांगितले.

ख्रिश्चनांची इतकी तीव्र कानउघाडणी केल्यानंतर त्यांना सांगितले की, 'हिंदू किंवा जगातला कोणताही धर्म तुमचा शत्रू नाही, तर जाणीव ही परिस्थिती-सापेक्ष आहे हे मानणारे साम्यवादी तत्त्वज्ञान तुमचा खरा शत्रू आहे. हिंदूंचे मूलभूत तत्त्वज्ञान चातुर्वर्ण्य मानत नाही, पण यात विशेष अभिमान बाळगण्याचे कारण नाही.' एकंदरीत माझे हे व्याख्यान त्यांच्यावर आघात करणारे असले तरी रेव्हरंट टॉनी क्रॉस यांनी माझे मनःपूर्वक आभार मानले व मी मांडलेल्या मुद्यांशी ते सहमत असल्याचे त्यांनी सांगितले. येशू ख्रिस्त हा प्रेमाचा उद्गाता होता. त्यानेसुद्धा मोझेसच्या नियमावलीविरुद्ध बंड उभारले होते. त्या दृष्टीने तो क्रांतिकारकच होता. कारण धर्म च्या बाह्य स्वरूपात सतत उत्क्रांती होत असते, ते अत्यावश्यकही असते. एकंदरीत हे व्याख्यान तसे स्फोटक होते. तरीपण श्रोत्यांना आवडले.

येथल्या केनिया व युगांडातून आलेल्या अनेकांना मी इदिकी अमीनदादाबद्दल विचारले. काहीजण त्याला पूर्णपणे वेडा मानतात, तर काहीजण नरराक्षस मानतात व काहीजण त्याला सैनिकी निर्बुद्ध हुकूमशहा मानतात. त्याने घडवून आणलेली रक्तरंजित क्रांती मात्र सर्वांच्याच खेदाचा व दुःखाचा विषय आहे. इंग्लंडमधली बी.बी.सी. व टेलिव्हिजन अत्यंत कार्यक्षम असले तरी त्यांची भूमिका भारताविरोधी आहे, हे मात्र पटले. भारताचे जेवढे विकृत चित्रण करता येईल तितके केले जाते. ख्रिश्चन धर्मोपदेशकसुद्धा भारताविषयी व भारतीय तत्त्वज्ञानाविषयी विष ओकित असतात व म्हणूनच मला त्यांचा कडक समाचार घ्यावा लागला. आजच्या अवकाश युगात ही स्थिती, तर शंभर वर्षापूर्वी विवेकानंदांना कोणत्या परिस्थितीला तोंड द्यावे लागले असेल, याचा विचार सतत येत राहतो व स्वामीजींच्या रोमांचकारी कामगिरीबद्दल सार्थ अभिमान वाटतो. मोझेस किंवा येशू ख्रिस्त यांना झालेली दिव्य दर्शने फक्त भारतीय योगशास्त्र स्पष्ट करू शकते, हे मी त्यांना समजावून सांगितले. योग म्हणजे केवळ टेलिव्हिजनवर दाखविण्यात येणारी आसने नव्हेत हेही आवर्जून सांगावे लागले. इदिकी अमीनदादाबद्दल मी सखोल चौकशी अशासाठी केली की, त्यातसुद्धा अतिशयोक्तीचा भाग होता का पहावे. एकंदरीत लंडन मला बरेच सुपीक वाटले, पण वेळ फार थोडा आहे. खुद्द लंडनचीच पूर्ण ओळख व्हायला कमीत कमी

एक वर्ष तरी लागेल. इंग्लंडमधले दिवस जिव्हाळ्याचे, उत्कटतेचे आणि सौंदर्याचे वेचक क्षण मला वाटतात.

येथे तर हिरवाईचा स्फोट झाला आहे. कधी उन्हे, ती सुद्धा येथल्या हिरवाईला सोन्याची झिलई देऊन त्या पानांना पारदर्शक करणारी. दूरवरचे धुक्याच्या समाधीत स्तब्ध झालेले डॉगर, पांढरी होडगी घेऊन जवळच्याच एखाद्या मोठ्या नाल्यामध्ये जलक्रीडा करणारी, जीवनशक्तीचा नशिला उद्रेक रंध्रात सामावणारी इंग्लिश कुटुंबे आणि मी जेथे राहतो ते झाडीतले एक प्रशस्त आधुनिक घर. मोठमोठ्या काचेच्या तावदानातून दिसणारी उंच झाडे, एक अपूर्व संगम आहे. थंडीत रात्री कधी झोप येत नाही, तेव्हा झाडांशी संपर्क साधतो. रस्त्यावरच्या भगव्या दिव्यांचा प्रकाश त्यांच्यावर पसरलेला. कधी कधी पावसाची टप-टप, तर कधी कधी नुसता अबोल सन्नाटा. मीही निसर्गाच्या लयीप्रमाणे वागतो आहे. कधी कधी हिटलरवरची इंग्लिशमध्ये प्रकाशित झालेली नवी पुस्तके वाचतो, तर केव्हा बायबल, तर कधी श्री अरविंद.

सकाळी उठल्यावर दोन तास साधनेत जातात. गणपतीला कोठे मोदक करीत बसा, म्हणून सध्या त्याला चॉकलेट्स देतो. गणपतीला आवडत असोत अगर नसोत, पण त्याच्या उपासकाला मानवतात. चॉकलेट्स खाणारा गणपती पहिलाच असावा. आतापर्यंत भेटलेल्या येथल्या भारतीयांत व इंग्लिश लोकांत, इंग्लिश मोकळे, विचारी, मदत करू इच्छिणारे दिसले. हा पाहा - स्टिव्ह, येशूचा भक्त, पण भारतीय भगवान करतात त्यापेक्षाही मोठे चमत्कार हातचलाखीच्या सहाय्याने करणारा. त्याचा मित्र रॅडेल हा आगगाडीत भेटला. मदतीला तयार. मी फक्त ख्रिश्चन नाही, नाहीतर येथे अपेक्षेबाहेर मदत झाली असती. येथील धर्मोपदेशक मला म्हणाले, 'आम्हाला आपले विचार पटतात. पण आम्ही संस्थांच्या नियमांनी बांधले गेले आहेत.' असे म्हणणारे अनेक जण भेटतात.

'तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेम वहाम्यहम्' याच वृत्तीत सध्या स्थित आहे. येथे तीन व्याख्याने झाली. अगदी शाळकरी मुलांसमोर बोलावे असे बोलावे लागले. भविष्य ऐकून घेण्याचा नाद येथे मनस्वी आहे. नोरासारख्या श्रीमंत स्त्रीला कुत्र्याचे भविष्य जाणून घ्यायचे होते. गूढवादात फार रस, तेव्हा तिला व इतरांना काही प्रयोग दाखवावे लागले. बॉब हा तर ज्यू वकील, पण मॅरॉथॉन २६ मैल धावण्याच्या शर्यतीत नंबर आलेला उत्साही मध्यमवर्गीय. त्याच्या जीवनधारणा अगदी शुद्ध भौतिक. येशू ख्रिस्ताला तो प्रेषिताचा दर्जा द्यायला तयार नाही. फक्त तो एक राजकीय क्रांतिकारक होता एवढेच मानतो. अशा ह्या विविध इंग्रजांत प्रेम प्रकरणाबद्दल अगदी १३ वर्षांच्या मुलापासून ते म्हाताऱ्यापर्यंत भविष्य विचारणारे भेटले.

येथले मानसिक वातावरण कमालीचे मोकळे आढळले, पण येथले भारतीय

मला बिचकल्यासारखे, आपले काहीतरी चुकले ह्यात भावनेखाली दडलेले आढळले. पण हेच भारतीय मायदेशी आले की आपल्या स्वकियांना लाथा घालायला तयार. मी कटाक्षाने भारताविरुद्ध बोलायचे टाळतो. इजिप्शियन, खाल्डीयन व माया संस्कृतीची बिजे आमच्या संस्कृतीत आहेत. स्वामी विवेकानंदांनी हेच वेगळ्या परिभाषेत सांगितले. येथल्या दूरदर्शनवर ब्रोनोव्होस्कीसारख्या नामवंत शास्त्रज्ञांची व्याख्याने होतात. ब्रोनोव्होस्की हे तीन चार वर्षांपूर्वी दिवंगत झाले, हे मला माहीत नव्हते. उत्क्रांतीक्रम विषयाबद्दल मला त्यांच्याबरोबर चर्चा करून माझे मतभेद व्यक्त करावयाचे होते. नास्तिक पण अत्यंत संयमी, सखोल अभ्यास याचे ते प्रात्यक्षिक होते. एका व्याख्यानात ते म्हणाले, 'विज्ञान हे स्वयंसिद्ध दुष्ट नाही, पण स्वतःला आत्मज्ञान न झालेला माणूस त्याचा दुरुपयोग करतो.' अर्थात आत्मज्ञान हा शब्द त्यांनी आध्यात्मिकरीत्या वापरला नव्हता. ऋषिमुनींच्या भांडवलावर मला आमचे तत्त्वज्ञान सांगायचे नव्हते व नाही 'अतींद्रिय इंद्रियाकरवी भोगविन' अशी श्रीज्ञानेशांच्या प्रतिज्ञेसारखी माझी थोडी प्रतिज्ञा आहे. जे मला प्रतीतीला आले ते बुद्धीकरवी लोकांना पटवेन, केवळ निखळ आनंदासाठी. या दृष्टीने मी फारसा यशस्वी झालो असे नाही. जपानच्या जागतिक परिषदेसारखा येथे काही फड मारायचा नाही किंवा थायलंडसारखा भावनांचा हात घालायचा नाही. येथे जयापजयाचा मी हिशोब ठेवला नाही, फक्त त्याच्या आविष्काराचा ठेवला आहे. असे असले तरी ज्या वेळी मॅचेस्टरमधले एक प्राध्यापक म्हणाले, 'उद्या आम्हाला तुमचाही महात्मा गांधीसारखा उल्लेख करावा लागेल' तेव्हा मी चांगलाच चमकलो, परंतु कोठे गांधी नि कोठे मी, या विनयशील नम्रतेने नव्हे, तर विरोधाभासामुळे. गांधींच्या तत्त्वज्ञानातील व माझ्या तत्त्वज्ञानातील फरक त्या प्राध्यापकांना मी सूक्ष्मतेने समाजावून सांगितला. साम्यस्थळे सांगितली, मग मला जरा बरे वाटले. नंतर शार्डिनच्या व माझ्या तत्त्वज्ञानातील काही साम्य स्थळे सांगितली. येथे काही भारतीय योगी खरोखर निष्ठेने राहिले आहेत. योग-मंत्र, राजयोग, गूढयोग इत्यादी अनेक प्रकारे ते प्रचार करतात. थापा मारणारे, योगाचा दुरान्वयानेही संबंध नसणारे भोंदू काही कमी नाहीत, पण इंग्लंडमध्ये अशा भोंदूंचे प्रमाण कमी आहे.

फॉकलंडचे व इंग्लंडचे युद्ध चालू असल्यापासून मी येथे आहे. पत्रकार फॅलिकी व अर्जेन्टिनाचे अध्यक्ष यांची मुलाखत म्हणजे खऱ्या निर्भोड पत्रकारितेचे दर्शन होते. ह्या पत्रकार स्त्रीने अध्यक्षमहाशयांची जी हजामपट्टी केली, ती पाहून मी चकित झालो. बी.बी.सी. वर तथाकथित सोज्वळ अहिंसावादी अनाक्रमी ब्रिटनचे एकांगी दर्शन होते, परंतु शस्त्राला उत्तर शस्त्र हे ब्रिटनने चांगले जाणले आहे. अजूनही सुप्त साम्राज्यवादाची बिजे त्यांच्यातून नाहीशी झालेली नाहीत. रिगनची भेट, पोपची भेट

ह्यापैकी पोपच्या भेटीला येथे सर्व प्रकारचे प्राधान्य दिले होते. भारतीयांचे अफाट दुदैव म्हणून अशा लोकांनी आमच्यावर राज्य केले. एका बुल्डॉगने काही काळ तरी सिंहाला नेस्तनाबूत केले. भारतीयांची वैज्ञानिक प्रगती येथल्या लोकांना फारशी आवडत नाही. पोपनी काही उपदेशपर भाषणे ठोकली. आमचे मंत्री कोनशिला बसविण्याच्या समारंभासाठी करतात तशी ती भाषणे होती.

ज्यावेळी येथे बाहेर सर्व शांत झालेले असते, त्या वेळी टी.व्ही. सुरू असतो. लोक फारसे चर्चेसना जात नाहीत. चर्चेस विकायला काढली आहेत. त्यापैकी हिंदूंनी विकत घेतलेल्या लंडन व बोस्टनमधल्या चर्चेचे रुपांतर आता मंदिरात केले आहे. दररोज जेथे बायबल सांगितले जाई, तेथेच आता रामचरित मानस, गीता व ॐ जयगदिशहरेची धून गाण्यात येते. कालाचे चक्र हे असे फिरत असते. या महान चक्राच्या एका आसावर घुंघुरट्याप्रमाणे आपण बसल्यामुळे चक्र जाणून घेता येत नाही, परंतु त्याच्यापासून दूर जाता क्षणी त्याच्या परिघापासून ते आऱ्यापर्यंत ते केंद्रापर्यंत सर्व काही जाणता येते. परंतु हा साक्षात्कार मेंदूला झेपणारा नाही आणि म्हणूनच साधनेचे एवढे सोपान चढावे लागतात. स्वामी विवेकानंदांनी या साक्षात्काराचे उत्कृष्ट वर्णन आपल्या राजयोग या ग्रंथात केले आहे.

जेथे मी राहतो आहे त्या डॉ. प्रतिभा साळवी ह्या भारतीय व पाश्चात्य संस्कृतीच्या संयोगाचे उत्कृष्ट उदाहरण आहेत. गेली १८ वर्षे येथे राहूनही त्यांनी भारतीय संस्कृतीचा सार्थ अभिमान सोडला नाही. गंगाकिनारी वाढलेल्या आपल्या संस्कृतीतला 'योग' हा विषय त्यांच्या खास आवडीचा आहे. प्रशिक्षित असूनही त्यांना आलेले अतींद्रिय अनुभव त्या उत्साहाने सांगतात. नाहीतर खांदे उडवून 'योग' ह्या विषयाची उपेक्षा करणारे अर्धवट शिक्षित कमी भेटत नाहीत. ह्या संदर्भात कोल्हापुरात आलेला एक डॉक्टर मला आठवतो. नुकताच सर्जरीची परीक्षा दिलेली. मला जखम झाली होती, ती व्यवस्थितपणे पाहिल्यावर चटकन मला डिवचल्यासारखे योग, धर्म इत्यादी विषयावर धडाधड हा डॉक्टर म्हणाला, 'देवधर्म, योग इत्यादीवर माझा विश्वास नाही.' मी त्या डॉक्टरला म्हटले, 'महाशय, याबद्दल तुम्हाला मी तुमचे मत विचारले होते का?' जणू योग, धर्म अतींद्रिय यांचा मक्ता मीच घेतला आहे व मला डिवचल्यावर योग, धर्म इत्यादी धडाधड कोसळणार आहेत. डॉ. प्रतिभा साळवींचे घर म्हणजे जिवंतपणाचे, उत्साहाचे उधाण आहे. देश-परदेशातले अनेक लोक त्यांचा पाहणुचार घेऊन जातात

स्टीव्ह, रँडेल यांच्यात स्वधर्माविषयी आत्यंतिक निष्ठा आहे. एक विलक्षण जिवाळा त्यांच्यात भासतो. महात्मा गांधींचा व विनोबांचा उल्लेख करणारे मॅचेस्टरचे प्राध्यापक शुद्ध बुद्धिवादी आहेत, पण त्यांनी बुद्धिवादाच्या सीमारेषा ओळखल्या

आहेत. ख्रिश्चानिटीमध्ये हवा असणारा बदल या तिघानाही हवा आहे, पण भिन्नभिन्न पातळीवर. हिंदूतत्त्वज्ञानात किंवा साधन संहितेत आम्हाला बदल नको, तर सध्याच्या पद्धतीत हवा आहे. येथे 'बॉब' पन्नाशीनंतरही 'मॅरॉथॉन' रेषेमध्ये भाग घेऊ शकतो. आमच्या वृद्ध मंडळींनी असे काहीतरी केले तर बरेच. समाजधारणेला योग्य असे काही ते करू शकतील.

फॉकलंड युद्ध चालू असतानादेखील सगळ्यांच्या तोंडावर काळजीची छटा होती, परंतु त्यात विषण्णता, किंकर्तव्यमूढता नव्हती. अतींद्रिय क्षमता असणाऱ्या व वयाने जवळजवळ ६० वर्षांच्या श्रीमती मेना विचार चांगल्या रीतीने ग्रहण करता येतात. अमेरिकन सिद्धीसंपन्न युरी गेलारसारख्या शक्तीचा वापर भौतिक वस्तूवर करित नसल्या तरी आध्यात्मिक दृष्ट्या 'मे' ह्या अधिक सत्त्वसंपन्न वाटल्या. परंतु अनेक बाबतीत इंग्रज हा शुद्ध बाजारी आहे. चर्चमधील त्याचा देव येशू ख्रिस्त व बाहेर पडल्यावर त्याचा देव पौंड. आमच्या भारतीयांतल्या अनेक गुणांचे येथे अभावानेच दर्शन होते. भारतीय हा भारतीय राहिला पाहिजे.

सध्या रुडयार्ड किपलिंगसारखे कडवे राहता येत नाही. कारण जेट, रॉकेट इत्यादी विमानांनी सारे जग एकत्र बांधले जात आहे. पण किपलिंगने जो निराशावादी सूर काढला आहे त्यात कोठेतरी तथ्यांश आहे. पूर्व ही पूर्वच आणि पश्चिम ही पश्चिमच!

पुन्हा न्यूयॉर्कमध्ये

न्यूयॉर्कमध्ये श्री. विद्याधर भिडे यांच्याकडे मी उतरलो होतो. श्री. भिडे अत्यंत जागृत असे साधक आहेत. त्यांच्या वृत्तीला मी अध्यात्माच्या क्षेत्रापुरते मर्यादित करित नाही. वाघ, संगीत, सत्पुरुष ह्यांच्यात जेथे जेथे त्यांना दिव्यत्वाची प्रचिती येते, तेथे तेथे ते उत्सुकतेने अनुभवतात. सुविद्य असूनसुद्धा त्यांना खोटी अस्मिता नाही. अमेरिकन समाजातले उत्कृष्ट ते ते त्यांनी घेतले आहे. त्यांच्या पत्नी शोभाताई ह्या तर त्यांना त्यांच्या प्रत्येक कार्यात सहभाग देतात, पण हे करित असताना त्या अंधानुकरण करित नाहीत, सजगरीत्या त्या सहभाग देतात. श्री. भिडे यांची जीवनकहाणी अनेक उंच-सखल अनुभवांनी समृद्ध आहे. येथल्या हिंदू मंदिरात माझे व्याख्यान झाले. अत्यंत मर्यादित श्रोते होते. निरनिराळ्या प्रकारचे लोक भेटले. तांत्रिक उपासना करणारे एक अमेरिकन दांपत्य तर ललितासहस्रनाम, देवीकवच ह्याबद्दल जागृत आहे. तेथील एका डिपार्टमेंटमध्ये गेलो असता एक अमेरिकन मला 'मसीहा, मसीहा, मसीहा- प्रेषित- प्रेषित' म्हणून पुकारायला लागला. त्याच्याजवळ जाताच त्याने मला विचारले, 'तुम्ही आण्विक शस्त्रांच्या विरुद्ध आहात काय?' मी 'होय' म्हणताच त्याला बरे वाटले. अर्थात् अण्वस्त्रविरोधी मी रुढार्थाने नाही.

भारताने ती बनविणे अत्यावश्यक आहे, पण अर्थशास्त्राच्या दृष्टीने अस्तित्वात राहण्यासाठी ती एक महान तडजोड आहे. म्हणून माझा नैतिक विरोध आहे. माझ्या दोन्ही अमेरिकन भेटीमध्ये मला वाटले की ह्या देशाला वरदान आहे सौंदर्याचे, संपन्नतेचे. कदाचित ह्या राष्ट्रावर 'त्रिपुरसुंदरी'ची कृपा असावी.

स्वतंत्रतेच्या पुतळ्याकडे पाहता पाहता हे जाणवले. अमेरिकन माणूस लोक समजतात तसा बहिर्मुख नाही. तो खूप विचारी आहे. न्यूयॉर्कमधील हिंदू मंदिरात माझ्या व्याख्यानाला गर्दी होती. व्याख्यान गायत्री मंत्र, मंत्रशास्त्र व आधुनिक मानसशास्त्र ह्यांच्या परस्परसंबंधावर असल्याने लोकांना अतिशय आवडले. न्यूयॉर्कमध्ये एकंदरीत पाच व्याख्याने झाली. शिवाय टी.व्ही. वर व्याख्यानाची पूर्वसूचनाही देण्यात आली होती. शेवटी दूरचित्रवाणीवर एक छोटीशी मुलाखत देऊन मी दौरा आटोपता घेतला. आंतरिक सत्ये नव्या परिभाषेत सांगायची येथे तीव्र गरज आहे. शेवटी मानवी मन व त्याच्या समस्या एकच आहेत. जेथे जेथे सत्यासाठी तहान आहे, तेथे तेथे जाणे अत्यावश्यक आहे. भारताबद्दल सर्वत्रच आदरयुक्त कुतूहल आहे. पुनर्जन्म, कर्म, अवतार ह्याबद्दल तर येथे फारच उत्सुकता आहे. एकंदरीत हा दौरा समाधानकारक झाला; परंतु अजून खूपच केले पाहिजे, याचीही जाणीव झाली.

श्रीदत्ताबाळ अमेरिकेतून परतले ते प्रकृती बिघडलेल्या अवस्थेत. ते कोल्हापूराला आले. त्यांना कावीळ झाली होती. २७ ऑगस्ट १९८२ ला बंगालच्या थोर संत आनंदमयी माँ समाधीस्त झाल्या. दत्ताबाळांच्या जीवनात त्यांचे स्थान फार मोठे होते. त्यानंतर बरोबर आठवड्यातच दत्ताबाळांचे निधन झाले. आजार बळावल्याने त्यांना मुंबईला केईएम हॉस्पिटलला हलवले. डॉक्टरनी शर्तीचे प्रयत्न केले. परंतु ३ सप्टेंबर १९८२ रोजी सायंकाळी त्यांची प्राणज्योत मालवली आणि एक वादळ शांत झाले.

दत्ताबाळना आपल्या अल्पायुष्याची जाणीव निश्चित होती. त्यांनी आपल्या समाधीस्थळ आणि त्याचे डिझाईन काढून माझ्याकडे दिले होते. त्यानुसार त्यांच्या निवासस्थानी समाधी बांधली.

श्रीदत्ताबाळ यांची जीवनधारणा

जीवन हे आपले मूलउगमस्थान शोधणारे दिव्यप्रेम आहे व उत्क्रांती ही याच दिव्यप्रेमाची सतत उकलत जाणारी प्रक्रिया आहे, असे मानणाऱ्या श्री दत्ताबाळांचे तत्त्वज्ञान ही सतत उकलत जाणारी ज्ञानप्रक्रिया आहे, असे तत्त्वज्ञान साकारले आहे. ते पुस्तकी वाचनातून नव्हे, तर त्यांच्या अनुभूतीतून ज्ञानाच्या काटेरी कुंपणापलीकडच्या विद्युल्लतेने ज्ञानेश्वरी या महाकाव्याचा जन्म झाला. तेच प्रांगण श्रीदत्ताबाळांच्या तत्त्वज्ञानाचे प्रेरणास्थान बनले.

आज पदार्थविज्ञानात स्थल-काल सातत्य मानतात. या भिन्न गोष्टी नसून एकसंध अस्तित्व आहे. जीवन आणि तत्त्वज्ञान हे दोन विभाग नसून एकसंध अस्तित्व आहे. जीवन व तत्त्वज्ञानाची फारकत होऊ शकत नाही. जीवन जर सतत होणारा चैतन्याचा आविष्कार असेल, तर तत्त्वज्ञान हे त्या आविष्काराला दिशा दाखविणारा दिशादर्शक असतो.

जीवनातील दुःखे

जीवनात आम्हाला दुःख का अनुभवावे लागते? अशी विचारणा श्री दत्ताबाळांना जेव्हा त्यांचे असंख्य चाहते करतात तेव्हा श्रीदत्ताबाळ जे उत्तर देतात, दुःखाची मीमांसा करतात ते अतिशय नावीन्यपूर्ण आहे. भगवान बुद्धांनी दुःख आर्यसत्य मानले. त्यांनी दुःखाचे कारण तृष्णा हे सांगितले.

श्रीदत्ताबाळ म्हणतात की, “तुमच्या हृदयात असलेल्या उर्ध्वगामित्वाच्या प्रवृत्तीवरच तुमच्या आवडीनिवडी एक प्रकारचे आवरण निर्माण करतात व उर्ध्वगामी प्रवृत्तीच्या अभिव्यक्तीस अडथळा निर्माण करतात व हाच अडथळा जीवाचे सहज उर्ध्वगामित्व व तुम्ही निर्माण केलेला अडथळा यातील संघर्ष निर्माण करतो व त्यातून दुःखाची निर्मिती होते. हा दुःखाचा कोष फोडण्याची क्षमताही तुमच्यामध्ये हे विसरू नका. त्यासाठी जीवनोर्जेला समर्पित व्हा त्या ऊर्जेला भगवंताकडे जाणाऱ्या प्रार्थनेला समर्पित व्हा. खलील जिब्रानने एके ठिकाणी म्हटले आहे की, “मी तुम्हाला माणसे कशी प्रार्थना करतात ते सांगू शकेन; पण गिरीशिखरे, वृक्ष, निर्झर प्रार्थना कशी करतात, ते मी सांगू शकणार नाही.” जिब्रानने उल्लेखिलेली ही प्रार्थना म्हणजेच पूर्णतेकडे वाटचाल करणारी उत्क्रांती ऊर्जा होय. या शब्दातीत प्रार्थनेशी आपण युक्त होण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे. ज्या क्षणी आम्ही या प्रार्थनेशी एकरूप होऊ त्याक्षणी सर्व दुःखे आपोआप गळून जातात म्हणून दुःख निवारणार्थ बाह्य व मानसिक पातळीवरील उपाययोजना श्रेयस्कर नाही. दुसरी दुःखे निर्माण होतील तेव्हा दुःखाचे खरे कारण अंतरंगात आहे हे जाणा.

संकटे

जीवनात दुःख, संघर्ष व संकटे पावलोपावली अनुभवास येतात; पण ह्या संकटांचे आणि आपले नाते काय? जर सृष्टी संकेतशालिनी आहे, तर आमच्या जीवनातील संकटामागे कोणता संकेत लपला आहे?

श्रीदत्ताबाळ म्हणतात की, संकटे व अडथळे ही आतील पूर्णतेसाठीच निसर्गाने योजिलेली असतात. प्रत्येक संकट ही नव्या पूर्णतेची सुवर्णसंधी आहे. संकटावर मात करणे म्हणजे ते टाळणे नव्हे वा त्यापासून लपणेही नव्हे तर संकट साकल्याने व सामर्थ्याने स्वतःत सामावणे.

शिंपल्यातील किड्यास वाळूचा कण बोचू लागला तरी हळूहळू त्याच्यातून स्रव निघतो व त्याचाच मोती बनतो. संकटे ही बोचणाऱ्या खड्याप्रमाणे आहेत. त्यांना सलू द्यावे, सतावू द्यावे मग हळूहळू तुमच्याच आतील चैतन्यामधून निघणारे पाझर व त्या खड्याचे मोती बनवतील.

दुःख वा संकट ही मानवी व्यक्तिमत्त्वातील धोक्याची घंटाच आहे. ती तुमच्या चुकलेल्या तालाविषयी जागृत करते. तुमच्या अपूर्णतेची जाण देते; पण संकटाच्या प्रसंगी बाह्य आलंब शोधू नका. आधाराचाही आधार तो ईश्वर, हा महाआधार घ्या. प्रत्येक नव्या नव्या संकटावरचीसुद्धा उत्कृष्ट उपाययोजना चिरंतन सांगाती जाणत असतो.

कारण त्याच्या दृष्टीने फक्त नित्य वर्तमानच अस्तित्वात असतो. म्हणून संकटकाळी तुमच्या उपजत प्रेरणा, बुद्धी, मन वा अंतर्मन स्तब्ध करा व आतील चिरंतन सांगातीला आवाहन करा. मग तुम्हाला तुमच्या नजरेसमोर सूर्यकिरणांमध्ये बर्फ वितळतो, तसे संकट वितळताना दिसेल; पण हे सूर्यकिरण कोटून बाहेरून येत नसतात, तर ते तुमच्याच क्रियाशील झालेल्या अंतर्मात्म्यातून होय.

संघर्ष

श्रीदत्ताबाळ म्हणतात सारे विश्व विकास पावते, ते हजारो प्रकारच्या भौतिक, अतिभौतिक व आध्यात्मिक प्रक्रियेतून होय. हेगेलनचा विरोध विकासवाद हा उत्क्रमणशील संघर्षाचीच महती गातो. (मार्क्सने मांडलेला विरोधविकासवाद अपूर्ण आहे तो फक्त मानवी ऐतिहासिक संदर्भातच मांडला होता.) यामुळे संघर्ष हा उत्क्रांतीतील अपरिहार्य असा भाग आहे. संघर्ष अनैतिक, नैतिक वा निनैतिक नाही. फक्त उत्क्रांतीक्रमात हवी असणारी ती एक अपरिहार्य घटना आहे. श्रीदत्ताबाळ म्हणतात, ती एक अत्यावश्यक वस्तुस्थिती आहे. कौरव, पांडव व राम-रावण यांच्यातील युद्धे ही अत्यावश्यकच होती, असे श्री दत्ताबाळना वाटते.

श्रीदत्ताबाळ म्हणतात, “आपल्या अस्तित्वाचे ज्याने जग सुगंधित केले आहे

आणि ज्याने संघर्ष टाळला आहे, असा एकतरी महापुरुष मला दाखवा. मग तो संघर्ष कोणत्याही पातळीवरील असो. असे एक राष्ट्र मला दाखवा की, जे सर्वार्थाने संपन्न आहे; पण त्याने कोणत्याही पातळीवरील संघर्ष टाळला आहे?”

संघर्षातून निर्माण होणारी तल्लखता माणसाला उत्क्रांतीविरोधी शक्तीचे दर्शन घडवून देते. भारतावर जी अनेक परकीय आक्रमणे झाली व पुनःपुन्हा भारताला परकीयांचे दास्य स्वीकारावे लागले ते या संघर्ष नामक प्रक्रियांचे अवमूल्यन केल्यामुळेच होय.

जीवनाविषयी

“जीवन म्हणजे स्वतःचे उगमस्थान शोधणारे दिव्यप्रेम.” अशी श्री दत्ताबाळांची रूढ जीवनाच्या अनंत व्याख्यानांना सुरूंग लावणारी तसेच काहीशी विचित्र पण थरकाप उडविणारी जीवनाची व्याख्या आहे. ते म्हणतात, तुमच्या विचारांतून, आचारांतून, भावनांतून एकच ऊर्जा तुमच्या जीवनाची रागदारी आळवित असते. एकच जीवनोर्जा सर्व अस्तित्वातून आपले मूलस्थान शोधित असते. हा शोध तिला सुलभरितीने, जाणीवपूर्वक करू देण्याची प्रक्रिया म्हणजे साधना.

जीवन म्हणजे प्रसूतिगृहापासून ते स्मशानभूमीपर्यंतचा प्रवासही नव्हे वा जन्म, मृत्यू वा लय आणि निर्मितीमध्ये फिरणारा लंबकही नव्हे. तो एक महान आविष्कार आहे. श्री दत्ताबाळांच्या तत्त्वज्ञानात उत्क्रांती आणि जीवन हे दोन शब्द पर्यायी आहेत. नवमानवासाठी जीवनाविषयी नव्या संदेशाची आवश्यकता आहे. स्वतःजवळ नवमानवाला देण्यासाठी एक निश्चित संदेश आहे, असे मानणारे श्रीदत्ताबाळ हे रूढ साधू परंपरांच्या चौकटीत बसत नाहीत. कारण त्यांची जीवनदृष्टी केवळ आधुनिक नाही, तर मूलग्राहीदेखील आहे आणि म्हणून त्यांना कोणी अध्यात्मवादी म्हणण्यापेक्षा जीवनवादी म्हटलेले अधिक आवडते. त्यांचे दैनंदिन जीवन न्याहाळताना जर एखाद्याने त्यांना सॉमरसेट मॉमची एखादी कादंबरी वाचताना पाहिले, तर गांगरून जायचे कारण नाही कारण त्यांची जीवनदृष्टी आधुनिक मानवाची आहे व मला वाटते की, आधुनिक जीवनाचे सर्वस्तरीय विश्लेषण करण्यास त्यांची मदत होते. जसे ते महर्षी अरविंदांच्या काव्य पंक्तीची अगदी भरल्या हृदयाने स्तुती करतील, तसेच एखाद्या आधुनिक गाण्याचीही करतील. हे सारे करताना त्यांची अशी धारणा आहे की, सौंदर्यसृष्टी वा नादासक्ती असल्याशिवाय नादात, आकारात लपलेल्या अंतिम सत्याचे वा भगवंताचे रूपमय व नादमय दर्शन घेता येणार नाही. अर्थात हे सांगणारे श्रीदत्ताबाळ आधुनिकतेच्या नावावर जर कोणी निम्न प्रेरणांना जोपासत असेल, तर

त्याच्यावर कडाडून हल्ला करण्यासही कमी करणार नाहीत. त्यांना आधुनिकतेच्या नावावर चाललेला गोंधळ, जो जीवनापासून दूर नेतो, तो मुळीच पसंत नाही.

वैराग्य

श्री दत्ताबाळांना भेटायला संसारतापांनी चोळलेले काही लोक येतात. आणि म्हणतात, आम्ही संसाराला कंटाळलो आहोत. सारे सोडून कोठे तरी निघून जावेसे वाटते, असे विचारताच श्रीदत्ताबाळ त्यांना हसत हसत विचारतील, “हं! सारे सोडून जाणार कोठे ? आणि गेलात तरी तुमचे विचार तुम्हाला कोठे सोडणार आहेत. पळून जाऊन तेथे नवा संसार निर्माण करण्यास तुम्हाला ते उद्युक्त करतील.” हे सांगताना श्रीदत्ताबाळ असेही बजावण्यास कमी करणार नाहीत की, “जर तुम्हाला जीवनापासून पळून जावेसे वाटत असेल आणि जर तुम्हाला ‘स्त्री’ ही नरकाच्या द्वारासारखी भासत असेल व मुलेबाळे ही तुम्हाला मोहाधीन करून वेडावणारी माया वाटत असेल व म्हणून त्यांचा त्याग करावासा वाटत असेल तर निश्चित समजा ते वैराग्य नाही तर वैफल्य आहे.

मानवी देह हा एक मृण्मय गोळा आहे व म्हणूनच देहाबद्दल घृणा असली पाहिजे, हा विचार श्री दत्ताबाळना मंजूर नाही. मानवाचा देह एक हालते बोलते मंदिर आहे व या मंदिराला हृदयरूपी गाभाराही आहे व ह्या गाभाऱ्यात भगवंतांचा प्रतिनिधी जोतिर्मय पुरुष विद्यमान आहे, हा दुसरा विचार श्रीदत्ताबाळना आवडतो; पण देह हेही भगवंताचेच भौतिक स्वरूप आहे. शरीरातील पेशीन् पेशी ह्या त्याच्याच प्रकाशमान स्वरूपातील देदीप्यमान ठिणग्या आहेत, हा विचार श्री दत्ताबाळना सर्वोत्कृष्ट वाटतो. या लहान लहान ठिणग्यांना प्रकाशित करणारा आत आत्मस्वरूपी सूर्य आहे. शरीर ही एक प्रकाशाची, आनंदाची, सत्याचीच साकळलेली मूर्ती आहे व या मूर्तीचे अंतिम भवितव्य हेही प्रकाशच आहे, अशी श्री दत्ताबाळांची धारणा आहे.

रोगट यतिवादाने स्त्रीतून फोफावणाऱ्या सृजनशीलतेचा बसंत बहार कोमेजवूनच टाकला, असे श्रीदत्ताबाळ एका वेदनेपोटी म्हणतात. त्यांची स्त्रीविषयक विचारप्रवर्तक मते पाहा.

स्त्री

मोनालिसाच्या सुंदर पण गूढ चित्राचे उदाहरण देऊन श्रीदत्ताबाळ म्हणतात, त्या गूढ चित्रातील हास्याचा अर्थबोध अनेकांना अनेक प्रकारे आला. स्त्रीचा धर्म, अर्थ, काम, मोक्ष या चारही पुरुषार्थातला अर्धा वाटा आहे. वैदिक काळातल्या ऋषींना अशी ही स्त्री मंजूर होती. जणू ही त्यांची उदात्त दृष्टी कालांतराने त्यांच्या वंशजांमधून नाहीशी झाली. संयमाचे मोल व महत्त्व गाता गाता स्त्री ही संयमाचे बांध

फोडणारी प्रमत्त अशी सरिता ठरू लागली. संयमाच्या बांधाच्या कच्चा बांधणीकडे दोष न देता स्त्रीला मोहमयी ठरवून दोषांचे खापर तिच्या माथ्यावर फोडण्यात येऊ लागले.

स्त्रीविषयक विकृत वर्णने हिंदू धर्ममार्तंडांच्या नितीपुस्तकातून व बुद्धधर्मासारख्या सान्यांना निर्वाणाधिकार आहे, असे मानणाऱ्या सहिष्णु धर्मात हे चित्र उपदेश आढळू लागले. स्त्रीचा तिरस्कार त्यांच्या रोमारोमांत खिळला होता. सतत धूर ओकणारी चूल आणि वेदनेपासून प्रसवणारे मूल ह्या दोन ध्येयांच्या पोलादी भिंतीतच स्त्रीचा कायमचा बंदिवास आला. मग आली कालांतराने अपरिहार्य अशी प्रतिक्रिया. काहींनी स्त्रीला देवता बनवून टाकले. स्त्रीचे पोस्टरच्या स्वरूपात देवतांकरण झाले. हे दोन्हीही दृष्टिकोन श्री दत्ताबाळना मंजूर नाहीत. स्त्री-पुरुष ही दोन्ही उत्क्रांतीच्या रथाची दोन रथचक्रे आहेत.

स्त्रीविषयी दृष्टिकोनात होणारा बदल, विशेषतः मध्यमयुगापासूनचा बदल हा हेगेलचा विरोध विकासवादाप्रमाणे झाला आहे. प्रथम स्त्रीविषयक अनुदार ह्या प्रेरणेला स्त्री ही देवता मानणारा अतिउदारवादी विरोधीप्रेरणा व नवयुगांमध्ये ह्या प्रेरणा व विरोध प्रेरणा यातील उत्कृष्ट मूल्यांचे संकलन व संयोजन झालेले आढळून येईल.

स्त्री ही पुरुषाची सहचरी आहे, ती काममय, उदात्त आणि दिव्य ह्या तिन्हीही पातळीवर होय; मात्र काममय पातळीवरचे सहचरीत्व अनुभवले गेलेच पाहिजे, असा अनिवार्य नियम नाही वा तो आविष्कारच केवळ नैसर्गिक व सहज आहे, असे मुळीच नाही.

धर्ममार्तंडांनी स्त्रीविषयी जो भयगंड साधकांना निर्माण करून ठेवला आहे. तो फारच घातक आहे. अशाच संयमाविषयीच्या कडकडीत विचारानुसार वागणारा एक साधक एके दिवशी श्री दत्ताबाळांच्याकडे आला. तो अट्टहासाने स्त्री या विचारापासून दूर जाण्याचा प्रयत्न करीत होता. तितक्याच जोराने तो त्याच विचाराकडे खेचला जात होता. श्री दत्ताबाळांनी सांगितले की, ही रस्सीखेच सोडून दे. स्त्री या विचाराशी झगडण्याचे सोडून दे. झगडा किंवा प्रतिकारामध्ये ते अस्तित्व आपण आपल्या व्यक्तित्वात मान्य करतो वा गृहीत धरतो. मग एखाद्या कालव्याला खडा टोचत राहावा, तसे ते अस्तित्व आपल्यात सतत रूतत जाते. स्त्री हा मोह आहे. त्याच्याशी झगडले पाहिजे, हा विचारच सोडून दे. मग काय होते पाहा.”

काही दिवसांनी उत्साह व आनंदात भरलेला तोच साधक श्री दत्ताबाळांच्याकडे आला व सांगू लागला की, खरोखरच आता माझ्यात सहजता आली आहे. श्रीदत्ताबाळ हे सर्व विशद करताना एक धोक्याचा इशाराही देतात. तो हा की, विकृत वाडमय वाचून ज्यांच्या विचारांची स्थिती अगदी स्फोटक झाली आहे त्यांनी मात्र

संयमाचे प्राथमिक धडे गिरवलेच पाहिजेत.

खरे वैराग्य लाभण्यासाठी आम्ही काय करावे? असा प्रश्न तुम्ही श्री दत्ताबाळना विचाराल तर ते सांगतील साऱ्या विश्वातील अणुरेणुत लपलेले संकेत तुम्ही ओळखून त्याप्रमाणे वागल तर खरे वैराग्य तुमच्यात खऱ्या शिंपल्यात निर्माण होणाऱ्या शुभ्र मोत्याप्रमाणे निर्माण होईल.

कला

कलेलाही श्री दत्ताबाळांच्या जीवनविषयक तत्त्वज्ञानामध्ये निश्चित असे स्थान आहे. कला ही आत्मविष्काराची महान साधना आहे. ही साधना विराट स्वरूपाचीच असते. कला व जीवन ह्या दोन दोष्टी भिन्न नाहीत कारण त्या एकाच आत्म्याच्या आविष्कार असतात. कलाकाराच्या दृष्टीने रंग हा बोलका भाव असतो, तर नाद हा भावमय बोल असतो. अशा रंगाची व नादाची साधना करणाऱ्या कलाकाराचे हृदय स्फटिकाप्रमाणे गंभीर असावे लागते, असे हृदय असेल तरच ते खराखुरा कलारूपी दिव्य साधनेचा उपासक ठरू शकतो, अशी श्री दत्ताबाळांची धारणा आहे.

कलावंत, कवी, योगी, तत्त्वज्ञ यांच्या हृदयात एक मूक; पण भेदक स्वरूपाची आंतरिक विचारणा साद घालत असते. ह्याच विचारणेला ज्या वेळी निर्णायक स्वरूपाचा असा काहीतरी शोध कलाविषयक झालेल्या वस्तूच्या घन पडद्यामागे पाहता पाहता लागतो. त्याच वेळी तो कलाकार आपल्या चित्र व नादरूपी आविष्काराविषयी खऱ्याखुऱ्या अर्थाने तृप्त व समाधानी होतो. कुंचला व रंग यांच्याच मस्तीत राहणाऱ्या अवलियालाच कलावंत म्हणू नका तर ज्या ज्या ठिकाणी संवेदनक्षमता, आविष्कार क्षमता आणि शोधकता यांचा मनोहर संगम होतो त्या त्या ठिकाणी कलावंतांचे अस्तित्व आहे, हे समजून घ्या, हे श्री दत्ताबाळांचे अप्रतिम भाष्य पाहिल्यावर निश्चितच वाटून जाते की, श्रीदत्ताबाळ हा एक ज्ञानाचा लासेर किरण आहे. आतापर्यंत जीवनात कला, अध्यात्म हे भेद निर्माण करणाऱ्या भिंती लासेर किरण भेदून त्या भिंती जमीनदोस्त करतो आहे.

चित्रकला

निसर्गाच्या रंग व रेखा यांच्या सहाय्याने करण्यात येणारे प्रतिबिंब म्हणजे चित्रकला अशी व्याख्या काहींनी केली; पण ह्याही पुढे जाणारी मूलगामी अशी श्री दत्ताबाळांची चित्रकलेची व्याख्या आहे. ते म्हणतात, रंग व रेखा यांच्या सहाय्याने निर्माण केलेल्या प्रतिबिंबाद्वारे मूळ वस्तूतून निसर्ग मानवासाठी कोणता मूल्य संकेत निर्देशित करून राहिला आहे, हे उत्कटरित्या प्रतीत करून देणाऱ्या चित्रालाच

चित्रकला म्हटली पाहिजे. चित्रकला ही केवळ निसर्गाच्या प्रतिबिंबापुरतीच मर्यादित राहिली, तर तिच्यात व सध्या अस्तित्वात असणाऱ्या फोटोग्राफीत भेद राहणार नाही म्हणून श्री दत्ताबाळांना सांगावयाचे आहे की, चित्रकलेत रंग व रेखा यांच्या व्यतिरिक्त एक भावसंवेदनाही रंग व रेखा यांच्या सहाय्याने चितारावी लागते. या भावसंवेदनेची प्रतीती कितपत उत्कट व ठळकरित्या चित्रकार आपल्या चित्रावाटे प्रतीत करून देतो, यावरच त्याच्या कलेचे मूल्यमापन केले पाहिजे.

श्री दत्ताबाळनी व्हिन्सी, रॅफेल, गोया, रे ब्राँट, मोनेट, रुबेन्स यांसारख्या पूर्वीच्या चित्रकार व अलीकडील भारतीय चित्रकार आबालाल रेहमान, धुरंधर, बाबूराव पेंटर, रवि वर्मा, हळदणकर, वडणगेकर यांसारख्या चित्रकारांच्या चित्रकृतीचा अतिशय बारकाईने केलेला अभ्यास व त्यावरील भाष्ये पाहून अनेक नामवंत चित्रकारही आश्चर्यचकित झाले. चित्रकलेच्या क्षेत्रात आम्हाला एक नवी दृष्टी श्री दत्ताबाळनी दिली, असेही काही चित्रकारांनी उद्गार काढल्याचे मी स्वतः ऐकले आहे.

नवकला

नवकलेकडे श्रीदत्ताबाळ केवळ एक शुद्ध प्रयत्नच म्हणून पाहतात. तिच्यात दुर्बोधता व प्रसंगी विकृतता आहे म्हणून ती टाकाऊच आहे, असे मानणाऱ्यांपैकी ते नाहीत. त्याचप्रमाणे नवकलेने पूर्णावस्था गाठली असून आता तरी जनतेस आपल्या आविष्कृतीद्वारा संदेश समर्थ झाली आहे, असेही ते मानीत नाहीत. अनेक कलासमीक्षकांच्या मते नवकलेमागच्या विचारसरणीची बीजे प्लेटोच्या तत्त्वज्ञानात आढळतात; पण श्रीदत्ताबाळ म्हणतात, “प्रत्येक भौतिक वस्तूच्या मागे त्या वस्तूचा एक मूळ आकार असतो. तो मूळ आकार व भौतिक वस्तू यांच्या मीलनातूनच वस्तूला वस्तुत्व प्राप्त होते, अशी जी एक प्लेटोची विचारधारा आहे, तिचाच एक अप्रत्यक्ष परिणाम मला नवचित्रकारांच्या तत्त्वज्ञानावर झालेला आढळतो. नवचित्रकार ज्या वेळी म्हणतो की, आम्ही दृश्य आकारामागची संज्ञाच चित्रीत करावयाचा प्रयत्न करतो त्या वेळी तो एक प्रकारे प्लेटोच्या कल्पनावादाच्या सिद्धांताचेच मार्गदर्शन स्वीकारतो. अमूर्त अशा वस्तूच्या दृश्यतेमागे लपलेली एक मूळ वस्तू अस्तित्वांत असते. असे मीही एक तत्त्वज्ञानाचा व विशेषतः भारतीय दर्शनशास्त्राचा उपासक म्हणून मान्य करतो; पण ती मूळ वस्तुविषयक संज्ञा पूर्णांशाने चित्रबद्ध करता येणे शक्य आहे का?”

याविषयी मला मात्र जबरदस्त संदेह आहे. विशेषतः दृश्यवस्तूचा आकार विकृत करून ती मूळ वस्तुविषयक संज्ञा प्रतीत करून देता येणे शक्य आहे का?

मला तरी वाटते निश्चितच नाही! निसर्ग व त्याच्या गर्भातून होणारी उत्क्रांतीची एक उर्ध्वगामी प्रेरणा ही कधीही आकारातली सुसंगती सोडीत नाही. अगदी कृमीकिटकांचे आकार व मानवासारख्या उत्क्रांत झालेल्या प्राण्याचा आकार यांच्यामध्ये एक क्रमाक्रमाने प्रगत होणारे आकारसाम्य आहे, हे कोणीही अमान्य करीत नाही. एखाद्या हिरव्यागार झाडावर चरणारा हिरवागार कीटक पाहा म्हणजे कळेल की, निसर्ग आपल्या उद्देशासाठी रंगसंगतीही सोडीत नाही.

निसर्गाची संगती

अशी हजारो उदाहरणे देऊन आपणाला सिद्ध करता येईल की, निसर्ग कोठेही व केव्हाही रंग व आकार यांची सुसंगती आपल्या महान कार्यासाठी चुकवित नाही. मग मानवाचा हा अद्भुत का? बरे याही पलीकडे जाऊन नवचित्रकलावाद्यांचे आणखी एक गंमतीदार तत्त्वज्ञान असे आहे. ते म्हणतात, की आम्ही त्या वस्तूतली आध्यात्मिकता चितारावयाचा प्रयत्न करतो. ठीक आहे, पण ज्या एक अद्वितीय अशा भगवत स्वरूपी (किंवा अंतिम सत्यता म्हणा वा केवळ प्राथमिक दर्जा म्हणा. अमूर्ताने जे रूप घेतले आहे, त्या वेळी त्याने कोठेही सुसंगती सोडलेली नाही. ते एक क्रमबद्ध सुरचित असे चेतनेचे अवतरण आहे. त्यातही कोठे गोंधळ नाही. त्याप्रमाणे उत्क्रांतीरूपाने ज्या वेळी पुनः मूळ स्थितीकडे सृष्टीचा प्रवास सुरू होतो. त्या वेळी कोठे त्या उत्क्रांतीरूपी उर्ध्वारोहणाच्या प्रवृत्तींनी आपल्यातील सुसंगतता सोडल्याचे दिसत नाही, तर मग नवचित्रकारांनीच तेवढे आकारापलीकडे जाण्याच्या प्रयत्नात आकार संगीत सोडावयाचे कारण काय? आकाराला धरूनच ती संज्ञा काय चितारता येत नाही? माणसाची यथोयोग्य आकृती चित्रीत करून मानव्याचा बोध अधिक होईल की, दोन डोळ्यांच्या जागी दोन त्रिकोण व देहाच्या जागी उभा चौकोन दाखवून त्याचा बोध पाहणाऱ्याला होईल? नवकला ही मला अजूनही एका विशिष्ट आक्रमक भावप्रवाहासारखी वाटते. तिने जुनी मूल्ये बऱ्याच प्रमाणात ढासळविली आहेत; पण अजूनही आमची कलासंस्कृती ज्यावर उभी राहिल, असे काहीही निर्माण केलेले नाही. ही नवकला हे कलामूल्यांचे सृजनशील असे परिवर्तन आहे की, तत्त्वज्ञानामागे लपलेले एक फसवे कलातंत्र आहे, याचे उत्तर सध्यातरी देता येणे कठीण आहे.

सौंदर्यातील भगवंत या पुस्तिकेत श्री दत्ताबाळनी नवकलेमागे अंतर्मनातील गोंधळ अशी मते नवचित्रकार पिकॅसोने आपण लोकांची फसवणूक करीत होतो अशी कबुली देण्याच्या कित्येक दिवस पूर्वीच मांडली होती.

वाङ्मयातील वास्तववाद

समाजमनाचे वास्तव हे केवळ विकृतीने भरलेले नाही, तर त्यात उदात्ततेच वा दिव्यतेचे अखंड निर्झर आहेत. वास्तव हे जड व भौतिकच असले पाहिजे, हा दावा विज्ञानानेही खोटा ठरविला आहे. भरीवपणा ठाशीवपणा आणि वास्तव यांची सांगड भ्रमपूर्ण आहे. दिसते ते वास्तव हा खोटा दावा आहे. वास्तव हा अनेक सूक्ष्म तरल आणि उदात्त पायऱ्याही आहेत. अंतर्मनाचे गटारच वास्तव नाही, तर त्याही मागचे दिव्यप्रेमाचे साम्राज्य हेही वास्तवच होय. हे आजचे वाङ्मयातील वास्तवदाराचे दावेदार विसरतात. एका दृष्टीने वाचकापुढे अर्धसत्य ठेवून त्यांची दिशाभूल करण्याचा फार मोठा गुन्हा आजचे लिंगपिसाट लेखक करीत आहेत. त्याचा घातक परिणाम समाजमनावर झाल्याशिवाय राहत नाही, असे स्फोटक विचार श्री दत्ताबाळनी एकदा मांडले होते.

अल्डस हक्सलेच्या ब्रेव्ह न्यू वर्ल्ड या कादंबरीच्या संदर्भात ते एकदा म्हणाले होते की, आज ह्या कादंबरीत हक्सलेने वर्तवलेली भविष्यवाणी खरी व्हायची वेळ आली आहे. टेस्ट ट्यूब बेबीचा काळ दूर नाही. अनुवंश प्रजनन शास्त्रात मोठी क्रांती घडत आहे. ही क्रांती व आध्यात्मिक क्रांती यांचा सहयोग झाला तरच मानवाचा महामानव होईल.

नृत्य

ज्याप्रमाणे चित्रकला ही आंतरविश्वातल्या निरनिराळ्या रंगांच्या संमिश्रणातून निर्माण व्हावी आणि गायन हे आतल्या विश्वातल्या अणुतल्या लयबद्धतेचे सहज प्रगटीकरण करणारे ठरावे त्याचप्रमाणे नृत्य हे मानवी अंतरंगातील सृजनशील क्रियाशीलत्व अंगप्रत्यंगातून प्रगट करणारे ठरावे, असे श्रीदत्ताबाळ म्हणतात. नृत्य हे मानवातल्या गहनतम भावसंदेहना जागृत करण्याचे एक साधन आहे. या संवेदना केवळ व्यक्तीपुरत्या मर्यादित नसतात. तर त्या व्यक्ती व विश्व यांच्या सूक्ष्म व तरल अशा नात्याविषयी असतात. एवढेच नव्हे तर अतिउदात्त वा दिव्य पातळ्यापासून ते अनुदात्त व अदिव्य अशाही पातळ्यांपर्यंत त्या कशा पसरलेल्या आहेत, याचे उत्कट दिग्दर्शन आमची भारतीय नृत्यपद्धती करते. हे करीत असताना भावनांचे उदात्तीकरण कसे करावे, हेही भारतीय नृत्यपद्धती शिकवते तसेच आपल्या व्यक्तिमत्त्वाच्या नवनिर्माणासाठी अत्यावश्यक असणाऱ्या भावनांच्या प्राप्तीसाठी हवे असणारे कुशल मार्गदर्शनही त्यात आहे.

थोडक्यात सूक्ष्म भावनांचे आविष्कार त्यांचे व निसर्गाचे मूळ आदर्श नाते आणि उदात्तीकरणासाठी हव्या असणाऱ्या भावनांचे दिग्दर्शन या तिन्ही गोष्टी भारतीय

नृत्य पद्धतीत मानवातल्या पशुत्वाला आव्हान करणारे काहीही नाही. उलट पशुभावाचे रूपांतर शिवभावात कसे होईल, याचा सूक्ष्म प्रयत्न त्यात आहे. मात्र कॅबेरे हा नृत्यप्रकार सृजनशक्तीचा वसंतबहार कोमेजविणारा नरकाग्नी आहे. नृत्याचा उद्देश केवळ मनोरंजन मानणे श्री दत्ताबाळना साफ चुकीचे वाटते. वास्तविक नृत्यामागचा उद्देश आविष्कार हा असतो. आपल्या आंतरिक जीव ज्योतीत असलेले सृजनशील क्रियाशीलत्व अंगप्रत्यंगातून प्रगट करणारे नृत्य हे साधन ठरले पाहिजे, असे ते म्हणतात. नृत्यात करण्यात येणाऱ्या मुद्रा या आतल्या उन्मेषांच्या प्रांतिक असून उलट प्रकारांनी त्या जागविण्याची साधने आहेत म्हणून जीवनामध्ये उन्मेष या नृत्यकलेला महत्त्वाचे स्थान आहे.

संगीत

संगीत हे मानवी व्यक्तिमत्त्वातले दिव्य भाव जागृत करण्याचे महान साधन आहे. त्याचप्रमाणे त्या भावांचा आविष्कार अगदी भौतिक पातळीवर करण्याचे सामर्थ्यही संगीतात आहे, असे श्रीदत्ताबाळ मानतात. प्रत्येक वस्तू ही नादमयी आहे. इतकेच नव्हे तर त्या वस्तूत अणुंचे संगीत शाश्वतरित्या गुंजारत असते. हा गुंजारव आपल्या अंतःकरणानी ऐकणाऱ्यालाच महात्मा ही संज्ञा प्राप्त होई. जणू एक अनादि गायक आपल्या दिव्य भावानुरूप स्वरांचे आरोग, आवरोह विश्वातल्या वस्तूवस्तूवाटे प्रगट करीत आहे. हे विश्वातल्या अनादि स्वरांचे प्रत्यंतर आंतरिकरित्या आल्यानंतरच ऋषींनी जे गुंजारव रागबद्ध केले. जे अगोदरच सृष्टीत होते ते त्यांनी ऐकले त्यांचे श्रवण केले व मगच रागरागिण्यांचा मनोहर विस्तार त्यांनी केला.

बिथोवनला स्वरमेळ ऐकू येत असत. एका मागून एक अशा भौतिक क्रमानी नव्हे तर साकल्याने व संपूर्णतेने. अशा ह्या दिव्य श्रुतीच्या सहाय्याने त्याने आपले संगीत लिहिले. अंतर्मुख झाल्याशिवाय असे स्वरमेळ ऐकू येत नाहीत.

ध्वनी, रूप आणि स्पंदन यांचे साहचर्य आज विज्ञानही मानते. एका अनादि अनामिकाचा हुंकार किंवा ओंकार हाच विश्वाचा जनक होता. ह्याच ध्वनीतून स्पंदमयी, रूपमयी सृष्टी आविष्कारली गेली. विश्वातील समस्त रूपांचा, स्पंदनाचा किंवा ध्वनींचा मेळ एकाच ओंकार रूपा महाध्वनीत घातला गेला आहे. संगीताचा मानबिंदू तो हाच. तो स्वरांचाही स्वर असा महास्वर आहे.

एकदा एका रम्य गिरीशिखरावर निसर्गाच्या सौंदर्यात हरवून गेलेल्या दत्ताबाळ या द्रष्ट्या कवीला एक कविता स्फुरली ती अशी-

पृथ्वीच्या अंधाऱ्या उदरातून बाहेर येणाऱ्या
रोपट्यावर उमलणाऱ्या फुलांना एक स्वर आहे

हा स्वर नि तुमच्या आत्म्याचा शब्दातीत स्वर एकच आहे. ह्या दोन्ही स्वरांमध्ये आर्तता आहे. प्रकाशाच्या साम्राज्यात उमलण्याची त्यात एक अनादी मागणी आहे.

वृक्षांची पाने वाऱ्याने थरारतात, मग ती सळसळतात पानांचा एक आवाज आहे; पण पानापानातच एक स्वर आहे.

हा स्वर आणि धरतीही एक मूक स्वर आहे.

हे दोन्हीही स्वर चैतन्याकडे झेपावतात

समुद्रावर तरंगणाऱ्या व हळूच धरतीवर बरसणाऱ्या ढगात एक स्वर आहे.

आणि या सर्व स्वरांचाही एक स्वर आहे

तो महास्वर निःशब्दाचा दर्या आहे

एक साहित्यिक जेव्हा श्री दत्ताबाळना भेटतो

श्री दत्ताबाळांची भेट अनेक नामवंत साहित्यिक, कवी, शास्त्रज्ञ, पत्रकार, गायक घेत. एकदा एक साहित्यिक विजय तेंडुलकर त्यांना भेटावयास आले होते. त्यांनी त्या भेटीचे वर्णन महाराष्ट्रातील एका सर्वाधिक खपाच्या दै. लोकसत्ता यावृत्तपत्रात केले होते. त्यांच्याच शब्दात ते उद्धृत करित आहे.

“शब्द इंग्रजी होते. इंग्रजी उच्चार सफाईदार होते. स्वरात वजन होते. अधिकार होता आणि मग पाहता पाहता शब्दांचा वेग वाढला. एखादे वादळ उठावे तसे शब्दांचे एक वादळ उठले. विचारांचा पाचोळा गिरकांडत वर जाऊ लागला. अनेक पौर्वात्य पाश्चात्य संदर्भ यात चिटोऱ्यासारखे गरगरत राहिले. मी ऐकत राहिलो. प्रथम जड गेले. व्यवहारात विचारांना हा वेग नसतो. ते एकमेकांना इतके करकचलेले नसतात. शिवाय ते अशा अतिशय कोवळ्या, निरागस ओठांद्वारे उमटत नसतात. एवढेच पाहताना वाटत होते की, एक अतिशय तल्लख, प्रगल्भ बुद्धी व्यक्त होते आहे. समोर एक बलदंड देह बसून होता. या तिहीतला मेळ बसत नव्हता आणि शब्दांच्या त्या अस्खलित वादळात दमछाक होऊ लागली होती.

एकदम शब्द थांबले. जणू झाले नव्हतेच, असे वादळ कोठच्या कोठे लुप्त झाले आणि समोरच्या फुललेल्या, उत्कट मुद्रेवर पुन्हा शांती पसरली. मी भारावलो होतो. त्याहून चकित, मुग्ध होतो. त्या अर्भक सदृश्य ओठांना ते शब्द मिळाले कोठून? स्वरातल्या बुद्धिमत्तेच्या धर्मीने ते बिचारे आतून भाजून तर निघत नसतील? डोळ्यांत वाढलेली जीवनाविषयीची जाण या गुलाबी ओठावर चुकूनही कशी ओघळली नाही?

नवा प्रेषित, नवा मार्ग

केवळ भवितव्याचा मागोवा घेणाऱ्याला वा केवळ भूतकालाची अंधारी गुंफा धुंडाळणाऱ्याला प्रेषित म्हणू नका, तर भूत आणि भविष्य यामधील वर्तमानाला घडविणाऱ्याला प्रेषित म्हणा.

आधुनिक मानवात जाणीवविषयक क्रांती घडविण्याची श्री दत्ताबाळांची नवसाधना ही वर्तमानाला घडविणारी आहे. ती यतिवादी अनासक्ती वा भोगवादी आसक्ती वा या दोहोतली मध्यमवर्गीयही नाही. या सर्वांहूनही सर्वस्वी भिन्न अशी ती आहे. श्री दत्ताबाळांची नवसाधना पद्धती जुन्या, भूतकालीन साधनापद्धती शोधत नाही वा भविष्यकालीन उज्वलतेची केवळ रंगीत स्वप्नेही दाखवित नाही. रोगट यतिवाद ही भारतीय मनाला लागलेली कीड आहे, तर भोगवादाने ग्रीकांचे साम्राज्य रसातळाला गेले, तर तथाकथित मध्यमवर्गाने मानवी मनाचे काही सुंदर बहर नाहीसे केले. असे फार मार्मिक विवेचन श्री दत्ताबाळांनी केले आहे.

श्रीदत्ताबाळ, दुर्दैवाने आमच्या भारताला शाप आहे, तो निर्बुद्ध शांततेचा, आमचा माणूस पेटत नाही, जळत नाही, अस्वस्थ होत नाही कारण म्हणत रुढींचे त्याला वेड आहे. चिरंतन ते नित्यनूतन असते, याची त्याला जाण नाही. आमच्या माणसांना स्थितप्रज्ञतेचे वेड आहे. अर्थात स्थितप्रज्ञता आणि स्थितिप्रियता ही दोन टोके आहेत, हे तो विसरतो. याच स्थितिप्रियतेने व रोगट यतिवादाने संघर्षाला अदिव्य बनविले. संघर्ष समतोल बिघडवितो व या सार्थ वाटेल ती किंमत दिली तरी चालेल. हा भ्रामक शांतिवाद आमच्यात बोकळला म्हणून श्रीदत्ताबाळ संघर्षाला अदिव्य मानीत नाहीत, तर जीवनातील ते अत्यावश्यक संगीत आहे, असा त्यांचा आरोग्यदायी दृष्टिकोन आहे.

स्वतःचे बुद्धिवैभव एका जिद्दीने दुसऱ्यापुढे उधळून त्याला क्षणात दिपवून टाकणारा आणि पुढच्या क्षणी जीवनविषयीच्या नवनव्या तपशिलासाठी त्याच्यासमोर मुलाहून मूल होणारा असा एक ज्ञाता आणि ज्ञानाचा भुकेला. सुजाण बलदंड आणि कोवळा महत्त्वाकांक्षी आणि निरासक्त असा असामान्य, चैतन्यमय, खराखुरा माणूस तुमच्या आमच्याशी नाते असलेला आणि तरीही वेगळा.

भारत

श्रीदत्ताबाळानी साऱ्या भारतभर प्रवास केला. त्यांची अशी धारणा आहे की, हिमालयापासून कन्याकुमारी, अंदमान, निकोबारपर्यंत पसरलेला भारत हा केवळ अनेक व्यक्तींचा समूह नाही वा सीमांनी बांधली गेलेली ती एक भूमी नाही, तर तो एक विराट पुरुष आहे. हा विराट पुरुष एका विशिष्ट उद्देशाने अनंताने घडविला आहे.

श्रीदत्ताबाळ भारताच्या भवितव्याबद्दल आशावादी आहेत. ते म्हणतात, एका नव्या देदीप्यमान अशा युगाची भारत तयारी करित आहे. जणू येथला कण नि कण दिव्य भविष्याची प्रतीक्षा करित आहे. भारताची भवितव्यता वर्णन करण्यास माझ्याजवळ शब्द नाहीत. आहेत फक्त तीव्र संवेदना! ह्याच संवेदना पुनःपुन्हा मला सांगतात की, वैभवाचे दिवस येत आहेत. पूर्वीचे वैभवाचे दिवस परत येत आहेत, असे नाही, तर पूर्वी कधीही प्राप्त न झालेले असे भौतिक व आध्यात्मिक वैभव या भूमीस पुन्हा लाभत आहे. ते दिवस येत आहेत. भारत ही जगाची आशा आहे. जगाचे आध्यात्मिक नव्हे भौतिक अस्तित्वही भारताच्या जगण्यावर अवलंबून आहे. आता सावध व्हा. जागे व्हा. नवदृष्टीने तुमच्या जन्मदात्या भूमीकडे पाहायला लागो.

ज्याप्रमाणे प्रत्येक मानवाला आत्मा आहे, तसाच प्रत्येक राष्ट्रालाही आत्मा आहे. भारताचा आत्मा हा शब्द प्रयोग रूढ तर्क चौकटीत बसणारा नाही, ही कल्पना काहीना हास्यास्पदही वाटेल; पण श्री दत्ताबाळ, महर्षी अरविंद, स्वामी विवेकानंद ह्या द्रष्ट्यांना ज्यांच्यात दर्शन घेण्याची ताकद असते, त्यांना चिरपरिचित असतो. स्वामी विवेकानंद जेव्हा भारताची नाडी धर्म आहे, म्हणतात तेव्हा याच राष्ट्रात्म्याचा तो ज्वलंत स्वभाव होय. विश्वाच्या उत्क्रांतीसाठी प्रत्येक राष्ट्र आपापल्या स्वभावानुसार हातभार लावीत असते. श्रीदत्ताबाळ म्हणतात की, हा राष्ट्रात्म्याचा स्वभाव जे ओळखू शकतात व त्यानुसार आपली पावले टाकू शकतात, तेच हा राष्ट्ररूपी जगन्नाथाचा रथ समर्थरित्या चालवू शकतात.

भारताचे खरे जीवित कार्य (mission) समजून घेण्यासाठी समाधी साधनेची गरज नाही, असे आवर्जून सांगताना श्रीदत्ताबाळ म्हणतात त्यासाठी प्रामाणिकपणा, उन्मुखता आणि डोळसपणाची, संवेदनक्षमतेची गरज आहे. ज्या वेळी श्री दत्ताबाळना दिसले की, आमचे राज्यकर्ते राष्ट्राचे जीवित कार्य, स्वभाव धर्म ओळखत नाहीत ते व्यक्तीचा धर्म आणि समाजाचा धर्म व राष्ट्राचा धर्म यात गफलत करतात. अहिंसेची बेंगरूळ पोथीला कवटाळतात. दुर्बलतेपोटी खोटा शांतिवाद जोपासतात तेव्हा श्रीदत्ताबाळनी खडसावून त्यांना सांगितले की, तुम्ही राष्ट्रपुरुष समजून ज्या मूर्तीची उपासना करित आहात, ते आहे एक निर्जीव कलेवर. खऱ्या राष्ट्रपुरुषाची भ्रष्ट छाया.

आचार्य विनोबा भावेंनी भारताला निःशस्त्रीकरणाची सूचना केली व भारताने शस्त्रहीन शांतिसेना ठेवण्याचा सल्ला दिला. तेव्हा श्री दत्ताबाळनी तर्कशुद्धरित्या दाखविले की, विनोबांनी केलेली निःशस्त्रीकरणाची सूचना ही सर्वार्थाने आत्मघातकी आहे.

राष्ट्रपुरुषाचे शरीरही खंबीर हवे. खंबीरता हा जीवनकलहातला तसेच

आत्माविष्काराच्या प्रक्रियेतला आवश्यक असा गुण आहे. सामर्थ्य हे नैतिक वा अनैतिक असत नाही. सामर्थ्याची नैतिकता वा अनैतिकता ही ते कोणत्या परिस्थितीत वापरले गेले आहे यावर अवलंबून आहे. भारताने अणुबाँब केला पाहिजे. निदान एक मानसिक शक्ती म्हणून तरी तो निर्माण केलाच पाहिजे, असे स्फोटक आणि दूरदर्शी विचार मांडणारे श्रीदत्ताबाळ हे भारतातील एकमेव आध्यात्मिक महापुरुष होत.

त्यांनी भारत सरकारला बजावले होते. तुम्ही धनुष्य ठेवू इच्छिता; पण बाण ठेवू इच्छित नाही. तुम्हाला आधुनिक सैन्याने सुसज्ज व्हायचे आहे; पण अण्वस्त्र शांततेसाठी बनविणार नाही. मग मी विचारतो, ठीक आहे मग सैन्याचे तरी कशाला ढोंग? दारूगोळा, बंदुका तरी कशाला? जर बाण वापरायचे नाहीत तर धनुष्याचा तरी कशाला भार वाहता? तोही द्या ना फेकून. धड हिंसा नाही, अहिंसा नाही, नैतिकता नाही, पूर्ण अनैतिकताही नाही, अशा विलक्षण कात्रीत दिवास्वप्नाचे तत्त्वज्ञान उराशी घट्ट बाळगून तुम्ही झोपला आहात. अप्रामाणिक अहिंसक बनण्यापेक्षा निदान प्रामाणिक हिंसक तरी व्हा! पण जेथे मुळात तुमचे सामर्थ्याशी वाकडे तेथे तुम्ही करणार तरी काय? सामर्थ्य म्हणजे सर्वकष क्षमता ही गीताप्रणित शिकवण तुम्ही विसरला आहात.

हे श्री दत्ताबाळांचे विचार दाखवतात की, अध्यात्म हे दुर्बलाचे नाही. नायम आत्मा बलहीनेन लभ्य!

पू. श्री दत्ताबाळना नेताजी सुभाषचंद्र बोसांचे बंधू श्री शैलेशचंद्र भेटले त्या वेळी श्री दत्ताबाळनी त्यांना विचारले की, नेताजींचा ईश्वरावर विश्वास होता काय? तेव्हा शैलेशचंद्र उत्तरले, “नेताजी ईश्वरावर नुसता विश्वास ठेवणारेच नव्हते तर पक्के प्रार्थनानिष्ठ होते. ते कट्टर शक्ती उपासक होते. त्यांनी एकदा महत्त्वाच्या कार्याचा प्रारंभ करण्यापूर्वी कालिमातेला कौलही लावला होता.

श्रीदत्ताबाळ एकदा म्हणाले, “नेताजींच्या जीवनगाथेत रक्त, अश्रू व आत्म्याचे मिश्रण होते.”

विज्ञानाधिष्ठित तत्त्वज्ञान

स्वामी विवेकानंदांनी वेदातांच्या आधारावर हिंदू धर्म मांडला, तर श्री दत्ताबाळनी आपले तत्त्वज्ञान विज्ञानाधिष्ठित भूमिकेतून मांडले. अध्यात्म आणि विज्ञानाचा इतका सुरेख संगम इतरत्र क्वचितच आढळतो. विज्ञान हे अध्यात्माचेच जुळे भावंड आहे. आधुनिक विज्ञानाची भरारी ही आध्यात्मिक दृष्टिकोनास पोषक आहे, असे मानणारे श्रीदत्ताबाळ सांगतात की, आज अशी वेळ येऊन राहिली आहे की जी जीवनाची निरनिराळे अंगे ही एकाच एकतेची निरनिराळ्या परिमाणावरची प्रत्यंतरे आहेत, असे दाखवून देईल.

श्रीदत्ताबाळ विज्ञानाची शास्त्रीय व्याख्या करताना म्हणतात, “Science is an objective discovery truth through objective experimentation and spirituality is the subjective discovery of truth through subjective experimentation. विज्ञान म्हणजे वस्तुनिष्ठ प्रयोगाद्वारा सत्याचा घेतलेला वस्तुनिष्ठ शोध आणि अध्यात्म म्हणजे व्यक्तिनिष्ठ माध्यमातून सत्याचा घेतलेला व्यक्तिनिष्ठ शोध. त्यामुळे अंतिमतः विज्ञानाची वाटचाल ही सत्यतेकडे चालली आहे. आणि याची जाणीव एडिंग्टन, जेम्स जीन्स, आईन्स्टाईनसारख्या शास्त्रज्ञांना येऊ लागली. म्हणूनच जेम्स जीन्सने म्हटले आहे की, भौतिक शास्त्र हेखील अध्यात्माकडे वळू लागले आहे. आणि कार्ल युंग म्हणाला की, भवितव्यातले शास्त्र हे आत्म्याच्या शोधाचे शास्त्र असेल.”

श्रीदत्ताबाळ निसर्गाच्या प्रक्षेपण आणि ग्रहणक्षमतेबद्दल म्हणतात, “विश्वातील प्रत्येक वस्तू सतत काही लहरींचे प्रक्षेपण करीत असते.” श्रीदत्ताबाळ पुढे असे म्हणतात की, आजचे वैज्ञानिक वस्तूच्या फक्त प्रक्षेपणक्षमतेच्या अल्पांशाबद्दल नुकतेच जागृत होऊ लागले आहेत. ही प्रक्षेपणे इतर सदृश असतात; पण सापेक्षतावादाने यात फरक आहे. स्वतःचा अधिकाधिक आविष्कार शोधणारी जीवनऊर्जांचे भौतिक विश्वातील प्रक्षेपणक्षमतेची जनयित्री आहे. कारण अनंत कालापासून ही आत्माविष्काराची प्रवृत्ती अणूच्या गर्भात विद्यमान आहे. ह्या प्रेरणेच्या आंतरिक दबावातूनच मूल जडतेच्या स्पंदनांकात वाढ होते व त्यातून जीवन उद्भवते, मनाचा जन्म होतो आणि मानवाचाही.

मूल जडतेमध्ये (matter) प्रक्षेपणाप्रमाणेच ग्रहणक्षमताही असते. घनतेवरही स्मृती, ठसे उमटतात. आपल्या भावप्रवाहांची, कृतींची नोंद घनतेवर सतत होत असते आणि जणू ह्या नोंदीतूनच घनता उत्क्रांतीच्या प्रवासात एका सत्यतेकडे विकास पावत जाते. जणू ह्या स्मृती ठशांच्या साच्यात ऊर्जा ओतून नवनव्या व्यक्तित्वांना जन्म देते. श्री दत्ताबाळनी सुंदररित्या सांगितले आहे की, प्रक्षेपणक्षमतेद्वारा भगवान प्रगट करतो व ग्रहणक्षमतेतून जीवन स्वतः आकारबद्ध बनते. आत्माविष्काराची प्रवृत्ती तथाकथित निर्जीवतेला देवमानवाकडे उत्क्रांत होताना लागणारा सोपान बनवते. श्री दत्ताबाळांची प्रक्षेपणाची साधना दाखवते की, विश्वातील प्रत्येक वस्तू उत्क्रांत होत आहे व तिची उत्क्रांती परस्परांच्या सहकार्यातून घडते. एखादे झाड किंवा प्राणी मानवाच्या सहवासात येतो तो गरजेची वस्तू म्हणून नव्हे तर परस्परांनी परस्परांच्या उत्क्रांतीला सहकार्य करावे म्हणूनच. श्रीदत्ताबाळ म्हणतात, वस्तूवस्तूवर प्रेमाचा अखंड वर्षाव करण्यातूनच खऱ्या नात्याचा जन्म होईल.

व्यक्तिमत्त्व

व्यक्तिमत्त्व (Personality) हा शब्द मूळ Persona या लॅटिन शब्दापासून आलेला आहे व त्याचा अर्थ मुखवटा असा आहे. श्रीदत्ताबाळ म्हणतात की, तुम्ही सारे मुखवटेधारी आहात. तुमचे खरे व्यक्तिमत्त्व ह्या मुखवट्याप्रमाणे आहे. एखादा बर्फखंड पाण्यामध्ये टाकला तर त्याचा १/८ भाग पृष्ठभागावर तरंगताना दिसतो व राहिलेला अधिकतर म्हणजे ७/८ भाग पृष्ठभागाखाली राहतो. त्याचप्रमाणे मानवी व्यक्तिमत्त्वाचा शरीर हा भाग आपल्या अवलोकन कक्षेत येतो. दुसरा भाग मन. या मनाचे श्री दत्ताबाळनी तीन भाग मानले आहेत. १) शरीरांतर्गत मन (Mind in body) २) बाह्यमन (Outer Mind) ३) अंतर्मन (Subconscious mind)

१) शरीरांतर्गत मन (Mind in body) :

शरीराच्या पेशीपेशीमध्ये विखुरलेले गेलेले जे मन आहे ते शरीरांतर्गत मन होय. याच शरीरांतर्गत मनाला उद्देशून सायबरनेटिक्स शास्त्रज्ञ म्हणतात की, गणकयंत्रापेक्षाही पेशीपेशीमध्ये अधिक बुद्धिमत्ता आहे. अनेक वस्तुनिष्ठ पुराव्याधारे हे शास्त्रज्ञ अशा निष्कर्षाप्रत आले आहेत की, पेशीमध्ये जाणीवशक्ती विद्यमान आहे. त्यांना असेही आढळले की, प्रत्येक पेशीसुद्धा पृथक्करित्या विचार करू शकते. जर जाणीवशक्ती त्या पेशीमध्ये अधिक केंद्रीभूत झाली तर पेशी वाचनही करू शकते. शरीरांतर्गत मनाचा विचार करून मानवी व्यक्तित्वातील एक नवे दालन श्री दत्ताबाळनी उद्घाटित केले आहे.

२) बाह्यमन (Outer Mind) :

बाह्यमनामुळे आपण विचार करू शकतो. अन्वेषण व विश्लेषण करू शकतो. यातून तुम्ही काही निष्कर्ष काढता, हे सर्व निष्कर्ष स्थलकालात विखुरलेले असतात. श्री दत्ताबाळांच्या तत्त्वज्ञानात स्थल-काल हा शब्द नेहमी येतो. त्यांची अवकाशाची व्याख्या अशी आहे. दोन बिंदूतील काल्पनिक अंतर म्हणजे अवकाश. (Conceptual distance between two points is space) अवकाशाला वस्तुनिष्ठ सत्यता आहे, असे श्रीदत्ताबाळ मानत नाहीत. त्यांच्या मते जर दोन बिंदूच नसतील, तर अवकाश संभवत नाही. दोन वस्तूंच्यामधील काल्पनिक अंतराला ते अवकाश म्हणतात. विश्वात ग्रह, तारका, चंद्र सूर्य नसते तर अवकाशाला अर्थच उरला नसता.

दोन घटनांच्यामधील काल्पनिक अंतराला श्रीदत्ताबाळ म्हणतात.

(Conceptual distance between two events is time)

काल आणि अवकाशाशी बाह्यमनाची एक वेगळी बांधिलकी आहे, असे श्रीदत्ताबाळ मानतात. स्थल-कालाच्या या मर्यादित कुंपणातच बाह्यमन कार्य करते.

३) अंतर्मन ((Subconscious mind) :

अंतर्मनाच्या गुंफेचा संशोधक म्हणून डॉ. सिगमंड फ्राईडचे नाव अजरामर झाले आहे. त्या वेळच्या शास्त्रीय, सामाजिक रूढींना तोंड देऊन डॉ. फ्राईडनी अंतर्मनाच्या सखोल गाभाऱ्यात प्रवास केला. अंतर्मन हे अनेक अतृप्त भावनांनी, वासनांनी भरलेले आहे. इतकेच नव्हे तर मानवी जीवनातील कामशक्ती (Libido) ही एक प्रेरकशक्ती आहे. ती आपली अभिव्यक्ती मानवी व्यक्तिमत्त्वाच्या अनेक स्तरांतून करते हेही डॉ. फ्राईडनी सप्रयोग सिद्ध केले. त्याचप्रमाणे जर ह्या कामशक्तीच्या नैसर्गिक आविष्कारास अडथळा आला, तर तीच महानशक्ती संहारही करू शकते. अनेक विकृतींना जन्मही देऊ शकते, याचा साक्षात्कार डॉ. फ्राईडना झाला.

श्री दत्ताबाळना मात्र डॉ. फ्राईड अँडलरस व युंग यांचा मानवी व्यक्तिमत्त्वातील प्रवास अपुरा वाटतो. ते म्हणतात, “अल्लाउद्दीन आणि जादूचा दिवा या गोष्टीतील उल्लाउद्दीनप्रमाणे हे मानसशास्त्रज्ञ अंतर्मनाच्या गुंफेत रत्ने मिळविण्याच्या हेतूने खूप दालने ओलांडून आत शिरले परंतु जादूचा दिवा शोधण्यासाठी निघालेल्या अल्लाउद्दीनला केवळ त्या दिव्याचे संरक्षण करणारे सर्पांचे समूह दिसावेत, दिवा दिसू नये व त्याने बाहेर येऊन सर्वांना सांगावे की, गुंफेत फक्त सर्पच आहेत, बाकी काही नाही त्याचप्रमाणे अंतर्मनाच्या काळोख्या गुंफेत एका मानसशास्त्रज्ञाला कामप्रवृत्ती दिसली, दुसऱ्याला प्रभाव गाजवायची प्रवृत्ती दिसली तर तिसऱ्याला जगण्याची इच्छा दिसली.” ह्या सर्व प्रवृत्तींचे सर्प अंतर्मनात आहेत. याबद्दल श्री दत्ताबाळांचा मतभेद नाही; पण मुख्य आक्षेप असा की, त्या सर्वांनी संरक्षिले गेलेले रत्नांचे रांजण या मानसशास्त्रज्ञांना दिसले नाहीत. कामप्रेरणेच्या मागे असलेले स्वयंभू शाश्वत असे प्रेम, जे केवळ अंतर्मुख होऊनच आपण प्राप्त करू शकतो, ते त्यांना दिसले नाही.

या अपुऱ्या प्रवासाचे कारण स्पष्ट करताना श्रीदत्ताबाळ एकदा म्हणाले की, “कदाचित युरोपियन तत्त्वज्ञांचा व मानसशास्त्रज्ञांचा केवळ वस्तुनिष्ठतेचा (objectivity) हव्यास हे त्याचे कारण असेल. अस्तित्वातली व्यक्तिनिष्ठ व वस्तुनिष्ठ परिमाणे (Dimentions) फ्राईडना विदित न झाल्याने अंतर्मनाच्या अतित असलेल्या योग्यांनी प्रेम म्हणून गौरविलेल्या महाप्रेरणेचा साक्षात्कार त्यांना झाला नाही.

वासनेचे उदात्तीकरण

मानसशास्त्रज्ञांनी सांगितलेला वासनेच्या उदात्तीकरणाचा मार्ग व अध्यात्मवाद्यांनी सुचविलेला मार्ग यात एक मूलभूत फरक आहे. तो हा की, मानसशास्त्रज्ञ वासनाशक्तीला कला, संगीत वा इतर मार्गांनी प्रवाही करू इच्छितात.

जलाचा एक मोठा ओघ दुसऱ्या मार्गाने प्रवाहित करून देण्याचा हा प्रकार आहे; पण श्री दत्ताबाळना उदात्तीकरणाचा अभिप्रेत असलेला अर्थ वेगळा आहे. त्यात जलाचे उर्ध्वगामी वाफेत रूपांतर होणे व त्या वाफेने विस्तृत असे स्वरूप धारण करणे हा आहे. दिव्यीकरण ही वासनेची उदात्तीकरणानंतरची अवस्था होय. दिव्यीकरण म्हणजे वासनेने आपले मूळ स्वरूप ओळखणे होय. ह्या अवस्थेत साधक प्रेम प्रक्षेपणारे महान गती जनित्र बनून जातो.

गांधीजींनी मानलेल्या उदात्तीकरणाच्या प्रक्रियेत व श्रीदत्ताबाळ यांच्या कल्पनेत महदंतर आहे. गांधीजी यतिवादी उदात्तीकरण मानीत होते, तर श्रीदत्ताबाळ जीवनवादी उदात्तीकरणाचा पुरस्कार करतात.

श्रीदत्ताबाळ सांगतात, “निर्मळ जलाशयात पडलेला एखादा प्रकाशकिरण पाहा. तो जलाशयात वाकलेला दिसे; पण जलाशयाच्या वर मात्र तो सरळच दिसेल. देहाच्या जलाशयात वाकलेला आत्म्याचा किरण वासना बनतो; पण तो काही अंधकार नाही, जर तुम्ही वासनेला तुमच्या देहातून प्रगट होऊ द्याल, तर केवळ निसर्गाचा प्रजोत्पादन हा संकेत पुरा केला असे होईल. जर तुम्ही तिला देहविरहित मन या माध्यमातून प्रगट कराल, तर तुम्ही प्रतिभेचे पुत्र व्हाल. तीच वासना तुमच्यात प्रतिभेचे वैभवशाली रूप धारण करून जगावर अनेक प्रकारांतून देण्यांचा वर्षाव करेल. तुम्हाला श्रेष्ठ मानव ह्या वेळेस बनविते आणि तुम्ही श्रेष्ठ मानव बनावे, हा निसर्गाचा दुसरा महान संकेत आहे.”

ज्या वेळी तुम्ही त्याच वासनेला देह व मन विरहित अशा हृदय प्रदेशातून प्रगट होऊ द्याल, त्या वेळी ती वासना आपले सर्वश्रेष्ठ स्वरूप धारण करते.

आधुनिक अणुयुगात तर अशा प्रकारच्या उदात्तीकरणाची अत्यावश्यकता मांडण्यास श्रीदत्ताबाळ मुळीच विसरत नाहीत. ते म्हणतात, “क्षणभर आपण अंतिम सत्यता, साक्षात्कार या गोष्टी जरी बाजूला ठेवल्या तरी सध्याच्या विद्यार्थी वर्गाला नित्य नव्या नव्या निर्माण होणाऱ्या शास्त्रांच्या अभ्यासासाठी लागणाऱ्या चतुरस्र व तलस्पर्शी बुद्धीच्या व प्रतिभेच्या प्राप्तीसाठी आपल्या महान शक्तीचा व्यय न करता तिच्या उदात्तीकरणाचा प्रयत्न केला पाहिजे.”

विद्यार्थी असंतोषाची कारणमीमांसा करताना ते म्हणतात, “एके ठिकाणी संचयित केलेली शक्ती नेहमी अभिव्यक्ती शोधीत असते. जर तिच्यापुढे रचनात्मक कार्य ठेवले नाही, तर तीच शक्ती संहाराचेही कार्य करू शकते. सध्याच्या विद्यार्थी वर्गातील असंतोषाचे हे एक महत्त्वाचे कारण आहे. सध्याच्या शिक्षण पद्धतीतला हा एक मोठा दोष आहे. आजची शिक्षणपद्धती फक्त इंद्रियग्राह्य ज्ञानातच भर घालते आहे.

मानवी व्यक्तिमत्त्वात अस्तित्वात असलेल्या मूलभूत प्रेरणांच्या उदात्तीकरणाविषयी ती काही सांगत नाही. म्हणून शिक्षणतज्ज्ञांनी विद्यार्थ्यांची शक्ती सृजनात्मक कार्यासाठी वापरण्याकरता शिक्षणक्रमात योग्य तो बदल केला पाहिजे. अशा प्रकारच्या रचनात्मक कार्याचे महत्त्वही विद्यार्थ्यांच्यावर अगदी प्रथमपासून बिंबवले पाहिजे.”

भविष्यदर्शनाची क्षमता

मानवातील भविष्यदर्शनासारख्या क्षमतांचा विचार करताना श्रीदत्ताबाळ अनेक सत्य घटनांचा उल्लेख करतात. उदा. मार्क ट्वेनसारख्या चोखंदळ लेखकाला त्याचा भाऊ हेन्री याच्या जलाघाताचे सहा महिन्यांपूर्वी झालेले भविष्यदर्शन, अब्राहम लिंकननी पाहिलेला स्वप्नातील खून हे स्वप्न त्यांनी त्यांच्या निकटवर्तीयांना सांगितले होते. तिसरी घटना-ज्युलियन्स सीझरच्या खुनाविषयी त्याच्या पत्नीला पडलेले भविष्यसूचक स्वप्न.

अशी भविष्यसूचक स्वप्ने कशी पडतात, हे आजच्या मानसशास्त्रज्ञांना पडलेले फार मोठे कोडे आहे; मात्र अशी भविष्यसूचक स्वप्ने पडतात, हे अतिभौतिकवादी मानसशास्त्रज्ञ, तरलवादी भौतिक शास्त्रज्ञ किंबहुना सर्वच शास्त्रज्ञ मानतात; पण ह्या घटना कशा घडतात, याविषयी मात्र मतभेदांची शक्यता आहे.

भविष्यदर्शनात आपणाला पुढील घटना अगोदर दिसते म्हणजे नेमके काय होते? याचा विचार मात्र सखोलरित्या श्री दत्ताबाळांच्या व्यतिरिक्त कोणीच केलेला मला आढळला नाही. रसेलसारख्या नास्तिकवाद्यानेसुद्धा वस्तुनिष्ठ पुरावे उपलब्ध होऊनही या क्षमतेची दखल घेतलेली साक्षात जाणणे (Direct cognition) याच प्रकारावर हल्ले चढवले. त्यामुळे रसेलच्या आक्षेपांना तर्कशुद्धता लाभली असली तरी एक प्रकारचा एकांगीपणा व ज्ञानाची इतर भांडारे न धुंडाळल्यामुळे लाभलेला अपुरेपणा दिसतो.

मार्क्सला दुर्दैवाने आधुनिक विज्ञानाच्या अतिंद्रिय क्षमतेविषयीच्या प्रयोगांचा लाभ झाला नाही. स्वप्नात पाहिलेली घटना ही काही अगोदर तर्कपद्धतीने किंवा बुद्धीच्या सहाय्याने आपण कल्पू शकत नाही. तिचे स्वरूप तर्कातीत असते.

मन, बुद्धी, स्थल-कालाचे परिमाण क्रमाने पाहते पण अंतःस्फूर्ती ते साकल्याने पाहते. श्रीदत्ताबाळ ही कल्पना स्पष्ट करताना आईनस्टाईनने सापेक्षतावादाच्या संदर्भात दिलेले एक उदाहरण सांगतात ते असे : विमान धावपट्टीवर असताना धापट्टीच्या दोन्ही बाजूस असलेले निदर्शक दिवे क्रमाने मोजावे लागतात; पण धावपट्टी सोडून अवकाशात विमान झेपावताच ते सर्व दिवे साकल्याने पाहता येतात.

मानवी व्यक्तिमत्त्वात बाह्यमन, अंतर्मन यांच्यामागे एक कालातीत, शाश्वत

तत्त्व विद्यमान आहे. त्या तत्त्वाने सारे विश्व व्यापले असले ती तिची केंद्रे सर्वांठाची आहेत.(Centre everywhere but circumference nowhere) सर्वांठाची केंद्रे पण परीघ मात्र कोठेच नाही, अशा सत्यतेचे पडसाद ज्या वेळी गाढ झोपेत असताना मनावर उमटतात त्याच वेळी भविष्यदर्शन होते. आपल्या मनाची पातळी त्या वेळी आत्मतत्त्वाच्या संपर्कात येते आणि नित्य वर्तमानाची दृष्टी आपणाला लाभते. आणि म्हणूनच श्रीदत्ताबाळ शेवटी प्रश्न विचारतात की, “अशी भविष्यसूचक स्वप्ने ही आपल्यात असलेल्या स्थल-कालातीत अशा आत्म्याचीच प्रत्यंतरे नव्हेत का?”

प्रक्षेपणाची साधना

विचारच नियतीचा जनक

अंतर्मनातील आंदोलनांचा बाह्य शरीरावर होणारा परिणाम आधुनिक मानसशास्त्रज्ञ मान्य करतात. Psycho somatic हे शास्त्र दर्शविते की, अनेक शारीरिक व्याधींचे कारण अंतर्मनाच्या असंतुलनात लपलेले आहे. विचारांच्या सामर्थ्याविषयी परामानसशास्त्रज्ञाने (Parapsychology) निर्वाळा दिला आहे; परंतु अजूनही विचारच आपले आंतरबाह्य नियती घडवितात हे त्या शास्त्रज्ञांना आकळलेले नाही. श्रीदत्ताबाळ म्हणतात की, तुमचे सभोवताल हे तुमच्याच अबोधवस्थेतल्या विचारांचा परिणाम आहे, हे सांगितले तर तुम्हाला खरेही वाटणार नाही; पण ते एक महान सत्य आहे.

श्रीदत्ताबाळ या विचार विश्वाबाबत अधिक स्पष्टरित्या बोलताना सांगतात की, “तुमचा प्रत्येक विचार हा शक्तिसंपन्न आहे. प्रत्येक प्रक्षेपित विचाराला विशिष्ट स्पंदमयता आहे. प्रत्येक विचार त्याला लाभलेल्या आंतरिक अवकाशातील स्पंदमयतेमुळे विशिष्ट आकाराची ही निर्मिती करतो.” अलीकडेच एका शास्त्रज्ञाने एक गमतीदार प्रयोग केला. त्याने अत्यंत संवेदनक्षम अशी छायाचित्रांची फिल्म घेतली आणि तिच्यावर त्याने एका विशिष्ट विचारांचे सतत प्रक्षेपण करण्याचे सुरू केले. काही दिवसांनंतर ती फिल्म त्याने धुतली. तेव्हा तिच्यावर त्याने प्रक्षेपित केलेल्या विचारावरहुकूम आकृती अंधूकपणे उमटलेली दिसली. तेव्हा विचारामध्ये आकार धारण करण्याची क्षमता आहे हे वरील प्रकारच्या अनेक प्रयोगांद्वारे सिद्ध झाले आहे. श्रीदत्ताबाळ अनुभूतीने सांगतात की, ज्या प्रमाणात हा आकार सुस्पष्ट त्या प्रमाणात विचारांनी निर्देशित केलेल्या ध्येयवस्तूची पूर्तता होते. विरळ, रंगहीन, आकारविहीन धुक्यासारखे दिसणारे विचार प्रेमहीन, जागृतीहीन मनाचे दूत होत.

विचारांना रंग असतात ही श्री दत्ताबाळांची अनुभूती आहे. बिशप लेडबिटरनी हेच सत्य सप्रयोग सिद्ध केले आहे. श्रीदत्ताबाळ म्हणतात, की सुंदर व उच्च विचारांना

सुंदर व नयनमनोहर रंग आहेत. ज्याला नयनमनोहर रंगीत विचारांची प्राप्ती झाली आहे. त्याची सूक्ष्म काया उजळते, प्रकाशमय होते व हीच उजळलेली काया भगवंताच्या पावलांचा मागोवा घेऊ शकते. गुलाबी रंग प्रेमाचा आहे; पण तांबडा रंग वासनेचा आहे. उजळलेल्या सूक्ष्म कायेतून प्रक्षेपित होणारा आकाशाच्या नीलिमा भक्तीचे प्रत्यंतर देतो तर गर्द हिरवा रंग हा असूयेचा प्रतीक आहे. प्रेमाच्या विचारांच्या रंगीबेरंगी रंगांनी रंगविलेल्या सूक्ष्म कायेलाच साऱ्या रंगाचे मिश्रण असणारा आत्म्याचा शुभ्र सूर्यप्रकाश दिसू शकतो.

आम्ही प्रक्षेपित असलेल्या विचार तंतूंची आम्ही एक प्रकारचा कोष आमच्याभोवती बांधत असतो. हा कोष फोडण्याचे सामर्थ्य आमच्यातच लपलेले आहे; पण कोषबद्धता ही उत्क्रांतीमधली अपरिहार्य अवस्था आहे. मनाच्या सुरवंटाने कोषात काही काळ राहणे अत्यावश्यक आहे. काही तत्त्वज्ञानी मनाच्या कोठल्याही थराच्या निर्बंधरहित अस्थेत (Unconditional state of mind) राहण्याबद्दल साधकांना सांगितले आहे; पण श्री दत्ताबाळांचा सवाल असा आहे की, सुरवंटाचे फुलपाखरांत रूपांतर व्हायचे असेल तर अत्यावश्यक असणारा कोष सोडून कसे चालेल? जर सुरवंटाने परिवर्तनाच्या प्राथमिक अवस्थेतच कोष सोडण्याचा प्रयत्न केला तर त्याचे फुलपाखरात रूपांतर होणार नाही.”

अर्थात हे सांगताना श्रीदत्ताबाळ हेही सांगण्यास विसरत नाहीत की, ह्या विचारांचे कोष फोडण्याचे काम फक्त तुमच्याच विचारांनी केले जाईल.

प्रत्येक विचार स्वतःच्या आविष्काराला योग्य भूमी शोधत असतो. त्याला आविष्काराला योग्य भूमी असेल तेथे तेथे तो जातो व आविष्कृत होतो.

तुम्ही प्रक्षेपित केलेला प्रत्येक विचार पुन्हा त्याच उगमकेंद्राकडे परततो, ह्या श्री दत्ताबाळांच्या सिद्धांताला विज्ञानाचा आधार आहे. प्रकाश किरण हे शक्तीचे सूक्ष्म स्वरूप आहे. त्याचप्रमाणे विचार हे शक्तीचे अतिसूक्ष्म व तरल स्वरूप आहे. आईनस्टाईनच्या सिद्धांतानुसार अवकाश हे अंडगोलाकृती आहे व एका केंद्रापासून प्रक्षेपित केलेली शक्ती ज्याप्रमाणे त्याच केंद्राकडे परत येते त्याचप्रमाणे तुम्ही प्रक्षेपित केलेले विचार तुमच्याकडे परत येतात. म्हणून श्रीदत्ताबाळ सांगतात, “खऱ्या अर्थाने जीवन सुखी बनविण्यासाठी प्रेमपूर्ण विचारांचा वर्षाव सहवासात येणाऱ्या प्रत्येक वस्तू वस्तूवर करा. तुमच्या जीवनातील रंगीबेरंगी घटना हे तुमच्याच विचारांचे स्थल-कालात उमटलेले प्रतिध्वनी होत.”

कोणतीही अदृश्य शक्ती तुमची नियती घडवित नसून तुमच्या नियतीचे जनक तुम्हीच आहात. तुमचा प्रत्येक विचार ही छिन्नी, भावना ही हातोडी व इच्छाशक्ती ही त्यामागची प्रेरक शक्ती या तिन्हींच्या संयोगाने तुमच्या व्यक्तिमत्त्वाचे नवशिल्प

तुम्ही निर्माण करू शकता. असे आत्यंतिक आशावादाने ओथंबलेले श्री दत्ताबाळांचे विचार आहेत.

कोणत्याही अदृश्य मूर्तीवर वा अमूर्त कल्पनेवर ध्यान करण्यापेक्षा वस्तूवस्तूशी प्रेमाच्या इंद्रधनुष्यी गोफाने बांधले जा म्हणजे तुम्ही व ती वस्तू उत्क्रांतीच्या वरच्या पायरीवर आरोहण करील, अशी श्री दत्ताबाळांची ध्यानाची आगळी पद्धत आहे. प्रक्षेपित विचार ऊर्जा केंद्राकडेच परततात. तेव्हा जर विचारांत प्रेम असेल तर तो प्रेम घेऊन परत येईल व जर विचारांत द्वेष, असूया असेल तर तो द्वेष व असूयाच तुमच्याकडे परत येईल.

पण लक्षात ठेवा, श्रीदत्ताबाळ पुढे सांगतात की, फक्त प्रक्षेपित विचारच तुमच्याकडे परत येत नाहीत, तर अनेक सजातीय विचारांना आकर्षून ते परत येतात. याला श्रीदत्ताबाळ विश्वातील सजातीय स्पंदनांचा नियम (Law of sympathetic vibration) म्हणतात. या नियमानुसार चांगला विचार चांगल्या विचाराकडे व वाईट विचार वाईट विचारांकडे आकर्षिला जातो. प्रेमपूर्ण विचारांच्या प्रक्षेपण साधनेनंतर आपल्या चेतनेला अधिक व्यापकता व सखोलता जाणवू लागेल.

विचारांचे उगमस्थान

विचारांच्या उगमाविषयी श्री दत्ताबाळांची मीमांसा तलस्पर्शी आहे. ते म्हणतात, विश्व हे सुद्धा भगवंताच्या विचारांची भौतिक प्रतिकृती आहे. आपल्यातील हृदयस्थ ज्योती, जी भगवंताची दीप्तिमान ठिणगी आहे. ती विचारांच्या मूलस्थानी विलसत असते. ह्या जीवज्योतीतून प्रथम प्रेरणारूपांनी नंतर ह्याच प्रेरणेचे रूपांतर स्पंदनेत होऊन स्पंदन रूपांनी व त्यानंतर ह्या स्पंदनाचे रूपांतर शब्द व रूप (word and form) ह्यात होऊन विचार आपल्यातून अभिव्यक्त होतो.

बाह्यमन, अंतर्मन, आमच्या धारणा, आमची कृत्रिम जीवनमूल्ये ह्यांनी आमच्या चेतनेवर एक प्रकारचे इतके दाट आवरण तयार केले आहे की, आमचा मूल स्वभाव (प्रत्येक स्तरावरच्या ग्रहण व प्रक्षेपण ह्या महाप्रेरणा व उर्ध्वगामित्वाची प्रेरणा) झाकळून गेला आहे. जोपर्यंत आमच्यातील उपजत प्रेरणांचे उदातीकरण व दिव्यीकरण होत नाही तोपर्यंत विश्वातील प्रक्षेपण व ग्रहण या दोन महान प्रेरणांचा विलास आम्हाला दिसणार नाही.

श्रीदत्ताबाळ कृत्रिमरित्या विचारांची प्रक्षेपणे थांबवण्याचा अट्टहास करण्यास कधीही सांगत नाहीत. कारण त्यांना माहित आहे की, विचारांची गती थांबविण्याचा प्रयत्न करण्यातून विचार नाहीसे होत नाहीत, तर ते दुप्पट गतीने उफाळून येतात. म्हणून श्रीदत्ताबाळ सांगतात की, मनाच्या याच प्रक्षेपण गतीचा, त्याच्या सतत होणाऱ्या हालचालींचा व चंचलतेचा उपयोग प्रेम प्रक्षेपण्यासाठी करावयाचा. त्यामुळे

आपोआप तुम्ही भूमिअंतर्गत असणाऱ्या जलप्रवाहासारख्या बाह्यमन, अंतर्मनाच्या निसर्गाच्या उत्क्रांती ऊर्जेशी साद घालू शकाल व त्या तालाशी लय पावायला लागाल. त्यामुळे आपोआपच अंतर्मुखता लाभेल.

इतर साधनापद्धतीत व श्री दत्ताबाळप्रणित प्रेम प्रक्षेपण साधनेत एक मूलभूत फरक दिसतो. तो हा की, इतर साधना पद्धती बाह्यमन स्तब्ध करून अंतरंगाचा मागोवा घेत अस्मितेच्या मूल केंद्राकडे जाण्यास सांगतात. हे काम अतिशय दुष्कर व कठीण स्वरूपाचे असते, तर श्री दत्ताबाळांच्या साधना पद्धतीत बाह्यमनातील सदिच्छेच्या स्पंदनेला दृढ धरून तेच स्पंदन सातत्याने प्रक्षेपित करावयाचे असते. ह्या प्रक्रियेत बाह्य व अंतर्मनाची चंचलता, नित्य नाम व रूप धारण करावयाची मनाची प्रवृत्ती ह्या साऱ्या क्रियांचा उपयोग आम्ही सदिच्छेचे प्रक्षेपण गतिमानरित्या करण्याकडे करतो.

श्री दत्ताबाळनी उल्लेखलेली सदिच्छा ही असीम दिव्य प्रेमाचे आमच्यातील प्रतिनिधित्व करणारे लहानसे बालक आहे. बाह्य मनात येणारा तो कवडसा आहे. या कवडशासारख्या अंधूक प्रकाशाभोवती आम्ही आमचे सर्व मनोप्रवाह केंद्रित करण्यास शिकले पाहिजे. त्या स्पंदनेच्या मूलस्थानाशी जाण्यास शिकले पाहिजे. अर्थात श्रीदत्ताबाळ म्हणतात ती सदिच्छा केवळ सत्ववृत्तीमध्ये आढळणारी वृत्ती नाही वा नैतिक कल्पना नव्हे.

सदिच्छेच्या स्पंदनांनी बाह्यस्तरावर वा मनावर कोणता भावरूप, विचाररूप आकार धारण करावयाचा हे प्रत्येकाने ज्याच्या त्याच्या जीवनातील क्षेत्रानुसार, व्यवसायानुसार ठरवायला हवे. एखादा डॉक्टर आपले रोगी बरे होऊन त्यांना आरोग्य लाभावे, अशा भावनांचे प्रक्षेपण करेल तर शिक्षक विद्यार्थ्यांच्या बुद्धिमत्तेत व ग्रहण शक्तीत वाढ होऊन त्यांच्यात चारित्र्याची निर्मिती व्हावी, असे प्रक्षेपण करू शकेल.

प्रक्षेपण आणि कवच

साधनेच्या अनेक मार्गांमध्ये संरक्षणासाठी कवच सांगितलेले असते आणि ते आवश्यकही आहे; पण श्रीदत्ताबाळ सांगतात त्याप्रमाणे सदिच्छेचे प्रक्षेपण आपण करीत असलो, तर विश्वामध्ये असणाऱ्या समान स्पंदनांच्या नियमानुसार अंतरंगात अनेकांकडून प्रक्षेपित झालेल्या सदिच्छा त्या त्या प्रमाणात आपल्याकडे आकर्षितल्या जातात. त्यामुळे आपण आपोआपच संरक्षिले जाते.

सदिच्छेचे प्रक्षेपण हा उदात्तीकरणाचा सुलभ मार्ग

सदिच्छेच्या प्रक्षेपणानंतर दोन महत्त्वाच्या क्रिया घडून येतात. ज्या स्तरावरून आम्ही प्रक्षेपण करतो त्या स्तराच्या अगदी लगतच्या, वरच्या स्तरातून त्या स्तराचे सूक्ष्म स्तरीय द्रव्य आपल्यात ओढले जाते आणि त्याचप्रमाणे ज्या स्तरातून आम्ही प्रक्षेपण करतो त्या स्तराच्या खालच्या स्तराचे द्रव्य वरच्या स्तरामध्ये आकर्षिले

जाते. आपल्यातील कामप्रेरणेसारख्या उपजत प्रेरणेचे उदात्तीकरण करण्याचा प्रक्षेपण हा सर्वोत्कृष्ट असा उपाय आहे.

समर्पणाच्या प्रक्रियेत रिक्ततेचे महत्त्व फार आहे. अशी रिक्तता निर्माण झाल्याशिवाय समर्पण होणे शक्य नसते. प्रेम प्रक्षेपणाच्या प्रक्रियेनंर खरी रिक्तता आपोआपच प्राप्त होऊ लागते.

तुम्ही प्रक्षेपण कसे कराल

प्रथमावस्थेत आम्ही दिव्य प्रेमाचे प्रक्षेपण करू शकत नाही. चांगल्या विचारांचे, सदिच्छेचे प्रक्षेपण करू शकतो. ज्या वेळी तुम्ही निरपेक्ष रितीने, कोणत्याही बाह्य कारणाव्यतिरिक्त दुसऱ्यावर प्रेम करता त्याक्षणी तुम्हाला अंतरंगात जाणवेल की, आतून तुम्ही विस्फारलेले आहात. कुठे तरी मोकळे, दबावरहित होत आहात. श्रीदत्ताबाळ पुढे सांगतात, मग ती तुमच्या जीवनातील कोणतीही साधी कृती असो. एखाद्या मित्राला मदत करण्याची कृती घ्या. जर त्या मित्राकडून तुमची कोणतीही अपेक्षा नसेल, स्वतःची अस्मिता उंचावण्याची त्याच्याकडून अपेक्षा नसेल तर तुम्हाला असे आढळून येईल की, तुमचे मानसिक दबाव नाहीसे होत आहेत. हा प्रेमप्रक्षेपणाचा अल्पसा भाग झाला. हाच भाग जर अनंत पटीने वाढवाल तर प्रेम अत्यंत सामर्थ्यशाली होते. लासेर किरणासारखे भेदक बनते.”

प्रेम प्रक्षेपण करताना ते भावात्मक व उत्कट हवे. एखाद्याचा द्वेष करताना आपण काय करतो ते पाहा. उत्कटतेने द्वेष करतो. द्वेष करताना त्या व्यक्तीला एक क्षणभरसुद्धा आपण विसरू शकत नाही. जणू ती व्यक्ती आपली दुसरे व्यक्तिमत्त्व बनलेली असते. तीच उत्कटता प्रेमाच्या प्रक्षेपणात हवी.

श्री दत्ताबाळनी सांगितलेल्या ह्या प्रेमप्रक्षेपणासाठी विशिष्ट ध्येय वस्तूची गरज नाही. एखादे फूल असो, झाड असो वा एखादा प्राणी असो वा मित्र असो. कल्पनेवर असो वा राष्ट्रावर असो; पण त्या प्रेमात मालकी हक्क नको.

अर्थात प्रेम प्रक्षेपण करण्यासाठी तुम्ही नामस्मरण सोडा, ध्यान सोडा, योगसाधना सोडा, असे श्रीदत्ताबाळ मुळीच सांगत नाहीत. त्या त्या साधनांच्या जोडीला ही प्रेमप्रक्षेपणाची साधना करा. तुमच्या प्रक्षेपणाच्या आंतरिक दबावातून बाह्य भौतिक परिस्थितीही बदल होईल. सभोवताल बदलून आत बदल होत नाही. आधुनिक काळात संन्यासमार्ग उपयुक्त नाही, असे त्यांना वाटते. समाजात राहून, जीवनात राहून व समाज व व्यक्ती जीवनातील आव्हाने स्वीकारा.

प्रेम प्रक्षेपणासाठी तुम्ही कल्पनाशक्तीचा, धारणाशक्तीचाही वापर करायला हवा. आपल्या हृदयातून दिव्य प्रेम सूर्यकिरणांप्रमाणे गुलाबी तरंगावाटे बाहेर फेकले जात आहे, निळसर प्रकाश शलाकेप्रमाणे प्रक्षेपित होत आहे. फुलातून निघणाऱ्या

सुगंधाप्रमाणे ते आपल्या हृत्कमलातून निघून सर्वत्र पसरत आहे, अशी कल्पना करून तुम्ही प्रेम प्रक्षेपण कराल, तर ती कल्पना साकार होत असल्याचे, मूर्ताकार धारण करीत असल्याचे तुम्हास दिसून येईल. यासंदर्भात श्री दत्ताबाळनी एक सुंदर उदाहरण सांगितले होते. एक युरोपियन गृहस्थ भारतात आले असताना त्यांनी एक गमतीदार प्रयोग पाहिला. हा प्रयोग एक गारूडी करीत असे. प्रयोग चालू असताना एक मोठा नाग तयार होताना प्रेक्षकांना दिसे. हा नाग प्रेक्षकांच्यामध्ये फिरत असल्याचे व नंतर नाहीसा होत असल्याचेही दिसे; पण नंतर तो नाग कोठेच सापडावयाचा नाही. या युरोपियन गृहस्थांनी त्याबाबत विचारणा केल्यावर त्या गारूड्याने सांगितले, “मी लहानपणापासून अशी धारणा करतो की, असा नाग निर्माण होताना माणसे चक्षुपुढे बघतात आणि माझ्या गुरूने सांगितले आहे की, संकल्पनांच्या साहाय्याने धारणा करीत गेल्याने कल्पना आकार धारणा करते व त्याप्रमाणे मी कल्पिलेला नाग लोकांना दिसतो.

एखाद्या रोपट्यावरच्या प्रक्षेपणाइतके शत्रूवर प्रक्षेपण करणे सोपे नाही. कारण पूर्वग्रह अनेक समजुती यांचा पगडा आपल्या जाणिवेवर प्रचंड प्रमाणात असतो. शिवाय आपल्या इच्छेनुसार त्या शत्रूने वागले पाहिजे, अशीही मागणी आपल्या अंतर्मनात असतेच. शत्रूवर प्रक्षेपण करण्याच्या प्रक्रियेमध्येसुद्धा आपण या सान्या पूर्वग्रहांना प्रथम फाटा दिला पाहिजे. तीसुद्धा निसर्गाची अज्ञ बालके आहेत, अशीच अंतरंगात धारणा ठेवून तुम्ही प्रक्षेपण केले पाहिजे. प्रथम तुम्ही त्यांचे आरोग्य चांगले राहावे, असे चिंतन करू शकाल. नंतर तुम्ही त्यांची बाह्य परिस्थिती सुधारित आहे, अशी धारणा करू शकाल. त्याला सुख व स्वास्थ्य लाभत आहे, असे चिंतन करू शकाल. विशेषतः या धारणेच्या वेळी तुम्ही त्याच्यातले प्रेम निळसर रंग धारण करून तुमच्या शत्रूमध्ये शिरत आहे, अशी धारणा केली तर ती अधिक परिणामकारक होईल. ज्या प्रमाणात तुमच्या प्रक्षेपण्याची उत्कटता अधिक त्या प्रमाणात तुम्हाला त्याच्यात बदल झालेला दिसून येईल; पण येथे एक गोष्ट श्रीदत्ताबाळ लक्षात ठेवण्यास सांगतात ती ही की, आतापर्यंतच्या तुम्ही केलेल्या द्वेषपूर्व विचारांचे प्रक्षेपण हे पूर्णतः नाहीसे होण्यासाठीही (Nullify) काही कालावधी लागणारच. त्याचप्रमाणे जर तुमचा शत्रू अगदी भावनाशून्य विशेषतः त्याच्या हृदयात जर कोणाहीविषयी प्रेमभावना नसेल, तर तुमचा शत्रू तुम्ही प्रक्षेपिलेले विचार हे त्या शत्रूत काहीही सजातीय न आढळल्याने तुमच्याकडेच परत येतील; पण तेही तुम्हाला मदत करतील. समजा, त्याच शत्रूचे एखाद्या मित्रावर निःस्वार्थी असे प्रेम आहे, तर मग त्याच्यातील ती प्रेमभावना ही एखाद्या लहानशा खिडकीसारखी ठरेल व तुम्ही प्रक्षेपित केलेले प्रेम त्या खिडकीवाटे आंत शिरून आपले स्वरूप परिणामकारित्या प्रगट करू शकेल.

समजा जर शत्रू अगदी भावनाशून्य आहे व त्याच्यात अशा खिडक्या (Opening) नाहीत. अशा वेळी तुम्ही जर केवळ साधक असाल व तेही केवळ सद्विचार प्रक्षेपित करणारे, साधकावस्था ओलांडून गेलेले, मूर्तिमंत प्रेमच असाल, तर मात्र ते दिव्यप्रेम त्या शत्रूच्या केंद्रीय सत्तेद्वारा, ज्योतिवाटे अभिव्यक्त होईल व ईष्ट परिणाम घडवील. कारण अंतर्ज्योतिरूपी खिडकी ही भगवंताने प्रत्येकाला दिलेलीच असते व याच खिडकीवाटे आपण परमात्म्याला पाहू शकतो.

काळी जादू

ज्याला आपण अभिचार व काळी जादू (Black magic) म्हणतो तिचे रहस्यसुद्धा प्रक्षेपणाच्या प्रक्रियेतच आहे. नकारात्मक प्रक्षेपणे म्हणजेच ही काळी जादू आहे. जर तुमच्यात सजातीय विचार (द्वेष, असूया इ.) असतील तरच तुम्ही निर्मिलेल्या या खिडक्यांवाटे नकारात्मक प्रक्षेपणे आत शिरून तुम्हाला अपाय करू शकतील व तसे जर नसेल, तर जगातील कोणतीही प्रभावी कृष्ण शक्ती तुमच्यावर प्रभाव पाडू शकणार नाही. सोवळ्याबाबत श्रीदत्ताबाळ म्हणतात की, जर तुमच्या अंतरंगात अशुद्धता असेल, तर कोणतेही सोवळे घनतेला आरपार भेदणाऱ्या विचारप्रवाहांना अडविण्यास समर्थ ठरणार नाही. सोवळे पाळावयाचेच असेल तर विचारांचेही पाळा. म्हणून स्पर्शास्पर्श, वर्णभेद, जातिभेद ह्या सान्या गोष्टी विसरून प्रत्येक माणूस हा आपला ज्योतिर्मय सखा आहे, अशा खऱ्या भावनेने आपण वागले पाहिजे.

संगीताने गाई अधिक दूध देतात, रोपे अधिक जोमाने वाढतात या तर ध्वनीलहरींच्या प्रक्षेपणाच्या वस्तुनिष्ठ कसोट्या विज्ञानाने सिद्ध केल्या आहेत; परंतु आपल्या विचारांच्या प्रक्षेपणाच्या रोपांच्या, वनस्पतींच्या वाढीवर स्पष्ट स्वरूपाचा परिणाम दिसून येतो. हा नावीन्यपूर्ण सिद्धांत मांडून श्रीदत्ताबाळ थांबले नाहीत तर त्यांनी अनेक प्रयोग करून वस्तुनिष्ठ कसोट्या सादर करून भावात्मक (Positive) व नकारात्मक (Negative) विचार प्रक्षेपणाचा परिणामही पाहिला आहे.

नकारात्मक प्रक्षेपणाचा प्रयोग

एक नवोन्मिलीत फूल श्री दत्ताबाळनी घेतले. त्या सूक्ष्म अस्तित्वात विघटनात्मक प्रवाह केंद्रित केले. त्यानंतर बरोबर वीस मिनिटांनी ते फूल उन्हाची एखादी तिरीप लागावी, तसे कोमेजून पडले.

तीव्र रागाने किंवा विसंवादी व विघटनात्मक विचारप्रवाहाने फुलांच्या सूक्ष्म अस्तित्वामध्ये विघटन सुरू होऊन ती लवकर कोमेजतात, असे वरील प्रकारच्या नकारात्मक प्रक्षेपणाच्या काही प्रयोगात दिसून आले. हे सर्व प्रयोग मी स्वतः पाहिले आहेत. या ऊलट भावात्मक विचारांच्या प्रक्षेपणाने केलेल्या प्रयोगात फुले व ती

रोपे सुसंवादी व चेतनायुक्त विचार स्पंदांनी नवसंजीवीत व टवटवीत होऊन दीर्घकाळ टिकतात, असे आढळून आले, अशा तऱ्हेचे प्रयोग मी स्वतः व इतर अनेक बुद्धिवादी लोकांनी केलेले आहेत.

हा प्रयोग तुम्हीही करून पाहा

एकाच जातीची दोन रोपटी घ्या. ती दोन लहान भांड्यात लावा. त्यांना सारखेच पाणी व समान वेळ सूर्यप्रकाश द्या. नंतर त्यातील रोपटे दृष्टिआड ठेवा. ज्या रोपट्यावर प्रक्षेपण करावयाचे त्याच्या भांड्यावर विशिष्ट खूण करा. मग ते आपल्यासमोर ठेवा. हे प्रेम त्या रोपट्याच्या रोमरंध्रातून आंत शिरून त्याला नवसंजीवन देत आहे व त्याची उर्ध्वारोहणाची प्रवृत्ती अधिक गतिमान करित आहे, अशी धारणा करा. अर्थात अशा धारणेमध्ये तुमची इच्छाशक्ती सहजरित्या एकाग्रतीत झाली पाहिजे. ह्या प्रक्षेपणाच्या प्रक्रियेत भावनेचा ओलावा जरूर हवा. तीमध्ये आशेचे स्वरूप असता उपयोगी नाही. दररोज नियमाने अर्धा तास अभ्यास कराल, तर आढळेल की, ज्या रोपट्यावर प्रक्षेपण करता ते दुसऱ्यापेक्षा कितीतरी अधिक पटीने वाढलेले आहे.

काही ठळक उदाहरणे

श्री दत्ताबाळांच्या निवासस्थानासमोरच्या खडकाळ जमिनीवर अल्पावधीत जोमदार व उंच वाढलेली निलगिरीची झाडे पाहून एक वनस्पतिजज्ञ चकित झाल्याचे मला माहित आहे. सांगली जिल्ह्यातील तासगाव येथील साधु आनंदधनरामानी असेच प्रयोग केल्याचे खात्रीलायकपणे माहित आहे. ल्यूथर बरबँक या वनस्पतिशास्त्रज्ञाने एका काटेरी वनस्पतीला तुला माझ्या बागेत अशा प्रकारच्या काटेरूपी संरक्षणाची आवश्यकता नाही, असे एकाग्रतेने सूचित केल्यामुळे त्या वनस्पतीचे काटे नाहीसे झाल्याचा उल्लेख स्वामी योगानंदांनी आपल्या आत्मचरित्रात केला आहे.

तुमच्या प्रेमाने कोणता आकार घ्यायचा हे तुम्ही ठरवू नका, असे श्रीदत्ताबाळ सांगतात. श्री दत्ताबाळांचे प्रक्षेपित प्रेम रोग्यासाठी रोगनिवारण करणारी शक्ती कशी बनते, हे आपण पाहिले. दुःखाने होरपळलेल्यांसाठी ते दुःख शोषणाच्या शांतीचे स्वरूप त्याच प्रेमाने कसे धारण केले हेही पाहिले. तेच प्रेम अगदी भौतिक पातळीवरसुद्धा संकटग्रस्तांसाठी संरक्षण कसे ठरले, याचा एक वैशिष्ट्यपूर्ण अनुभव मुद्दाम देत आहे. शंकर जाधव नावचा एक तरुण श्री दत्ताबाळांच्याकडे नियमित येतो. हृदयाने दिलदार, मोकळा व अत्यंत चिकित्सक असा तो आहे. अनेक बुवा लोकांच्या तथाकथित चमत्कारामागे कोणत्या प्रकारच्या हातचलाखी लपलेल्या असतात, हे शोधण्यात तो तत्पर आहे. तो स्वतः हातचलाखीचे अनेक प्रयोग कुशलतेने करू शकतो. ह्याला केव्हातरी एखाद्या मोठ्या अपघातातून जावे लागेल,

असे संवेदन श्रीदत्ताबाळना नेहमी येई. त्यामुळे त्यांनी त्याला त्या संभाव्य धोक्याची पूर्वसूचना दिली व एक जपही श्रद्धेने करण्यास सांगितला. बराच काळ गेल्यानंतर त्याने जप करण्याचे सोडले. श्रीदत्ताबाळ त्याबद्दल त्याला बोलले. त्यामुळे तो थोडा नाराज होऊन गेला.

त्यानंतर १०/१५ दिवसांची गोष्ट. श्रीदत्ताबाळ स्वस्थ बसले होते. त्या वेळी एक विलक्षण संवेदना त्यांच्यात चमकून उठली की, ते स्वतः एका वाहनात बसले असून ते वाहन कड्यावरून खाली कोसळत आहे; पण इतक्यात दोन परममंगल हात खाली येऊन त्यांचे संरक्षण करित आहेत व ते वाचवले जात आहेत. या संवेदनाचा अर्थ त्यांना उमगेना. पुनःपुन्हा ती संवेदना त्यांच्या मनाच्या क्षितिजावर तळपू लागली. सायंकाळी शंकर जाधवचे मित्र आले व सांगू लागले की, शंकरला अपघात झाला असून तो दवाखान्यात आहे. त्यानंतर थोड्या वेळाने शंकर जाधव स्वतःच आला व घडलेला प्रसंग सांगू लागला. “विशाळगडच्या यात्रेला मी माझ्या शेजाऱ्याच्या ट्रकमधून जात असताना अपघात झाला. आपण मला पूर्वीच सूचना दिली होती. ट्रक पन्हाळा घाटातून ७० फूट खाली गडगडत गेला व त्या वेळी मला आपली तीव्रतेने आठवण झाली. मी आपले नाव घेऊन ओरडलोही. इतक्यात मी बाहेर फेकलो गेलो व माझ्याव्यतिरिक्त सारेजण बेशुद्ध झाले.”

त्याने सांगितलेली अपघाताची वेळ व श्री दत्ताबाळना प्रतितीला आलेली ती अनुभूती या दोन्हीही घटना एकाच वेळी घडल्या होत्या. श्री दत्ताबाळनी या घटनेचे स्पष्टीकरण करताना सांगितले, “तीव्र सदिच्छा ही एखाद्या संरक्षक कवचासारखी कार्य करू शकते. शंकर जाधवने तीव्रतेने केलेल्या माझ्या आठवणीची स्पंदने व माझी त्याच्याबद्दल असणारी सदिच्छा या दोन्हीही गोष्टींनी माझ्यात विशिष्ट अनुभूती निर्मिली. तुमचे प्रक्षेपित प्रेम दुसऱ्याला संरक्षणही देऊ शकते, याचे हे अल्प पण स्पष्ट स्वरूपातील प्रत्यंतर होय.”

श्रीदत्ताबाळ पुढे म्हणतात की, तुमचे प्रेमपूर्ण विचारच तुम्हाला नवसंजीवन देणारे अमृतबिंदू ठरतात आणि तुमचाच राग द्वेषाचा प्रत्येक विचार तुमच्या जीवनाची उद्याने भस्मसात करणारा वडवानल ठरतो. तुमची दुःखे ही तुमच्याकडे वर्तुळाकार गतीने परत आलेली तुमचीच नकारात्मक प्रक्षेपणे होत. युद्धाची मीमांसा करताना ते सांगतात की, तुमच्यातील प्रत्येक असंतोषाचा, द्वेषाचा विचार हा जागतिक युद्धाचा वडवानल चेतवित असतो, हे एक आंतरिक सत्य आहे.

प्रेम, प्रेम आणि प्रेमच

चांदणी रात्र होती. आकाश निरभ्र होते. साऱ्या आसमंतात एक मुग्ध संगीत तरळत होते. आम्ही श्री दत्ताबाळांच्यासमोर बसलो होतो. एका उदात्त वातावरणाचा

आम्हाला स्पर्श होत होता. जणू ते आमच्या रोमरंध्रातून आत शिरून आमच्यात एक नवचैतन्य भरत होते. महाभावमयी राधेपासून ते रामकृष्ण परमहंसापर्यंत अनेक महापुरुषांची जीवनपुष्पे ज्या प्रेम धाग्यांनी गुंफलेली होती त्या दिव्य प्रेमावर श्रीदत्ताबाळ त्या दिवशी भाष्य करीत होते. आत्मनिवेदनच होते ते. ते म्हणाले, “प्रेम हीच विश्वाची मूळ गती आहे. उत्क्रांतीमागची महान प्रेरणाही प्रेमच आहे. जिला बर्गसाँ जीवन ऊर्जा म्हणतो ती ऊर्जाही प्रेमच आहे. विश्वाच्या रोमरंध्रातून (Atomic holes) आत शिरून तेथे असलेल्या चैतन्याला हात घालण्याचे सामर्थ्य फक्त प्रेमातच आहे. केवळ प्रतिक्रिया नव्हे, तर प्रतिसाद उमटविण्याचे सामर्थ्य प्रेमातच आहे. सूर्यामधून प्रेमच वर्षते, तेच विद्युतशक्ती बनते. तेच चुंबकीय शक्तीसारख्या निरनराळ्या शक्तीत परिणत होते. तुम्ही याच प्रेमगतीचे प्रक्षेपण करा. प्रेमाने कोणता मूर्त आकार धारण करावयाचा हे तुम्ही ठरवू नका. प्रेमाविष्काराला चाकोरीबद्ध करावयाचा प्रयत्न करू नका. ज्याच्या त्याच्या गरजेप्रमाणे व ग्रहणक्षमतेप्रमाणे तुम्ही प्रक्षेपिलेले प्रेम निरनराळे आकार धारण करेल. एखाद्या दुःखाने होरपळलेल्यासाठी ते प्रेम दुःखाचे परिवर्तन शांतीत करणारे रसायन ठरेल, तर एखाद्या रोग्यासाठी तेच प्रेम रोगहरण करणारी संजीवनही बनेल. तर अज्ञानासाठी तेच प्रेम ज्ञान बनेल.” प्रेमावर ते बोलत होते. आम्ही ऐकत होतो. साऱ्या वातावरणात पसरलेली नीरवता जणू ते भाष्य टिपीत होती. वातावरणात एक चैतन्यमय शीतलता होती. वृक्षांची सळसळ ऐकू येत होती. वृक्षांचा तो प्रतिसाद आणि श्री दत्ताबाळांचे शब्द यांच्यात एक प्रकारची जिवंत भावनांची इंद्रधनुष्ये गुंफली जात होती. त्यांच्या शब्दांत जिऱ्हाळा होता, उत्कटता होती. त्याचप्रमाणे व्यथित न करता आत अलगदपणे शिरणारी भेदकताही होती. ते दिव्यप्रेमाविषयी बोलत होते. नीरव अंधाऱ्या रात्री आकाशात चमकणारी नक्षत्रे पाहा. आपण प्रत्येक जण आंतमध्ये नक्षत्रासारखे आहोत. आकाशातील नक्षत्रांचा प्रकाश जसा परस्परांत मिसळलेला असतो. तसाच आपल्या गहनतमतेत असलेल्या शाश्वत तारकांचा (Eternal stars) प्रकाश परस्परांत मिसळलेला आहे. हेच ते अनादि प्रेम. ह्या दिव्य प्रेमाच्या नात्याविषयी जागृत व्हा.

श्रीदत्ताबाळ प्रेमाच्या चार अवस्था मानतात. मानव उपजत प्रेरणांनी मार्गदर्शित झालेला असतो तेव्हा ती प्रेमाची काममय अवस्था, तिला कामप्रेम (Sex love) म्हणतात. हे दोन व्यक्तीमधील शारीरिक आकर्षण असते. त्यायोगे प्रजनन होते. पती-पत्नीकडून भगवंताची दिव्य प्रेमाकडे विकसित व्हावे. जर फक्त शरीरांचेच मीलन होत राहिले, तर एक दिवस निराशेचा काळ येईल. आढळेल की, आपली सर्व शक्ती संपलेली आहे. आपण आतून बिलकूल पोकळ झालो आहोत आणि एक भग्न हृदय वेडावू पाहत

आहे. कालांतराने शारीरिक प्रेम हे प्रेम राहत नाही, तो नुसता सहवास राहतो.

काम प्रेमाच्या उदात्त अवस्थेला उदात्त प्रेम म्हणतात. दोन व्यक्तींच्यामधील कामविरहित सहाकर्षण म्हणजे उदात्त प्रेम होय. त्यामध्ये परस्परांच्या बौद्धिक साहचर्याची जाणीव असते. परस्परांच्या क्षमतांबद्दल एक उत्कट अशी आत्मीयता सहकार्य जाणवायला लागते. डांटे-बिएट्रासमध्ये, शिरीन-फरियादमध्ये असे उदात्त प्रेम होते.

यानंतरची प्रेमाची विशुद्ध अवस्था म्हणजे दिव्य प्रेम. राधेचे श्रीकृष्णावरील प्रेम हे दिव्यप्रेम होते. राधा-कृष्णाचे प्रेम दिव्य होते, असे मानण्याचे महत्त्वाचे कारण म्हणजे त्या प्रेमातून राधेला विश्वात्म भावाची प्राप्ती झाली. अणुरेणू, झाडेझुडपे, पशुपक्षी या साऱ्यांत श्रीकृष्णरूपी आत्मतत्त्व पाहू शकत होती.

आणि यानंतर भगवान श्रीकृष्णांचे मीच सर्व भूतांच्या हृदयात अंशभूत होऊन कार्य करीत आहे, अशी धारणा असणारे वैश्विक प्रेम (Universal love) अशा ह्या प्रेमाच्या एकापेक्षा एक अशा वरच्या अवस्था आहेत.

दिव्यप्रेम

आपल्या आंतरिक दिव्य तारकांना जोडणाऱ्या ह्या दिव्य प्रेमात कोणीतरी आणि कोणावर तरी प्रेम करणारा असे दोन बिंदू असत नाहीत. श्रीदत्ताबाळ म्हणतात, हे दिव्य प्रेम जेव्हा प्रवाहित होते तेव्हा ते प्रेमच विश्वाच्या रोमरंध्रातून प्रवास करू शकते व तेथल्या प्रसुप्त बालकाला जागृत करते. ह्याच प्रेमात संक्रमणाचे, परिवर्तनाचे सामर्थ्य असते. कारण या प्रेमाची स्पंदसंख्या सर्वोत्तम असते.

श्रीदत्ताबाळ म्हणतात, “कल्पना करा, मी आपणाशी बोलतो त्याचा ध्वनी सभागृहातील शेवटच्या माणसांपर्यंत पोहोचायला काही वेळ लागतो. प्रकाशाची लहर पाठवली तर ती ध्वनीपेक्षा कमी वेळात पोहोचेल. प्रकाशाच्या वेगापेक्षाही विचारांचा वेग अधिक आहे. त्यामुळे एक अब्जावधी प्रकाशवर्षे दूर असणाऱ्या ग्रहांवर अत्यंत अल्पावधीत विचार पाठवला येईल. आता असा विचार करा की, असा वेग असणे शक्य आहे का की, जो विचार करता क्षणीच तो तेथे आहे. उपनिषदकारांनी त्याचेच वर्णन तो दूरही आहे, निकटही आहे, असे केले आहे. त्यातून त्यांनी गतीचे मानसशास्त्र सांगितले आहे व गतीची जी गती तिला प्रेमगती म्हटले तेव्हा विश्वामध्ये अशी एक शक्ती आहे की, जिचे केंद्र सर्वांठाथी; पण परीघ मात्र कोठेच नाही. (Centre everywhere but circumference nowhere) श्री दत्ताबाळांचे द्रष्टेपण ग्वाही देते की, भवितव्यातील शास्त्र हे विश्वात सर्वाधिक वेग आत्मानामक वस्तूचा असल्याचे उद्घोषित करेल आणि त्याद्वारे हेही कळेल की, तीच ही दिव्य प्रेमाची गती होय.

BIO-DATA

Name - DR. SUBHASH KESHAVARAO DESAI

Address - 11, B, Shivaji Stadium, Kolhapur- 416 012.
Phone Off. 0231- 2641635 ,
Resi.- (0231) - 2324583, Cell No. 0942039929
E-mail - drsubhashdesai@gmail.com
Website : www.subhashkdesai.com

Education - B.A. (Hons.) Psychology. M.A. – Philosophy
Bachelor of Journalism & Communication (B.J.C.)
Ph.D. Shivaji University (Science and Religion)

Birth Date - Tenth March Nineteen Hundred Forty Nine (10-3-1949)

Occupation - Author, Writer, Social scientist ,
Senior Journalist- Accredited Govt. of Maharashtra since 1976.

Editor, Printer, Publisher of

a) Editor Pranav Magazine 1965 to 1974	b) Weekly
Shinhavani 1974- 1984	
c) Daily Sinhvani 1984 to 1990.	d) Editor,
Udyam Varta. 1998	
e) Editor Dyndoot Magazine 2001.	f) Editor,
Gayatri Bulletin, Bangalore 1982.	g) District Correspon-
dent - Indian Express And Daily Loksatta- 1982- 1984- 1988	
h) Correspondent, Daily Samna- 1994.	
i) Correspondent, The Press Trust of India 1999- 2009	
j) Columnist The Times of India Since 2008	

Founder President – Kolhapur Press Club
Kolhapur Zilla Supatahik Sampadak Sangh.

Weekly Colomns -

A.) Daily Pudhari - 1997- 2002

1. Jagtik Ghadamodi (International happenings)
2. Health Special supplement.
3. Global Media watch
4. Kalanagri.

B.) Daily Sakal - Kolhapur

1. Consumer Forum, weekly column for Ten years.
2. Europe visit.
3. Keniya world Conference.
4. International events.
5. Kolhapurchi chitra- Shilpa

Parampara.

C.) Daily Tarun Bharat, - Kolhapur.

1. Grahak Nyalyalaya
2. Videsh Vruta Vedh.
3. Scholars of Kolhapur.

D.)Daily Navshakti - Mumbai

Sunday column on Parapsychology, 1991.

E.) Daily Lokmat - Kolhapur- Sangli

Weekly column on-

1. Avkash Gatha- Interviews of Army officer.
2. Western Philosophers.

F) Daily Aikya - Satara, Swami Vivekanand, Emotional Awareness

More than five Thousand Articles on different subjects published in Marathi Print Media and for Akashvani. kolhapur

Author of Following Books-

1. Shri Dattabal-1968
2. Adhunik Manvasathi Navsadhava-2012 (Marathi)
3. Lama Milarepa-1987
4. Grahak Nyaylay-1998
5. International events-1998
6. The relevance of scientific conclusions to Religion-1994
7. Kusti Pandhari-2006
8. Arogya-2006
9. Sakshi -2005
10. Gaytri 2005
11. Kalachi Janmakatha-2005
(Translation of Best seller book of Cambridge Scientist
Dr. Stephan Hawking 'A Brief History of Time' in Marathi)
12. Mahayogi Gautam Buddha (Marathi) 2008
13. Kolhapur 150 years history of painting and Sculptural 2008
14. Mahayogi Gautam Buddha (English) 2009
15. Story writing (English) 2010
16. Santanchi Mandiyali 2010
17. Grahak Prabadhan 2010
18. Maratha Samarath Chatrapati Shivaji Maharaj 2011
19. Nidharmi Naiteekata 2011
20. Vivekanand in America and Europe 2011
21. Dattabal Samagra Vangmay (Marathi) 2011

BOOKS EDITED :

- 1) Kailash sparsh
- 2) Messenger of Divine Love
- 3) Dattabal Samagra Vangmaya
- 4) Love and Life
- 5) Anubhuti
- 6) Adhunik Manvasathi Navsadhna
- 7) Gayatri Yadny
- 8) The lectures of Dattabal
- 9) My young friends
- 10)Sainik Senadhikari and seva sandhi
- 11) Vidyan katha
- 12) Life of Saikaka
- 13) Stories of mystic world
- 14) A peg of poetry
- 15) You and the difficulties
- 16) Narmada Parikrama
- 17) Two Souveniours of Dattabal mission divine in 1972 and 1978
- 19) Souveniour of shahu co. op. bank ltd 2006 (golden jubilee)

Translation in Marathi :

1. A Brief History of Time – Stephan Hawking.
2. A Seat of Soul – Garry Zukove.
3. The Sleeping Prophet – Edgar Kessy.

Articles and Photos published in 8 to 10 language on the popular yearly calendar – Kalnirnaya, Mumbai and Mahalaxmi, Kolhapur
Director of Gulmohar Art Gallery-

•One hundred painting exhibitions, Demonstrations, Seminars at Kolhapur, Delhi, Goa, had been held.

• More than one hundred articles on Artists and their paintings have been published.

• Many interviews of Artists on Akashvani Kolhapur.

• Book on Abalal Reheman published.

• Paintings Competitions held.

• Gulmohar Kala Puraskar given to noted Painters.

• Paintings in Oil and Watercolors

Social activities-

Managing Trustee and PRO of Dattabai Mission Divine public Charitable Trust 1968 to 1982.

• Managing Committee Member. Shri Mouni Vidyapeeth 1982.

• Director, Mahalaxmi Free Dignostic Centre, Kolhapur 1992- 94.

• Medical Camps held at Gargoti..

• Secretary Dr. J.P.Naik Fondation Charitable Trust.

• Secretary, Maharashtra Philosophical Conference - 1999- 2001.

• Local Secretary of 14th Session of Philosophical Conference held at Shivaji University.

• Founder- Paramarsh Vichar Kendra 1998-2000.

Member – SPSSI- The society for the Psychological Study of Social Issues. Washington, DC. 2002.-2004

Visiting Lecturer-(1998-2009)

• Dalvi's Art Institute- Kolhapur Art Master (Psychology)

• Journalism- Mahaveer College (History of Marathi Journalism)

• Gandhi Study Centre, Shivaji University, Kolhapur.

(Philosophy of Mahatma Gandhi)(2008-20090

• M.A. Mass Communication Shivaji University, Kolhapur 2002-2008)

• B.J.C. Course, M.J.C. Course. Shivaji University, Kolhapur

Research Papers-

Research Papers were presented and published in National and International Conferences in India & Abroad

1. World conference on Religion and Peace Nairobi (Kenya) 1984.

2. Indian Science Congress Bangalore 1984

3. World conference on Religions MIT Pune.2007

4. International conference by Vivekanand Centre Kanyakumari at Kochin

5. Indian Philosophical congress New Delhi at Jamiya Islamia University 2003

6. Indo- French Cultural Conference Paris 2001.

7. Indian Philosophical Congress at Rambhau Malagi Prabodhini Mumbai 2009.

Visits-

Expedition of Mount Kailas and Mansarovar. In 1986 and 2001

Europe, Tibet, Nepal, and All India many times. From Kanyakumari to j&k and from Dwarka to Tawang, Arunachala

Interviewed and discussions with renowned people in India & Abroad from different fields e.g.

1. Bishop Dismund Tutu. (Nobel Prize Winner)

2. Sir Andrew Haxle. (Nobel Prize Winner)

3. Dr. Homer A. Jack (Nobel Prize Winner)

4. Capt. Edger Michel (Sixth man who walked on the Moon.)

5. Senapati Bapat.

6. Achutrao Patvardhan

7. The Mother of Pondichery.

8. M.P. Pandit.

9. Khushwant Sing.

10. Acharya Atre.

11. Probodhankar Thakre.

12. Dr. E. K. Chitnis (PTI Former Chairman & Scientist)

13. Dr. R.V. Bhosale, Space Scientist. 14. Dr. Vasant Govarikar, Scientist.

15. Dr. Jayant Narlikar, Scientist

16. Dr. Shivram Bhoje, Nuclear Scientist Dr. D.Y Patil Governor of Tripura

Lectures delivered at-

In India-- Delhi, Bangalore, Kolkatta, Mumbai, Pune, Gawlier, Devas, Kolhapur, Nagapur, Belgaum, Goa, Paris (France), Nairobi (Kenya)

Subject 'Nature of Science and Religion in 21st Century'

Endowment lecture on Dr. Ambedkar and Chatrpati Shivaji in DRDO, R&D Dighi, Pune.

Endowment lecture – Science – Technology and Religion at Kolhapur Technological Institute, Kolhapur.

Proposed work -

Reconstruction of Buddha Stupa at the historic site discovered in my book at Kolhapur. Already we have demanded the land (by public charitable trust under my guidance). We received great support from public and the district administration.

Present Research – Swami Vivekanand in Western World with special reference to news papers in USA and UK during 1893 to 1900

Awards and felicitation received-

1. Maharashtra Journalist Association award for excellence in journalism

2. On the eve of 50th anniversary of Maharashtra state (1st May 2010) public felicitation by the guardian minister of state. For special contribution in field journalism and literature

3. Public felicitation by Governor of Tripura Padmashri Dr. D. Y. Patil at Kolhapur on 20th Oct. 2010 for research books on Gautam Budha and Chatrpati Shivaji Maharaj.